

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lambris

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

46. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1981

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Andelsbanken, Århus.

Den almindelige Brandforsikring.

Handelsbanken, Århus.

Midtjydsk Korn- og Gødningsforretning, Skovby.

Mundelstrup Mejeri.

Provinsbanken, Århus.

S. D. S., Århus.

Sparekassen, Hammel.

Århus Oliefabriks fond for almene formål.

Odder Kommune.

Århus kommune.

Ministeriet for kulturelle anliggender.

Fotosats og tryk: A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri.

Papir: 115 gr. Thai-Cote.

Repro: Hammerschmidt, Århus.

Bogbinderarbejde: V. Albrechtsens Bogbinderi, Århus.

Omslagsbillede: Viby kirke med glimt af det nye Viby i baggrunden.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

FORORD

Der er tilstræbt en rimelig spredning i tid, så der både er stof så gammelt, at det må hentes i arkiverne, stof, der støttes af ældres hukommelse, og stof, der nok er fortid, men dog rækker frem til vor egen tid -, en spredning geografisk, så skiftende egne bliver repræsenteret - og en spredning i emner, så årbogen ikke får et for ensformigt præg.

Det vil vel altid være sådan i en så talrig læserskare, at for nogle er én bestemt årgang, én bestemt artikel måske, lige netop det helt rigtige, fordi den rammer en speciel interesse, mens andre måske foretrækker helt andre emner. Derfor spredningen.

Vi bragte sidste år en kort afrundet artikel om vildtbaner i almindelighed. Nu fik vi mulighed for at bringe en meget detaljeret beskrivelse af de endnu eksisterende vildtbanesten i vort område, Skanderborg Vildtbane. Vi bringer første del i år.

Tre artikler beretter om kendte personer og deres virke i det østjyske og giver samtidig et tidsbillede og en personskildring vidt forskellig fra vor tid.

REDAKTION

Redaktør *Aage Domino*

Overlærer *J. S. Thomsen*
ansvarshavende

Der er fra de store landboreformers tid eksempler på, at bønderne selv købte den herregård, de før var fæstere under. Et interessant eksempel herpå viser, hvor stærkt befolkningen - trods reformerne - var bundet af gammel sædvane og arbejds-gang.

Fra vor egen tid er skildringen af stationsbyen, der opstod, satte sit ensartede præg - og blev standset af en anden udvikling og nu ligger som minde om en ganske bestemt epoke.

Om udviklingen i et landsbysamfund, der opluges af storbyen, handler artiklen »Et sogn - tre sogne«. Her er vist - især på det kirkelige område -, hvor overvældende byudviklingen har været og især det voldsomme tempo i de allerseneste årtier.

I fjor bragte vi erindringsbilledet »Barn i Århus - og så emigration«. I år slutter vi årbogens artikelrække med en fortsættelse om forhold i Amerika for 60 - 70 år siden, og så sluttet ringen i barndomsbyen Århus.

Et meget stort antal lokalhistoriske arkiver har sendt bidrag til årbogen, og de er sammen med museernes bidrag og litteraturanmeldelserne med til at tegne et billede af vidt forgrenet aktivitet og med til at gøre årbogen alsidig og aktuel.

Det var med megen betænkelighed, jeg sagde ja til at forsøge at løfte arven efter museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen. Vore læsere må nu dømme, om vi i redaktionen og jeg som ansvarshavende har formået at holde den standard, der hidtil har kendetegnet »Østjysk Hjemstavn«.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

Formand: godsejer Erik Kjær,
Ristrup Hovedgård, 8381 Mundelstrup.

Næstformand: gårdejer P. Holm Jensen,
Holmsminde, Terp, 8520 Lystrup.

Kasserer: godsejer J. A. Pontoppidan,
Constantinsborg, 8260 Viby J.

Sekretærer: landsretssagfører E. Lund-Sørensen,
Sønder Allé 10, 8000 Århus C.
Smedemester Søren Bach,
Rye, 8680 Ry.

ØVRIGE MEDLEMMER

Branddirektør N. P. Boye-Nielsen, Hadsten.

Politiassistent Victor Horn, Århus.

Statsaut. ejd.-mægler, cand. merc. H. Junker-Poulsen, Egå.

Direktør, cand. oecon. B. Knie-Andersen,
Charlottenlund.

Brandinspektør Carl A. Laursen, Knebel.

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen,
Århus.

Erhvervsvejleder Birte Voigt Lund, Århus.

Arkivleder Johanne Methling, Odder.

Fotograf Else Otzen, Odder.

Museumsinspektør, cand. mag. Bent Ousager,
Horsens.

Handelsmand Tage Rasmussen, Højbjerg.

Overlærer J. S. Thomsen, Viby J.

ÆRESMEDLEMMER

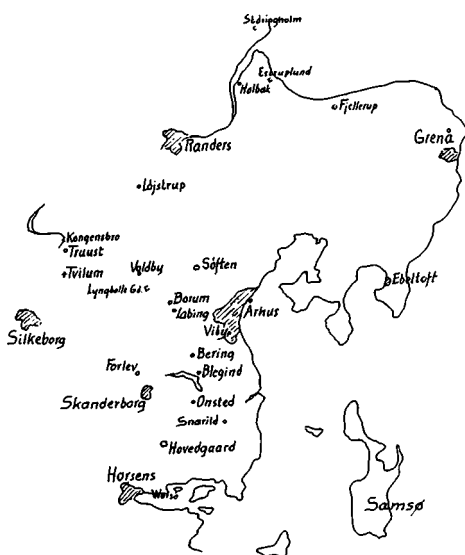
Fhv. gårdejer Rasmus Bendixen, Hasle.

Fhv. stadsbibliotekar Aage Bredsted, Århus.

Konsulent Anton Jelsbak, Hammel.

Proprietær Søren Spanner, Skjoldedelev.

her skete det . . .

INDHOLDSFORTEGNELSE

Degnen i Søften	90	Af Rasmus Bendixen.
Hovedgård som stationsby	99	Af Preben Andreasen.
Erindringer fra U. S. A. - og arbejdsår i Århus	106	Af Edith Sørensen.
Småstrejf fra Østjyllands kulturfront. Arkiver og lokalhistoriske samlinger.		
Fruering og Vitved sognes egnsarkiv	138	Af Sevel Andersen.
Gedved kommunes sognearkiv	139	Af Niels Jørgen Andreasen.
Grenå egnsarkiv	140	Af J. A. Nielsen.
Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv .	140	Af Nydam Jensen.
Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv . . .	141	Af Carl A. Laursen.
Mårslet egnsarkiv	142	Af Per Enevoldsen.
Nørhald egnsarkiv	143	Af Peter Østergaard.
Purhus lokalhistoriske arkiv	144	Af Metha Laursen.
Randers lokalhistoriske arkiv	145	Af Peter Bondesen.
Rosenholm egnsarkiv	146	Af Søren Sloth Carlsen.
Rougsø lokalhistoriske forenings egnsarkiv	147	Af Herman Johansen.
Egnsarkivet for Ry kommune	147	Af Poul Nørgaard.
Forord	3	
Oversigtskort	5	
Forfattere	7	
Skanderborg Vildtbane I	9	Af Svend Nørregaard Hansen.
»Slante Laus«	43	Af Hans H. Worsøe.
Rasmus Nellesmann og nogle af hans sønner	49	Af Axel Nellesmann.
Hoverireglement fra Tvilum	60	Af Aksel Leth.
Et sogn - tre sogne	65	Af Åge Agger

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv	148	Forhistorisk Museum, Moesgård	155
Af <i>P. Holm Jensen</i> .		Af <i>Jesper Laursen</i> .	
Lokalhistorisk arkiv i Solbjerg	149	Gl. Estrup Herregårdsmuseum	155
Af <i>Johanne Methling</i> .		Af <i>Vibeke Nielsen</i> .	
Sønderhald egnsarkiv	150	Landbrugsmuseet, Gl. Estrup	156
Af <i>Vibeke Nielsen</i> .		Af <i>Svend Nielsen</i> .	
Litteratur om Østjylland	150	Købstadsmuseet Den gamle By	157
Af <i>Kjeld Elkjær</i> .		Af <i>Henrik Nyrop-Christensen</i> .	
Bog anmeldelse	153	Silkeborg Museum	158
Af <i>J. S. Thomsen</i> .		Af <i>Christian Fischer</i> .	
Museer:		Østjysk Hjemstavnsforening	160
Clausholm	153	Personregister	161
Af <i>Henrik Berner</i> .			
Djurslands Museum, Grenå	154	Stedregister	165
Af <i>Bjarne Flou</i> .			

FORFATTERE

Åge Agger, overlærer og skolebibliotekar ved Læssøesgades skole, Århus. Født 1919 i Ørum på Djursland, student fra Århus katedralskole, lærer fra Århus seminarium. Indtil 1980 i 13 år formand for Viby menighedsråd, medlem af provstiudvalget for Århus søndre provsti.

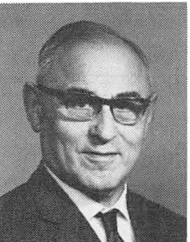
Preben Andreassen, født 1943 i Århus, trafikalev ved DSB i 1961 med station i Hovedgård, derefter stationeret adskillige steder landet over - for tiden overtrafikassistent i Nykøbing Falster.

Rasmus Bendixen, født i Ølsted i år 1900. Uddannet ved landbruget og gårdejer i Skejby til 1961. Oprettede Skejby-Lisbjerg-Ølsted Sognearkiv og har skrevet lokalhistoriske artikler bl. a. i Østjysk Hjemstavn og i Historisk Samfunds Årbøger. Fik i 1972 udgivet »Skejby kirke i 800 år« med støtte fra den Hjelmstjerne Rosenkroneske Stiftelse. Var i tyve år medlem af Skejby menighedsråd, de sidste ti år som formand. Er i bestyrelsen for distriktsforeningen for Århus stift. - Rasmus Bendixen var fra 1968-72 formand for Østjysk Hjemstavnsforening.

Svend Nørregaard Hansen, født i Ørup, opvokset i Attrup, begge i Rosmus sogn. I mejerilære 1929. Efter 43 år som mejerist og mælkehandler nu fra 1972 ved Horsens museum. Foruden slægts- og lokalhistorie særlig interesseret i den historiske topografi, specielt i de gamle vejes forløb.

Aksel Leth, født 1894 på Kildelund, Ødum sogn, landmandssøn. Lærereksamen fra Ranum seminarium 1918. Fra 1927 lærer ved Gjern østre skole. 1962 - 64 overlærer ved den nyoprettede Gjern-Skannerup kommuneskole. Bor i Gjern.

Aksel Nellemann, født 1913 i Odense. Lærereksamen i 1936, mag. art. 1953, lærer ved Kolding kommunale skolevæsen 1937-54, adjunkt ved Kolding Gymnasium 1954-60, lektor sammesteds 1960-76.

Edith Sørensen, født 1897 i Århus. Emigrerede til USA 1912, sygeplejeuddannelse i San Francisco med operationsstue som speciale, senere uddannelse på psykiatrisk hospital i White Plain, New York. Tilbage til Danmark 1925, etablerede skønhedsplejesalon samme år, fortsatte som skønhedsplejerske til 1963.

Hans H. Worsøe, født 1932 i Randers. Cand. mag., arkivar ved Landsarkivet i Åbenrå 1960-68, derefter ved Landsarkivet i Viborg. Har redigeret Personalhistorisk Tidsskrift 1966-80 og skrevet artikler m.v. vedrørende administrationshistorie (bl. a. Træk af Århus og Skanderborg amters historie i Østjysk Hjemstavn 1970), slægtsforskning og bryggerihistorie. Fra efterår 1981 landsarkivar ved Landsarkivet i Åbenrå.

Skanderborg Vildtbane I

Af Svend Nørregaard Hansen

Det er ikke målet her at gå ind på begrebet kongens vildtbane eller på dets historiske baggrund. Det er gjort før af Carl Weismann, og nyt kan næppe tilføjes¹⁾.

Det er heller ikke hensigten at give nogen oversigt over de forskellige afsnit af kongens vildtbane, som findes spredt over hele landet. Også dette er gjort fornyligt af Kirsten-Elizabeth Høgsbro²⁾.

Emnet har interesseret mange. I de forskellige historiske årbøger gennem årene har der været en lang række skildringer af enkeltafsnit af kongens vildtbane.

Det har dog knebet at få svar på spørgsmål som: Hvor, hvordan, hvormed og hvornår blev vildtbaneafsnittene afmærkede? Et påtrængende spørgsmål er også, om der endnu findes rester af denne afmærkning (bevarede vildtbanesten), og i bekræftende fald hvor de befinder sig i nutiden.

Det er netop disse spørgsmål, der her skal forsøges besvarede for SKANDERBORG DISTRIKT's vedkommende.

Hjælpemidlerne hertil er først og fremmest bevarede arkivalier om emnet. Dernæst er et ret stort kortmateriale nødven-

digt, både gamle og nye kort. Hvad det sidste spørgsmål angår, de bevarede vildtbanesten, findes der næppe anden metode end et omfattende eftersøgningsarbejde i marken.

Arkivalierne stammer dels fra Rigsarkivet og dels fra Landsarkivet i Viborg. Rigsarkivet opbevarer centraladministrationens arkiver. I denne forbindelse er det mest Rentekammeret og de skiftende overjægermestres korrespondance med lavere instanser. En systematisk gennemgang af dette nærmest enorme materiale er ikke forsøgt. Kendskabet til de benyttede arkivalier stammer væsentligst fra henvisninger.

Også i Landsarkivet i Viborg findes en del arkivalier om emnet, mest som breve mellem de forskellige lokale instanser, f.eks. mellem amtet og jægermesteren og mellem jægermesteren og skovriderne. Disse kilder er spredte, og det må formodes, at kun en mindre del er fundet.

Andre kilder på endnu lavere plan, nemlig tingbøgerne, kan være rene guldgruber. Lokale sager, som f.eks. strid om skel - også vildtbaneskel - behandles mest udførligt ved den første instans, herreds-

tinget. Nogle af de mest spændende enkeltheder i det følgende er hentet i Vor-Nim herreders tingbøger og i Det skandeborgske Birketings protokoller. Men også for disse kilder gælder, at en systematisk gennemgang er praktisk umulig.

Fru Herdis Therkelsen, Flemming, har været en utrættelig opdagelsesrejsende i disse kilder.

Museumsinspektør Kirsten-Elizabeth Høgsbro har givet råd og vejledning og opfordret til publicering af materialet.

Fhv. førstelærer M. R. Mikkelsen, Søvind, har sat det hele i gang ved at overlade mig sin påbegyndte materialesamling.

Uddrag af Christian den Femtes forordning af 8. decbr. 1688

Om jagten

§ 8 Hvo som til jagt og skytte at holde er berettiget, skal antage skytte for vis årlig løn og holde ham dug og disk for eller betale ham med kostpenge og ingenlunde have nogen, som stykkevis lader sig betale, for hvad de skyde eller fange. Gør husbonden herimod, har han forbrudt sin jagtfrihed og ej tillades den igen at bekomme

§ 10 Alle skytter som i skov eller mark, hvor deres husbond haver fælled udi, ville passere, skal have deres husbonds jagtskilt, som med Vores eget dertil ordinerede stempel skal være stemplet. Og som stemplet til at stemple jagtskilte med blev indrettet 1681, så skal et andet indrettes på tilkommende år, 1689, for misbrugs skyld, som med

forandring på hartkornstaxt efter landmålingen eller i andre måder ved omvexling kan være passeret. Hvilke jagtskilte inden seks ugers udgang efter denne forordnings lovlige publikation bør at indleveres til Vores overjægermester eller hvem, han til dem udi provinserne at stemple beordrer. Antræffes nogen siden med bøsse eller jagthund og haver ikke sit nystemplede jagtskilt på sig, da skal han som en krybskytte straffes med kagen og brændemærkes i panden af bøddelen.

§ 11 Ingen fremmed skytte må, under halvtredsindstyve lod sølvs straf, med bøsse eller hunde, enten udi Vores vildtbane eller Proprietærii enemærke eller fælled lade sig finde, med mindre landevejen går derigennem eller og hans lovlige rejse der falder, og når det så befindes, må han med sin bøsse, uforment, dog uden lås og anbundne hunde, sin rejse derigennem fortsætte.

§ 13 På fælled må ingen selv eller ved sine betjente jage, fange eller skyde dådyr eller rådyr fra 1. marts til 24. aug. Agerhøns fra 1. febr. til 1. juli. Harer fra 1. marts til 1. juli. Betræffes nogen skytte herimod at gøre, straffes uden al nåde på Bremerholm udi jern i tre år, og om det er husbonden, om det er sket med hans vilje og videnskab, have forbrudt sin jagttrettighed.

§ 16 Fordrister nogen sig til udi Vores vildtbane at skyde eller hidse eller

- på de steder, som Vi Os selv haver forbeholden, da skal han, om han husbond er, give for en hjort 1000 rd., for en hind, dådyr eller andet stort dyr 800 rd., for et rådyr 600 rd., for en hare 400 rd. og for sva-ner, gæs, ænder og agerhøns og alle sådanne slags vilede fugle i hvad navn, de have 200 rd. til uefterlade- lig straf og desuden i Vores højeste unåde være forfalden.
- § 17 Men dersom nogens tjener eller skytte, husbonden uafvidendes, til- fordrister sig der at skyde eller øde- lægge noget vildt, enten han jagt- skilt haver eller ikke, skal han, af hvem ham kan overkomme, anta- ges og bindes, til tinge føres og der på sit liv dømmes. Skulle han sætte sig til modværge, må han på stedet ihjelskydes.
- § 19 Og på det ingen skal med uviden- hed undskylde, *hvorvidt vore vildt- baner* eller deslige vores friheder *sig strækker*. Da ville vi allernådigst, at de overalt herudi vort rige Dan- mark *forderligst, og i det længste inden førstkommende St. Hansdag* efter vores overjægermesters anordning ved vores overførster Mads Christensen, udi vores amt- mænds og de angrænsende proprie- tærers overværelse, når de lovligen er advarede, *på tilbørlige steder vor- der indhegnede med skelpæle og sten*, som siden efter vores allernå- digste skovforordning af dato den 13. sept. 1687, forsvarligen skal iagttages.
- § 23 Kiedelflækkere, hestegjældere og svinesnidere samt skorstensfejere og natmænd må ikke føre lange bøsser, karabiner eller andet sky- dendes gevær med sig, hvor de rej- ser, hvis de dermed antræffes, straf- fes de i jern på Bremerholm deres livstid.
- § 25 Så må og ingen præst, foged, bon- de eller andre, som bor på bønder- gårde, have nogen løse hunde gå- ende, medmindre een af fremfød- derne er afhuggen.
- § 28 Iligemåde skal også herefter, såvel i de forbudne tider, som ellers al- tid, være aldeles afskaffet og for- budt, at intet vildt af nogen slags må spises til bryllupper, barsler el- ler andre forsamlinger, som sker i købstæderne eller andetsteds på landet, uden at sådan forsamling sker hos dem som jagtfrihed haver, under halvtredsindstve rigsdalers straf.

Kongens Vildtbane

Skanderborg Distrikt

TRÆPÆLENE

Den første efterretning om afmærkning af kongens private jagtområde stammer fra Frederik den Anden selv.

I et åbent brev af 1579³⁾ forbydes det alle at jage eller skyde vildt, stort eller lidet, indenfor den til fredejagt indtagne og *særligt afmærkede kreds*.

Andet vides ikke om den sag.

Forskellige antydninger synes at vise, at der i det følgende hundrede år blev

foretaget afmærkninger, men heller ikke herom vides noget nærmere.

I 1688 udstedte Christian den Femte en forordning om jagten, hvoraf de vigtigste punkter bringes omstående.

Den påbød en omfattende afmærkning af de kongelige vildtbaner med »skelpæle og sten«.

Den påbudte afmærkning fandt sted i 1689 i hvert fald for nogle strækningers vedkommende, heraf helt sikkert dele af Skanderborg Distrikt. Heller ikke om denne kendes der enkeltheder fra den samme tid.

Det var først, da også den var ved at gå i forfald omkring 1730, at der blev så meget røre om sagen, at efterretninger er bevarede til nutiden.

Det mærkes med tydelighed, at administrationsapparatet er svulmet voldsomt op, siden de første kgl. dyreskytter blev ansat vist under Christian den Fjerde. Bureaukratiet blomstrer, og Rentekammeret er tungt at danse med.

Gentagne gange udgik ordrer til skovriderne om at undersøge skovenes, mosernes og vildtbanens tilstand. En række af disse indberetninger er bevarede, dels fra 1731⁴⁾ og dels fra 1733⁵⁾.

Tyrsting herreds skovrider, Søren Jensen, skriver i sin indberetning fra 1733 en smule surt: »..hvilket nu er tredie gang, jeg remitterer som følger«, hvilket viser, at der har været i hvert fald een række indberetninger til foruden de to kendte.

Talrige breve mellem de forskellige instanser er bevarede. Af et af dem får vi at vide, hvordan de nu næsten forsvundne vildtbanepæle har set ud.

Overførster Ritter nævner i et brev af

14. juli 1733⁶⁾: »..at de gamle vildtbanepæle er i længden 5½ alen, af bredden 8 tommer og i tykkelsen 6 tommer. Men jeg formoder, at de nye vildtbanepæle, som skal sættes i stedet for de gamle, vil fuldkommen være 10 á 12 tommer i firkant og 5-6 alen lange, thi ellers kan man ej deraf vente nogen bestandighed. Om de bliver mindre, må man befrygte, når storm og uvejr måtte påkomme, de da skulle vorde afbrudt og omstødt«.

Omregnet til moderne mål var de gamle pæle altså ca. 3½ meter høje og ca. 15 x 21 cm i firkant. De nye pæle ønskes gjort sværere, nemlig ca. 25 x 31 cm.

Under en vidneafhøring ved Vor-Nim Herredsting fra 1757 spørges vidnet Claus Boelund, om han kender kongens mærke på vildtbanepælene »..som på en 8-skilling«. I den samme sag beretter et andet vidne, den 89-årige Maren Nielsdatter om en vildtbanepæl, som hun har set i sin barndom: »..at den var så høj, at om en karl havde siddet på en hest, kunne han knapt have nået dens øverste ende«, og »..den var af en stor stolpes tykkelse«, men »..fjælen, som derpå havde hængt, var deraf«⁷⁾.

Når hertil føjes oplysningen fra skovrider Søren Jensen, Tyrsting Herred, at 3 pæle står endnu i 1733 med »..højsalig konges C 5 og årstal« (1689)⁸⁾ tegner sig et billede af denne generation af vildtbanepæle, nemlig som ca. 2½-3 meter høje planker af egetræ, (det må formodes, at de har været gravet ca. 70-80 cm i jorden) foroven forsynede med et bræt, hvorpå kongens monogram og årstallet 1689 er malet.

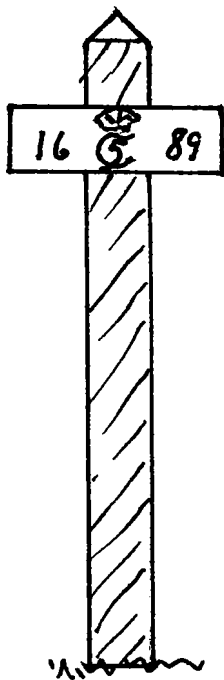
Vildtbanepælernes udseende

Som tidligere nævnt blev et vidne ved Vor-Nim herredsting i 1757 spurgt, om han kendte kongens mærke på vildtbanepælene, »som på en 8-skilling«.

Det er vel tvivlsomt, at sammenligningen skal opfattes helt bogstaveligt.

Rettens udtryk skal antagelig forstås som et spørgsmål, om vidnet ved, hvordan et kongeligt monogram ser ud i princippet med sammenskrivning eller sammenslyngning af tal og bogstaver. En anden mønt end otteskillingen kunne måske lige så godt have været brugt som eksempel.

I tiden fra 1689 til 1757 blev præget ca. en halv snes vidt forskellige otteskillinge⁸⁾, og det må anses for usandsynligt, at retten har haft een ved hånden fra 1672,

Rekonstruktionsforslag.

Otteskilling fra 1672 (forstørret).

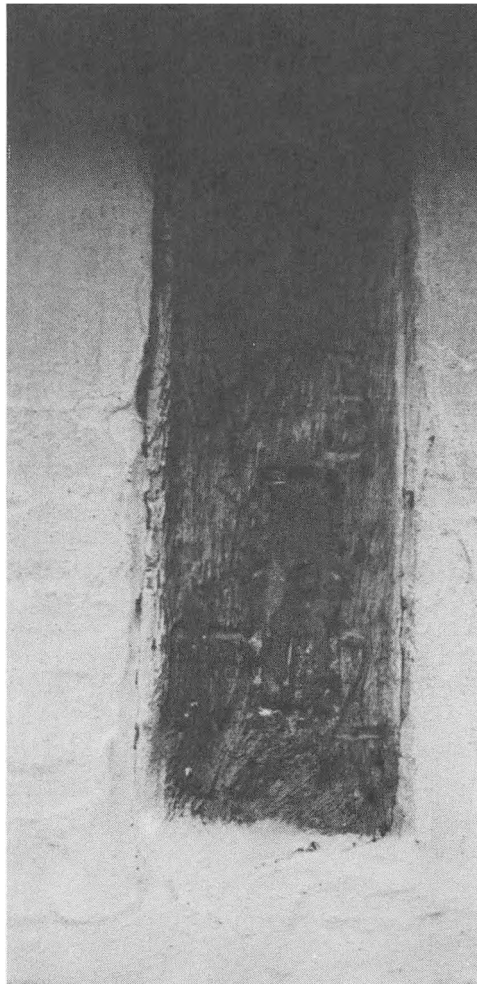
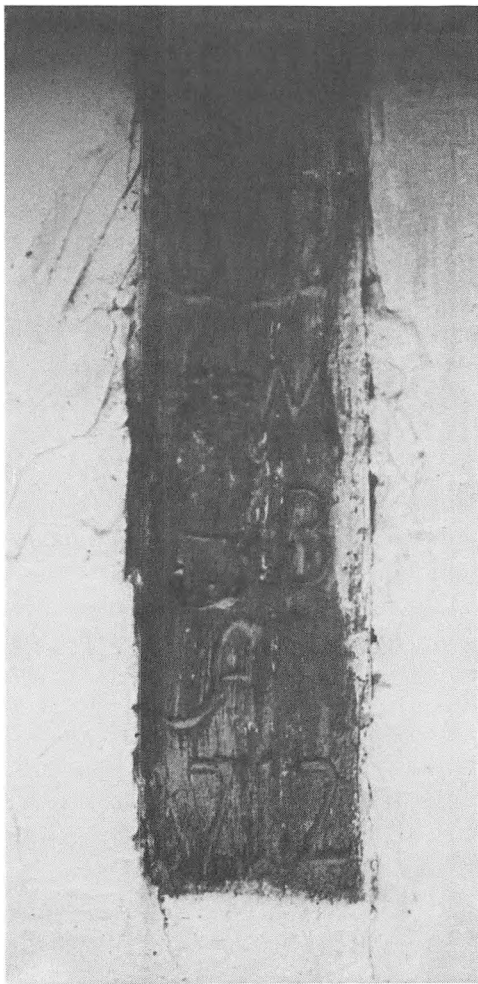
der er den sidste før 1689, og vidst, at netop således så vildtbanepælernes monogram ud.

Ikke desto mindre er det sandsynligvis netop et monogram af denne type, der har været brugt.

På side 14-15 vises de - så vidt vides - tre sidste trævildtbanepæle i Danmark. Ingen af dem kan formentlig have båret bræt, skilt eller skjold, da indskriften er anbragt på selve pælen.

De to på side 14 sidder som stolper i en længe til Svenstrupgaard ved Korsør. På den ene ses noget lodret snitteværk, der må antages at være kronen. Ved at kombinere indskifterne ses, at bogstaverne er K M W B, formentlig Kongelig Majestæts Wildt Bane. Herunder A, forkortelse for Anno, og 1712.

På billedet side 15 ses en stærkt smuldret top af en vildtbanepæl fra Bov. Den har stået ved den gamle Oksevej og findes nu på det lille Bov Museum. Man aner en halvkreds med et syvtal indeni. Herover har der været en krone og un-

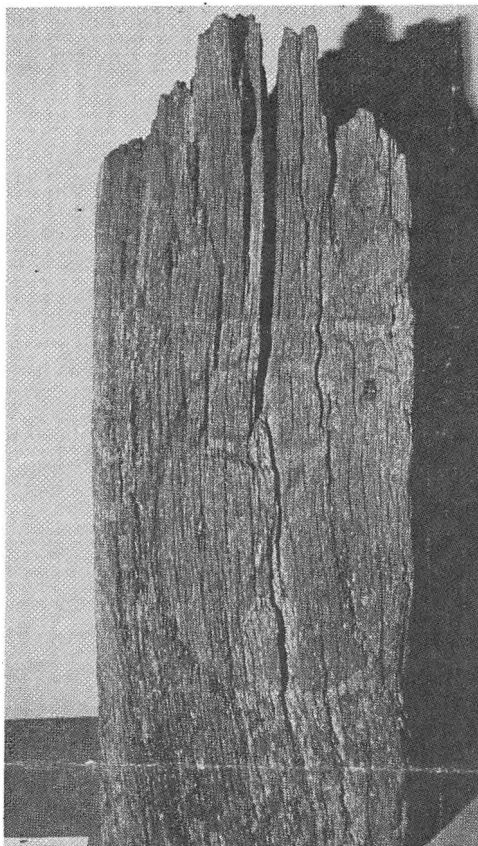
Trævildtbanepæle som stolper i længe til Svenstrupgaard ved Korsør - se tekst side 13.

derneden W B. Helt forneden et årstal, der menes at have været 1783⁹⁾.

Allerede samme år, 1733, som der tales om en fornyelse med noget sværere vildtbanepæle, stadig af egetræ, begynder der at løfte sig røster om, at stenspæle ville være bedre.

I sin indberetning skriver skovrider

Zølner, Vor Herred, efter at have nævnt de steder, hvor pælene burde stå, at »..en del er afrådnede og de andre »bortstaalen«, så der ingen findes«. Herpå foreslår han, at »de seks vildtbanepæle på Nim mark kunne af sten opsættes og en stor sten ovenpå med krone derudi udhuggen, for af træ bliver de bortstaalen«.

Vildtbanepæl fra Bov - se tekst side 13.

De øvrige 25 vildtbanepæle gennem Vor Herred mener han nok kan opsættes af eg og med krone på.

Til slut foreslår han, at det befales, »..at tvende mænd i hvert sogn skulle svare til hver vildtbanepæl, som på deres grund står. Ifald de bliver bortstaaen, de det da straks til skovrideren angiver, for at få at vide, hvem dem haver bortstaaen, at de skyldige kan blive straffet«.

Det sidste forslag høres der ikke mere til.

Ideen med stenpæle vinder imidlertid gehør hos jægermester Rathlow, der arbejder videre med den i de følgende år.

Stenvildtbanepælene (som herefter kaldes vildtbanesten)

Allerede i 1734 sendte overførster Ritter og jægermester Rathlow i forening et brev til overjægermesteren om denne sag¹⁰⁾.

Efter at have påpeget det ønskelige i at man herefter kunne være forsikret »..at pælene ikke blev bortstiålen, forrykket eller i andre måder beskadiget af bønderne, når de kommer drukne og beskænkede fra købstæderne«, - »..haver vi skovriderne udi begge amter (Skanderborg og Silkeborg) beordret at indberette, hvor mange pæle udi hvert distrikt behøves og så mange sten at opsøge, som i stedet for pæle kan være brugelig at opsætte«.

Der fortsættes med en oversigt over de nævnte indberetninger fra skovriderne:

I skovrider Søren Jensens beridt (Tyrsting herred) fornødes 11 pæle, hvortil han med skovfogeden og lægdsmanden har opsøgt 14 sten, enhver af 3 alens længde.

I skovrider Peder Mønsters beridt (Framlev-Hjelmslev herreder) udkræves 25 »vildtbanepælesten«, hvortil skovrideren sammen med sognenes lægdsmand har opsøgt ikke mindre end 65 sten, alle på 3 alen og derover.

I skovrider Hans Pedersen Zølners beridt (Vor herred og Nim sogn) udfordres 31 sten, hvoraf han har fundet størstedelen og også vil kunne finde resten. Stenene er $2\frac{3}{4}$ - 3 - $3\frac{1}{2}$ alen lange.

I Silkeborg amt i skovrider Chr. Jørgensen jun.'s beridt, som omfatter Vrads herred, behøves 18 pæle, hvortil han har opsøgt »udi hedekanten« 14-16 sten fra 3 til 5¾ alen.

Endelig mangler i skovrider Peder Chr. Hesse's beridt (formentlig Gern herred) 14 pæle, hvortil er opsøgt 15 sten på 2½ alen.

Der fortsættes:

»Til samme sten at klyve og opteie (?) samt Hans kongl. Mayst's høje navn cifferere med krone og med disse bogstaver S.B.A.W.B. 1734 at påhugge, vil vi, såfremt det må iværksættes, antage tvende stenhuggere, der opholder sig i Silkeborg amt i Skorup by, navnlig Laurs og Søren Nielssønner«.

Stenhuggerne forlangte først for hver sten 3 Rd., men har siden ladet sig akkordere til 1 Rd. 2 Mark - dog med den betingelse at der skal skaffes dem den fornødne medhjælp til at bortføre stenene, når de er færdige, og at »pengene dem uden nogen ophold eller besværing af amtsbetjentene måtte blive betalt.«

Det indstilles videre, at amtmændene måtte få ordre til at hjælpe ved at beordre arbejdsfolk til stenhuggernes assistance samt »grundvoldens forfærdigelse, der vil gøres således og indrettes således som til milepælene«.

»Det synes nok et arbejde, der længe vil vare«, men »..et arbejde, der kan være bestandig, så længe verden står«.

I et nyt brev til overjægmesteren¹⁰⁾ skriver Rathlow, at amtmanden, etatsråd Voyda, har lovet at være behjælpelig med stenhuggeriet, og han tilføjer: »Det meste arbejde vil falde for bønder-

ne med at få stenene hævet fra jorden, thi der findes nogle så store, at vi kan få 2 eller 3 af dem«.

Det var som nævnt i 1734.

Hvad, der sker i de følgende 8 år, vides ikke, men endelig i 1742 bærer Rathlows anstrengelser frugt.

Den 26. novbr. 1742 indstillede Rentekammeret til kongen, at jægmesterens forslag følges¹¹⁾.

I indstillingen nævnes jægmesterens specifikation på 89 vildtbanepæle, som mangler i Det skanderborgske Distrikt, og som han foreslår erstattet af hugne sten.

Det siges også, at de dertil brugelige sten på 3 alen og derover er opledt ved skovriderne, og der henvises til den korrespondance, som jægmesteren tilforn har ført med afgangne overjægmester Gram om denne sag.

Videre nævnes, at jægmesteren på forventet approbation har akkorderet med nogle stenhuggere om en pris på nu 4 Rd. pr. stk., ligesom han ønsker, at kongen vil bevilge, at der, som det er sket i det fynske og andre steder, må sættes pæle med et bræt, hvorpå »Eders Majestæts høje Navn findes malet«, på de steder, hvor landeveje falder, - det drejer sig om 8-10 stk., og bekostningen vil kun være ringe.

Den 26. novbr. 1742 approberer kongen »Conferentze-Raad og jægmester Rathlows allerunderdanigste Forslag udi alle Maader og bevilge allernaadigst, at ..o.s.v. som foreslået«¹¹⁾.

Hermed er vejen endelig banet for vildtbanestenen i Skanderborg Distrikt, og man skulle næsten tro, at Rathlow

også har ladet stenhuggeriet begynde på forventet efterbevilling, idet der allerede i 1743 synes at være hugget omv. 50 sten med dette årstal.

Stenhuggerne

Den uden sammenligning største leverandør af vildtbanesten hed Niels Mikkelsen fra Horsens²⁾.

Niels Mikkelsen huggede sten til vildtbanerne på Fyn, til Antvorskov, Sorø og Vordingborg amter, - også Koldinghus og Haderslev nævnes.

Sikkert er det, at de tre sten, der nu står ved amtsgården i Vejle samt den, der formentlig står urørt på sin plads ved Læborg, alle er af samme type som de fra Sjælland kendte fra Sorø og Antvorskov amter. Kronetype og »håndskrift« må med stor sikkerhed kunne tilskrives Niels Mikkelsen og hans svende.

De er alle fra årene 1760-62.

Lige så sikkert kan det siges, at Niels Mikkelsen ikke har arbejdet i Skanderborg Distrikt. Ingen af de herfra kendte 79 vildtbanesten har nogen lighed med hans arbejder.

Kun to navne på stenhuggere er fundet nævnt i forbindelse med distriktet, nemlig de i Ritters og Rathlows brev omtalte Laurs og Søren Nielssønner fra Skorup. Om de har medvirket ved det arbejde, der først begyndte ni år efter, at de blev nævnt, vides ikke.

Det er åbenbart, at adskillige stenhuggere har medvirket ved tilhugningen af de skanderborgske vildtbanesten. Det vil senere ved gennemgangen af serierne blive forsøgt at påvise forskelle mellem deres arbejder.

En del af forklaringen på den store forskelligartethed kan måske søges i det forhold, at stenene stammer fra to forskellige perioder med et ret langt ophold imellem. Den første gruppe blev tilhugget i 1743-44, hvorimod den anden bærer årtallene fra 1756 til 1762. Årsagen til tidsforskellen kendes ikke. Muligvis skal den søges i det forhold, at Christian den Sjette er død og Frederik den Femte kommet på tronen ind imellem.

Transport af vildtbanestenen

At det undertiden har voldt ikke så lidt besvær at få vildtbanestenen flyttet fra de steder, hvor de var blevet huggede, til de steder, hvor de skulle opstilles, fremgår af flere kilder.

Det har været en både stor og besværlig opgave at organisere en sådan transport. Det ser ud til at have været amtets opgave.

Det ser også ud til, at det kan have været så besværligt, at det ikke er blevet til noget, og at de pågældende sten ikke nåede at blive rejst, før forudsætningen for deres rejsning, nemlig selve vildtbanens eksistens, var borte.

Der har næppe nogen sinde hersket tvivl om, hvem der skulle gøre arbejdet, nemlig bønderne. Striden har stået på et højere plan, nemlig om hvis bønder, der skulle pålægges arbejdet, rytterbønderne eller proprietærbønderne. I det små måske en strid mellem kronen og adelen.

Fra Randers Amtsstue kendes et brev fra 1757 til skovrider Chr. Jørgensen i Vtads herred¹²⁾. Skovrideren tiltales i tredje person.

Hvis den noget snurrige stil er tolket rigtigt, synes meningen at være, at skovrideren gennem overførsteren og denne gennem amtmanden har tilkendegivet amtsstuen at anvise »..det Fordringskab, som udkræves til Omskel for den kongl. Vildtbane udi Skovrider Chr. Jørgensens Beridt udi Silkeborg Amt, af Stenhuggerne på Sønder Vissing og Addit Marker forfærdigede Vildtbane pæles Frembringelse til de Steder at oprejses, som her på Tinget findes specificeret«.

»Ville fire kommende Proprietærer ligesom Sognefogederne for Strøgodsset det hermed paalægges«.

»De til Pælens Frembringelse til de nævnte Steder erfordrende Vogne med 2 og, hvor Pælens Størrelse det udkræver, 4 Heste bespændt, uopholdelig forskaffes«.

Det pålægges skovrideren at påagte, at det ene gods med det andet udskrives til ligelig kørsel. Selv om de herregårde, der skal tilsiges, ligger langt borte, må dog ikke alene bruges de godser, der ligger nærmest.

»Hvorefter, naar Kørselen er forbi, denne Anvisning fra Skovrideren indleveres her til Amtsstuen, at behørig kan være Rejse-Bogen tilført, hvad enhvers Gods har leveret«.

En anden transportsag kendes fra 1759¹³⁾.

20 vildtbanesten skal transporteres til Hads Herred fra 10 forskellige steder, deraf 3 i Tyrsting og 4 i Framlev herreder.

Brevet er fra overførster Fr. Pultz til amtmanden.

Overførsteren beder amtmanden foranstalte den fornødne befordring af gode,

stærke vogne »..som til de i Tyrsting Herred hver med 6, og de øvrige med 4 Heste behøves bespændte. Med det allerførste og mens Vejene endnu er passable, hvad enten samme skal transporteres af Rytter- eller Proprietærbønder«. - »Item at til Arbejdet med Stenenes Oprensning vorder beordret saa mange Folk med Hakker og Spader, som fornødiges. De ej vel kan være mindre end 6 Karle samt et Læs Smaasten, hver Pæl at tilføjes«.

Senere oplyses, at afstanden fra de steder, hvor stenene hentes i Tyrsting og Framlev herreder, er ca. 3½ - 3¾ mil, altså rundt regnet 25 km. Hvis de tilsagte bønder så oven i købet er så uheldige at bo 1 eller 2 mil fra det sted, hvor stenene skal hentes, kan en sådan rejse for nogle let blive på henved 70 km inden de når hjem igen.

Af brevets slutning fremgår, at eet hold tilsiges til kl. 9, et andet til kl. 11 og et tredie til kl. 2 fredag d. 5. okt. 1759.

Man fatter som i et glimt en smule af bøndernes trøstesløse agen på vejene fra det ene sted til det andet ved dag og nat med alt muligt uden tak eller betaling men tvunget af deres håbløse situation.

Uenighed om, hvem der skulle besørge transporten, synes at være årsag til, at 36 vildtbanesten, bestemt til vildtbanens nord- og nordvestgrænse, og hvoraf kun 19 var færdighuggede i 1761, muligvis aldrig nåede at blive rejst. Assessor Bredal på Vinderslevgaard skulle levere stenmaterialet, vist endda uden betaling, på bl.a. den betingelse, at hans bønder skulle være fri for den lange transport af de tilhuggede sten ud til vildtbanens grænse på den anden side af Alheden. Da skovri-

deren ved en lejlighed fornærmede assessoren, og da jægermester Rathlow også havde lagt sig ud med »Vesterboerne«, gik sagen vist i hårdknude med det resultat, at stenene blev liggende der, hvor de var blevet tilhuggede, i Hinge Skov.

Her lå de endnu i 1769, da H. F. Pultz skrev til overjægermesteren og spurgte, hvad der skulle foretages med distriktets vildtbanesten »..som er 112 Stk. foruden de 18, der er forfærdiget til Skovrider Laurids Michelsens Beridt og endnu liggende på Vinderslevgaards Gods Grund. om de skal sælges eller de i Henshold til, at Jagten alene udlejes paa visse Aar, fremdeles skal blive staaende, for saa vidt de er oprejst«.

Anledningen til denne forespørgsel var, at Det skanderborgske Rytterdistrikt var blevet solgt sammen med jagtretten i 1767.

Af de kongelige vildtbaner i Skanderborg Distrikt var der nu kun en del hedeegne tilbage, og dem ønskede man at udleje for 20 år. Ingen kongelige jagtretigheder fandtes mere i Midtjylland. (Nærmere om dette afsnit se Valdémars Andersen: *Fra Alheden*)¹⁴).

Meget tyder på, at de vildtbanesten, der altså lå til ingen nytte, efter at der ikke mere var brug for dem, i dag kan ses ved Hald. Hvornår de 19 sten ved Hald og de 2 ved Finderup Kirke er ført hertil, og hvorfra de er kommet, ligger hen i det skjulte.

Sandsynligheden taler for, at det er vildtbanestenerne fra Vinderslevgaard. Antagelig er der slået en handel af mellem to herremænd. Den ene har gerne villet af med dem, og den anden har

kunnet bruge dem til pynt. Da afstanden mellem Vinderslevgaard og Hald er overkommelig, er man nok også blevet enige om transporten.

Indstenede marker

I overjægermesterens arkiv i Rigsarkivet, brevpakke O-Ø, 1763-1778, findes et brev fra Mogens Rosenkrantz til overjægermesteren, dateret 15. febr. 1774.

Mogens Rosenkrantz skriver et langt brev om det overhåndtagende krybskytteri og foreslår til sidst: »..at lade indkræve bøndernes bøsser, idet bonden ej behøver sådant gevær«, og fortsætter: »Det samme kunne anbefales amtmændene og herredsfogederne på strøgoderne hos selvejere - de selvejere undtagen, der har indstenede marker og eendelsejendom-

Kontravildtbanesten ved Hovedgaard.

Kontravildtbanesten ved Torrild.

me - hvilke det synes efter jagtforordningen at være tilladt at skyde derpå«.

Eendelsejendomme må antages at være det samme som enestegårde, d.v.s. gårde udenfor landsbyernes dyrkningsfællesskab og vel også det samme som det ofte nævnte »Proprietærgods«.

Udtrykket indstenede marker tyder på, at der har kunnet oprettes en kontraafmærkning mod kongens vildtbane, og at den pågældende ejer frit har kunnet skyde på sin jord indenfor sine stenmærker, selv om hans område ligger indenfor kongens indstenede vildtbane.

Sagen er ikke uden interesse, idet der pludselig øjnes en mening med forskellige sten, der nogle steder træffes ved skel, veje og andre steder.

Hidtil er bemærket fem, deraf to lidt

nord og vest for Hovedgaard ved vejen mod Hylke, altså i vildtbanen. T 1754 står der på dem. T betyder antagelig Testrup, ved hvis skel de står. Det er fortalt, at Testrup har haft en snes af sådanne sten om sine marker.

Ved en vej i nærheden af Torrild og i en skov i nærheden er truffet to lave sten med indhuggede bogstaver, R D, formentlig Rathlowsdal, der lå i Hads Herreds vildtbane.

Ved indkørselen til Bygholm Park fra syd står en næsten meterhøj sten, tilhugget næsten som en kilometersten og med øverst en krone og herunder Bygholm 1756. Bygholm ligger langt fra vildtbanen, så det er et spørgsmål, om denne sten har samme betydning som de øvrige nævnte.

Kontravildtbanesten ved Bygholm.

Distriktet, beridtet og herredet

Hermed er vi nået frem til eet af de stillede spørgsmål: Hvor lå Skanderborg Distrikt? Hvorfra og hvortil gik det?

Distriktet har næppe altid haft den samme udstrækning, dog er det formentlig altid blevet større - sjældent mindre. Det gælder i hvert fald til og med Chr. IV. Navnet eller betegnelsen Skanderborg Distrikt har næppe hørt sammen med vildtbanen, da denne var et entydigt begreb. I 1670 blev krongodset udlagt til rytterdistrikter og herefter bliver det undertiden lidt vanskeligt at skelne mellem de to betegnelser, vildtbane og rytterdistrikt. De dækker vist i hvert fald i en periode samme område men har dog tydeligvis hver sin administration. Navnet Skanderborg Distrikt dækkede måske oprindeligt mere rytterdistriktet end vildtbanen. Senere er det dog fælles.

I hvert fald een gang blev rytterdistriktet formindsket, uden at det samme skete med vildtbanen, og det har tilsyneladende givet årsag til en del forvirring. I 1721 bortsolgtes ved en auktion en del ubelejligt beliggende ryttergods. Hele Nim sogn solgtes til private, for en stor del til velhavende folk fra Horsens. På Gedveds bøndergods bød assessor Muhle på Serridslevgaard højest men ikke nok til, at han fik hammerslag. Kongen bestemte senere, at bønderne i Gedved måtte købe deres gårde til den samme pris, som Muhle havde budt. Også Gangsted solgtes. Men - og det kom bag på mange, blandt andre skovrideren i Vor herred - de nævnte områder vedblev at tilhøre vildtbanen. Det ses af skøderne på disse gårde og huse, at kongen forbeholder sig jagt-

retten på de solgte jorder, hvilket fremgår af Kronens Skøder ca. 1722-25. Afmærkningen med vildtbanesten i 1743-44 af vildtbanens sydgrænse omfattede også de nævnte områder, der nu ellers i alle andre henseender var private.

Tidens administration var i stor udstrækning baseret på den lokale enhed, herredet. En skovriders distrikt kaldtes et beridt og omfattede i de fleste tilfælde et herred, dog med undtagelser: Gern herred var et beridt, Framlev og Hjelmslev herreder var slået sammen under een skovrider, Hads herred var et beridt, Vor herred og enklaven Nim sogn hørte sammen, Tyrsting og Vrads herreder havde hver sin skovrider. Om de nordlige herreder, Hids- og Lysgaard samt Hald amt vides ikke meget.

Skanderborg Distrikt omfattede altså en halv snes herreder.

Det er valgt at tage udgangspunkt ved Kongensbro og herfra følge vildtbanskellet nord og øst om vildtbanen til Horsens fjord, syd om ud til den fjerneste ende af Vrads herred og herfra nordpå til Viborg. Det sidste afsnit fremtræder kun meget uklart.

Kilderne er forskellige for de forskellige afsnit. Det vil derfor være nødvendigt at gøre rede for dem afsnitsvis.

Til sidst i hvert afsnit omtales de kendte bevarede vildtbanesten i området, og herved skulle de øvrige spørgsmål fra indledningen finde et svar, så vidt og så sikkert, som det kan gives på grundlag af det kendte kildemateriale.

Løbenumrene

Ved nævnelser af de enkelte vildtbane-

sten, der stadig findes, er det fundet nødvendigt og hensigtsmæssigt at tildele hver enkelt et løbenummer for at gøre det helt klart, hvilken sten der tales om og for at undgå hver gang at skulle nævne en vildtbanestens ofte lange og undertiden intetsigende »adresse«.

Disse løbenumre må ikke forveksles med skovridernes løbenumre i de forskellige indberetninger, med løbenumrene i synsberetningerne fra 1766 og ejheller med løbenumrene i brevene fra 1757 om Vrads herred eller brevet fra 1759 om Hads herred. Endnu mindre må de forveksles med de på vildtbanestenerne indhuggede numre, hvor sådanne findes.

På vildtbanestenernes indhuggede numre kan der ikke lægges afgørende vægt. Dels findes de ikke alle steder, f.eks. har Vor herreds sten ikke indhuggede numre og heller ikke gruppen ved Hald, dels har de enkelte områder hver sin nummerrække, således at der kan træffes flere sten med samme nummer. Der kan derfor ikke udledes noget generelt af stenernes indhuggede løbenumre, hvorimod de nok lokalt kan give oplysning om en vis rækkefølge.

Påhugningen af løbenumre fandt sted efter en bestemmelse af Rentekammeret fra 1761. Den blev anset for en ret dyr foranstaltning, da der på grund af de store afstande blev forlangt 1 mark 4 skilling pr. stk.¹⁴⁾

Næsten alle vildtbanesten er flyttede fra deres oprindelige pladser. Det er ikke alene de organiserede flytninger (som til Hads herred 1759), men nok så meget privates »bjergning« af en vildtbanesten, der først har fundet sted, efter at rytter-

godset blev solgt i 1767, og vildtbanen i forbindelse hermed gik i opløsning.

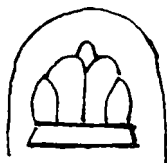
For Koldinghus Distrikt blev der givet besked om, at afmærkningen skulle nedtages, da jordegodset var blevet solgt. Pælene skulle sælges og stenene afleveres til amtsforvalteren. Lignende bestemmelser kendes ikke for Skanderborg Distrikt. Måske er det derfor, der stadig findes så mange her.

Kronetyperne (i skematisk aftegning)

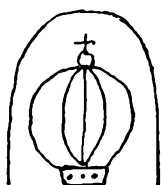
Der findes ingen anden begrundelse for den foretrukne rækkefølge end den, at når udgangspunktet som her valgt er Kongensbro, og når kursen er sydøst, træffes de forskellige kronetyper stort set i denne rækkefølge.

- 1 Den mærkelige hueformede krone træffes kun på fire vildtbanesten nord om Gern herred fra 1743.
- 2 Denne er en ret sen type. Den hører sammen med årstallet 1756 på østgrænsen og med 1759 på to af serierne ved Hald.
- 3 Typen er meget spredt både i tid og rum. Den træffes på østgrænsen fra 1743-44, i Vrads herred kun på een sten, der er uden årstal, dog formodentlig 1757, og endelig ved Hald på distriktets seneste serie fra 1762.
- 3 a Denne krone træffes i Hundslund og Søvind og var vist oprindeligt bestemt for Vrads herred i 1757.
- 3 b Hørte til i Vor herreds østlige del men er senere spredt. Den er vist den tidligst huggede krone fra 1743.

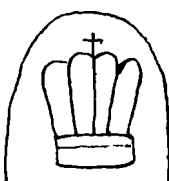
- 4 Typen tilhører Vor herreds vestlige del og Tyrsting herred, men er senere spredt. Findes kun på sten fra 1743.
- 4 a Den »forfinede« type 4 kendes kun fra fire sten syd og nord for Nim sogn. Årstallet er 1744.

Type nr. 1

Type nr. 2

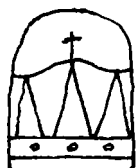
Type nr. 3

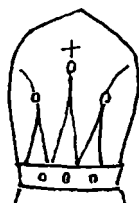
Type nr. 3 a

Type nr. 3 b

Type nr. 4

Type nr. 4 a

Serieinddelingen

Når en række vildtbanesten tør betegnes en serie, skyldes det visse fællestræk ved nogle, som mangler ved andre. Et nærmere studium efter fotografier og en sammenligning mellem forskellige afslører, at et større eller mindre antal bærer en række fælles kendetegn, som ikke findes i samme kombination hos andre.

Det første, der umiddelbart falder i øjnene, er stenens »krop«, dens størrelse og form, dens grad af tilhugning. Nogle er tilhuggede næsten som efter en skabelon, mens andre synes at have en mere tilfældig form. Stenens krop regnes ikke for noget kendetegn, da det forhåndenværende stenmateriale uden tvivl har øvet en vis indflydelse på det færdige resultat.

De sikreste kendetegn er stenenes indskrifter.

En krone, et monogram, nogle bogstaver til betegnelse af distriktet samt et årstal er standardelementer, som findes på alle i forskellige udførelser. Det er bestemte kombinationer af disse fire elementer, vi her kalder serier.

Der findes fire vidt forskellige kronetyper i distriktet. Een af dem findes i tre variationer, en anden i to.

Af kongelige monogrammer findes to, Christian den Sjettes og Frederik den Femtes, det sidste med variationer i udførelsen.

Distriktsbetegnelsen, som den her kaldes i mangel af bedre, består af fem forskellige bogstavkombinationer, S D, S B D, S A W B, S D W B og H A W B, et par af dem med variationer.

Kronetype 1 ved Rødebro.

Seks forskellige årstal findes på distriktets vildtbanesten, 1743, 1744, 1756, 1757, 1759 og 1762. Anno, der hører sammen med årstallet, skrives som A, Ano og Anno. Da anno varierer indenfor samme serier, regnes det ikke for noget kendetegn, hvorimod selve årstallet naturligvis er et af de allervigtigste.

Som nævnt andet sted kan de indhugede numre heller ikke bruges.

Disse 17 elementer (uden variationerne), nemlig 4 kroner, 2 monogrammer, 5 bogstavkombinationer og 6 årstal giver

mulighed for et astronomisk antal kombinationer, men så slemt er det ikke. Så fast er mønsteret trods alt, at der kun er brugt elleve forskellige måder at sammensætte elementerne på. Det er disse elleve måder, der her kendetegner tolv serier, idet to er ens, dog herom senere.

Det må være berettiget at antage, at en sådan stenrække, en serie, er udført så at sige på stribe af den samme stenhugger eller i hvert fald af det samme værksted.

Vi kan komme sagen endnu et lille skridt nærmere. Undervejs opøves et blik for visse små træk, der hænger sammen med den enkelte stenhuggers personlige

Kronetype 2 ved Lyngballegaard.

måde at udføre de forskellige skrifttegn på - hans håndskrift.

Een stenhugger laver mange skarpe hjørner, en anden bruger mere runde former og sving, een laver et udpræget spidsnakket syvtal, og en anden har en meget karakteristisk måde at skrive et D på. Disse ting vejer også med ved bedømmelsen.

Hvem har bestemt, hvordan en vildtbanesten skal se ud?

Det har næppe været overladt til stenhuggerens forgodtbefindende. Han må have haft et forlæg. Hvis der var kommet direktiver ovenfra, ja, kun fra jægerme-

Kronetype 2 ved Lading.

Kronetype 3 ved Borum Bro.

steren, ville der ikke have været den store spredning. Jægermesteren var øverstkommanderende i distriktet. Næste lag er skovriderne. En serie vildtbanesten dækker stort set et beridt, dog med undtagelse af Vor herred, hvor der er to. Sandsynligvis har skovriderne kun fået besked om, at vildtbanestenene skulle vise en krone, kongens navnetræk, distriktets bogstaver og årstallet for tilhugningen. Udformningen har han så selv givet forlæg til.

Det er ganske morsomt at se, hvor forskelligt skovriderne har opfattet et begreb som kongens krone.

Hvor mange har i grunden set den?

Kronetype 2 ved Onsted.

Gern Herred

Til placering af vildtbaneskellet og dets afmærkning nord om Gern Herred kendes kun to kilder, nemlig skovrider Ditlev Soetmanns indberetning fra 1731⁴⁾ og en indberetning fra underskovrider Chr. Mønster, indeholdt i overførster Fr. Pultz's forklaring om vildtbaneafmærkningens tilstand fra 1757¹⁶⁾.

Den første drejer sig om de gamle længst forsvundne træpæle, hvorimod den sidste udtrykkeligt nævner sten.

Der er betydelig uoverensstemmelse mellem de to indberetninger.

I 1731 nævnes 13 pæle på strækningen, og endda overspringes 5, der tidligere har stået udenom Søbygaard, der nævnes som nu tilhørende kongen. Skovrideren mener, at der herefter skal rejses pæle på den anden side af gården. Herved ville antallet af pæle formodentlig nå op på 18.

I 1757 står der efter Pultz's forklaring 10 sten på strækningen, der er således foretaget en ganske betydelig forenkling.

Der vil her ikke blive taget hensyn til den tidlige indberetning, da det vil skabe en unødvendig uoverskuelighed at skulle holde rede på både pæle og sten. Herved udelukkes dog ikke, at også denne kilde tages med i vurderingen, når tvivl opstår, hvad desværre jævnligt sker.

De to indberetninger vil blive benævnt henholdsvis 1731 og 1757.

Nummerrækken er skovrideren's fra 1757.

- 1 Imellem Truust og Borre Mark på et Sted Giela kaldet, 1 Sten. En vej løber direkte mellem de to nævnte byer. På tværs kommer landevejen fra Kongensbro til Randers. Sammen løber de to veje over Gjelbro. Det vil være rimeligt at antage, at vildtbanesten nr. 1 har stået på den ene af de to høje, der ligger i en granplantning umiddelbart syd for Gjelbro.
- 2 Imellem Truust og Aagaard i Troedyb Blok kaldet, 1 Sten. Troedyb Bæk kommer fra syd ovenikøbet med et sogneskel og løber til Gjelå. Tæt øst for sammenløbet ligger Degnebro, der fører områdets eneste

vej over engdraget. Sandsynligvis ligger punkt 2 ved Degnebro.

- 3 Imellem Grølsted og Veierslev (betegnelsen Veiersted er utvivlsomt fejlagtig) Mark på et Sted Synderbohave 1 Sten.
Marknavnet kan ikke placeres. Vejen mellem Veierslev og Thorsø krydser sogneskellet mellem Grølsted i Skorup Sogn og Veierslev nogle hundrede meter vest for Thorsø Mølle. Antagelig punkt 3.

- 4 Imellem Grølsted og Toersølund samt Fotting Marker på Smeris Bach 1 Sten.
En behagelig klarhed hersker med hensyn til dette punkt, idet vildtbanestenen nr. 2(4) står her endnu på en spids af sogneskellet mod øst tæt ved områdenavnet Smeris. Ca. 100 meter øst for stedet ligger en gravhøj, men da den ligger på den forkerte side af skellet, nemlig på grevskabets grund, har man måttet afstå fra at sætte stenen her.

- 5 Ved den vester Ende af den store Dam på Grølsted Mark, Lunden kaldet (navnet usikkert). 1 Sten.

Ca. 1 km syd for Grølsted ligger to større vandhuller. Det er usikkert, om der hentydes til et af dem. For taler dog, at en vej mellem Grølsted og Søbygaard løber tæt forbi.

- 6 Mellem Vadsted og Juulstrup (antagelig Tulstrup) Mølle i Møllestruben kaldet (oversættelsen usikker). 1 Sten

Vadsted ligger et par km vest for Hammel og Tulstrup Mølle ca. 1 km nord for Vadsted. Marknavnet kan ikke placeres.

- 7 Imellem Hammel og Vadsted Marker på et Sted kaldet Semten Pot (?) ved den nordre Ende af Brægendal

1 Sten

Alt tyder på at denne og den sidstnævnte sten skal vogte sogneskellet mellem Søby Sogn med Søbygaard, der tilhører kongen, og Hammel, der ligger på grevskabets område. Punkterne kan ikke påvises nærmere.

- 8 Imellem Vadsted og Anbækgaarden østen for Treg- eller Tvegvad 1 Sten.

Sandsynligvis er det treskellet mellem Søby med Vadsted og Hammel og Sporup sogne, der ligger ca. en halv km vest for Anbækgården umiddelbart ved Viborg-Århus landevejen, der skal markeres.

Vildtbanesten på oprindelig plads.

Kun er det svært at finde en vej over et vandløb, der må være en forudsætning for et vad.

9 Imellem Farre og Voldby Marker østen for Nør Beitrup 1 Sten.

Begtrup Bæk løber nord om Farre. Nør Beitrup ligger antagelig nord for bækken. Her løber vejen mellem Farre og Voldby. Hvor den krydser sogneskellet, står vildtbanesten nr. 3 (-) på et dige muligvis på sin oprindelige plads.

10 Ved Højmose mellem Farre og Voldby Marker på et Sted Graasten kaldet 1 Sten.

Et meget fængslende sted. Vildtbanesten nr. 4(10) står umiddelbart foran Graastenen, der nævnes i alle kilder. Punktet ligger i et treskel mellem Voldby, Sjelle og Sporup sogne. Henholdsvis ca. en halv og ca. en km herfra mod øst løber spidserne af to sogne, Lading og Skivholme til. De to

Gråstenen.

sidstnævnte har tilsyneladende fået spidserne skåret af. Det kan ligefrem ses på de lige linjer, der afgrænser den store Lyngballegaard mod vest i modsætning til de øvrige skels snoede forløb, at det må være oprettelsen af denne gård, der har været årsag til, at skellene er forrykkede. Før det er sket, må det antages, at også de to nævnte sogne oprindeligt har mødtes med de tre første ved Graastenen.

Graastenen er en ikke særlig stor vandreblok med en særpræget form. Den er ikke lagt her som et mærke i skelpunktet, hvor fem sogne har mødtes. Graastenen er simpelthen det første, kendemærket hvorefter sogneskellene i en fjern fortid er lagt, en milevid hede- og skovegns faste punkt. Hvad der har knyttet sig til dette sted af overtro, kan der kun gættes på. Områderne omkring hedder Farre Hede, Sjelle Hede, Herskind Hede, Voldby Hede. Graastenen ligger ved Rødebrog og Rødelund. Også egnens veje synes at være forskudte. Det næste punkt på vildtbaneskellet ligger ved den mærkelige vejgaffel Saksen ca. 1 km syd for Lyngballegaard. Herfra til Skivholme, hvor der påny har stået en vildtbanesten, er der ca. 3 km, en usædvanlig stor afstand uden holdepunkter. Hvis en linje tænkes fra Skivholme til Graastenen, rammer den Saksen og fortsætter langs en del af Lyngballegaards skel. Hvis tanken om en forsvundet vej er rigtig, har der også ligget et vejkryds ved Graastenen.

Vildtbanestenen ved Graastenen må antages at stå urørt på det sted, hvor den rejstes i 1743, og hvor der før den har stået en eller flere vildtbanepæle.

Stenen vender forsiden indad mod vildtbanen, det samme gælder for et par mere, der også må antages at stå urørte.

Forholdet har åbenbart også undret jægermester Røder, der i 1761 skrev til overjægermesteren¹⁴⁾: »..Da jeg ved eftersyn af de udi Hs. Majst.s Vildtbane under det allernådigst anfortroede Jægermesterdistrikt oprejste Vildtbanepæle har erfaret, at samme er opsat saaledes, at Hs. Majst.s høje Navn og Ciffer vender ind imod Vildtbanen i Stedet for; at samme efter min uforgribelige Tanke burde vende udad ligesom i Sjælland brugeligt«.

Kongens Vildtbane

Skanderborg Distrikt

Oversigtskort konstrueret på grundlag af Geodætisk Instituts kort over amter, kommuner og sogne 1977 samt Traps herredsinddeling. (Se s. 30)

Tvivlsomme områder som et lille stykke ved Skivholme, en del af Vrads herred samt hele den nordvestlige del, der kun er antydnet firkantet, er angivet ved stippling.

Serie A

Serien skiller Gern herred i Skanderborg amt fra grevskabet Frijsenborg.

Afsnittets første og sidste sten kendes samt to til indimellem. Den jævne fordeling over strækningen gør det rimeligt at antage, at også de forsvundne 6 sten har været af samme type, således at serien oprindeligt har bestået af ti ens vildtbane-sten.

De fire kendte er alle ret lave og kraftige og temmelig ens af figur.

Kronens udformning viser en helt speciel opfattelse af dette begreb, hvad enten det nu er skovriderens eller stenhuggerens.

Kongens monogram, et 6-tal i et C, Christian den 6. er også specielt for denne stenhugger. Der findes flere måder at sammenføje de to tegn på.

Bogstavkombinationen S B D kendes kun fra denne serie.

Årstallet er A (anno) 1743, hvilket viser, at strækningen hører til de første med sten afmærkede.

Også stenhuggerens håndskrift bidrager til at karakterisere serien. Han kan ikke holde retningen. Når han begynder stort, ender han småt og omvendt.

Seriens enkelte sten.

Det første nummer er det for denne redegørelse givne løbenummer. I parentes er tilføjet stenens indhuggede nr., hvor et sådant findes eller kan tydes. Nr. 1 (1) ved Espengaard er flyttet. Ejeren fortalte, at hans bedstefader havde hentet den på marken og placeret den der, hvor tidligere gårdens hestegang lå. Hermed er tiden for flytningen ret sikker, idet hestegangen antagelig er blevet fortrængt af elektriciteten, der kom til denne egn omv. 1920, da det nærliggende Tangværk blev oprettet.

Nr. 2 (4) står efter alt at dømme på sin oprindelige plads på et fremspringende hjørne mod øst af sogneskellet mellem Skorup og Thorsø.

Oversigtskort konstrueret på grundlag af Geodætisk Instituts kort over amter, kommuner og sogne 1977 samt Traps herredsinddeling.

Tvivlsomme områder som et lille stykke ved Skivholme, en del af Vrads herred samt hele den nordvestlige del, der kun er antydnet firkantet, er angivet ved stipling.

Nr. 3 (-) står ved et dige ved vejen mellem Voldby og Farre. Stenen er defekt, idet en skal er slået af forsiden. Det må være sket i forbindelse med tilhugningen og efter at kronen og monogrammet er udført. Hvis arbejdet med indskriften havde været mere fremskredet, ville der have været rester af distriktsbetegnelsen. Stenen står ved et sogneskel og en vej, hvilket måske betyder, at den står på sin oprindelige plads. Efter de gamle kilder til placering af egetræspælene synes skelpunktet dog at ligge ca. en halv km længere mod nord.

Nr. 4 (10) står ved det vigtige skelpunkt Graastenen, der nævnes i alle kilder. Stenen, der er typisk for serien, står utvivlsomt på det sted, hvor den blev rejst i 1743.

Gern herred

Kortudsnittet viser skelpunkterne efter Pultz's forklaring fra 1757. Det midterste afsnit, punkterne 5, 6 og 7 anbringes med forbehold som nævnt i redegørelsen.

Punkterne markeres af O med nr. til højre.

Af områdets fire bevarede vildtbanesten står de to, nemlig nr. 4 og 10 utvivlsomt - og nr. 9 muligvis - på oprindelig plads.

Stenene markeres med X med nr. til venstre. (Se s. 32)

Framlev og Hjelmslev herreder

Framlev-Hjelmslev herreder hørte sammen til eet skovriderberidt under skovadministrationen.

Til belysning af denne lange strækning af vildtbaneskellet kendes fire kilder.

Ældst er skovrider Peder Mønsters indberetning fra 1731 4), der dog er noget uklar, idet den nævner Framlev Herred fra nord mod syd og derefter Hjelmslev fra syd mod nord. Mere klar er sammes indberetning fra 1733⁵⁾, idet den begynder i nord og ender i syd. Disse to kilder taler om vildtbanepælene, der næsten alle er forsvundne. Hvor kilderne nævnes, vil de blive betegnet 1731 og 1733.

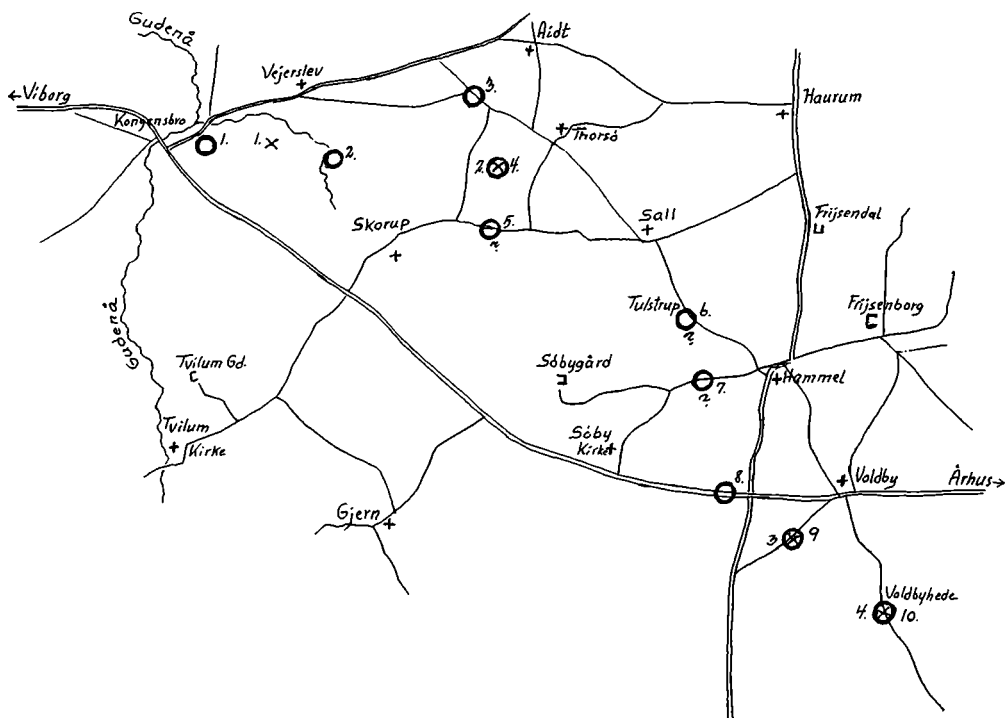
Til placering af vildtbanestene kendes også to kilder, nemlig Fr. Pultz's fra 1758, hvortil kommer en synsberetning fra 1766 fra Skanderborg Rytterdistrikts Birketing¹⁸⁾. Disse to er omtrent men ikke helt overensstemmende. De benævnes henholdsvis 1758 og 1766. Synsberetningens nummerrække og stedbetegnelser fra 1766 bruges.

1 Mellem Herskind Hede og Lyngballegaard på Bakken nedenfor den saakaldede Høemose 1 Sten.
Vejgaffelen Saksen ligger netop på det nævnte skel, og der er næppe tvivl om, at vildtbanesten nr. 5 (1), der nu står ved Lyngballegaards indkørsel, oprindeligt er rejst her.

2 Sydoverst for Schifholm Kirke imellem Herskind og Schifholm Mark 1 Sten

Et langt dige skiller de nævnte marker et par hundrede meter syd for Skivholme Kirke. På diget, der gennemskæres af en vej, må stenen antages at have stået.

3 Østen for Trebrandsmøllen imellem bemeldte Herskind og Schifholm Mark 1 Sten.
Vejen fra Skivholme mod Borum går

Gjern herred.

Kortudsnittet viser skelpunkterne efter Pultz's forklaring fra 1757. Det midterste afsnit, punkterne 5, 6 og 7 anbringes med forbehold som nævnt i redegørelsen.

Punkterne markeres af O med nr. til højre.

Af områdets fire bevarede vildtbanesten står de to, nemlig nr. 4 og 10 utvivlsomt - og nr. 9 muligvis - på oprindelig plads.

Stenene markeres med X med nr. til venstre.

over Borum Møllebæk. En gårdejer på stedet fortalte, at hans bedstefader ofte talte om Trebrandsmøllen, der lå ca. 100 m syd for vejen. Efter sagnet var den brændt tre gange, deraf navnet, som den bar allerede i 1731. Vildtbanesten nr. 6 (3), der nu står ved en vejgaffel nord for Lading, kan med rimelig sikkerhed henføres hertil.

4 Ved Borum Bro imellem Labing og Borum Mark 1 Sten. Borum Bro ved landevejen mellem Skanderborg og Randers er velkendt. Den store vildtbanesten ligeså, nr. 7 (3?). Den har været nedtaget i et par år, men er nu formentlig genrejst ved den nylig forlagte landevej.

Efter sædvanlig skik stod der her to sten, der begge nævnes i 1758 »ved

den sønder Ende af Broen«. Når der nu i 1766 kun nævnes een, skyldes det, at den anden i 1759 blev flyttet til Hads Herred, en historie, der senere vil blive omtalt.

- 5 Norden for Borum Mølle ved et Sted kaldet Sallingbo Eng 1 Sten. Borum Mølle ligger ved vejen mellem Borum og Herskind. Møllen ligger syd for vejen, og en eng, der antagelig er en tidligere mølledam, ligger nord for. Vejen må antagelig gå over den gamle mølledæmning, og her må stenen have stået.

Stenen nævnes i 1758 som ..»ikke rejst formedels den derimod på Hr. Grev Friis og Hr. Krigsraad Althalt Vegne fremførte Dispute«.

- 6 Ved Labing Mølle imellem Labing og Lyngbygaards Mark 1 Sten. Vildtbanesten nr. 8 (-) står ved møllen vest for åen. I de tidligere kilder nævnes stedet ikke, så der har ikke stået nogen pæl her. I 1758 tilføjes: »Denne Sten er udi afvigte Aar oprejst«. Den bærer årstallet 1756.

- 7 Ved Cannich Mølle Bro, hvor Aarslev Mark grænser til den østre Ende af Broen og Snaastrup Mark til den vestre Ende 1 Sten. Det må undre, at der kun nævnes een sten her i 1758, idet een af de to, der stod her i 1759, i dette år blev flyttet til det før omtalte nye skel i Hads Herred.

Kannikemøllen lå lidt syd for den nuværende hovedvej 15. Både møllen og den gamle landevej er borte. Møl-

len tilhørte domkapitlet i Århus, deraf af navnet.

Sten nr. 9 (7), der utvivlsomt har stået her, findes nu i Den gamle By i Århus.

- 8 Fra Schibye Mark ved Broekiærs Vad imellem forombemeldte Aarslev og Schibye Mark 1 Sten. Det er sidste punkt ved Lyngbygaards Å og dermed vildtbanens nordøstgrænse. På et langt stræk mod syd bliver det Århus Å, der følges. Langs Århus Å har ligget mindst otte vandmøller.

Ved vejen mellem Skibby og Aarslev ligger Brokær. Stenen har stået ved åens vestside.

- 9 Imellem Harlev Kirkejord og Harlevholm Mark på et Sted kaldet Gaarskrogen 1 Sten. 1758 uddyber beskrivelsen ved at tilføje: »sønden for Harlev Mølleaa«, der er det samme som Århus Å. Sandsynligvis er det vejen langs sydsiden af det lange engdrag tæt ved Harlevholm og tæt ved sogneskillet, der er ønsket dækket af en vildtbanesten.

- 10 Sønden for og lidt vesten imellem bemeldte Mark på et Sted kaldet Kirkehovedet 1 Sten. Beskrivelsen gør det ikke umiddelbart indlysende, hvor stedet skal søges. Tilfældet kommer til hjælp. Videnskaberne Selskabs kort fra 1787 viser denne sten, der synes at stå ved vejgaffelen ca. ½ km syd for Ludvigsholm.

Hermed løber de to kilder, 1758 og 1766 ind i oplagte uoverensstemmel-

ser. Mens pælerækken ifølge de tidlige kilder fulgte Århus Å med pæle ved Harlev Mølle (Ludvigsholm) og Tarskov Mølle samt ved Fusvad, og stenrækken efter 1758 var planlagt til samme kurs, (det siges, at stenene ved Tarskov Mølle og Fusvad ikke er oprejst), ser det ud til efter 1766, at det er besluttet at følge sogneskellet, der løber lidt sydligere, hvorved de to møller og Fusvad forbigås.

- 11 Ved Boel Mølle på et Sted kaldet Sandknuden paa Dørup Mark imellem Eslev og Dørup Mark 1 Sten.

Man er vist sprunget over, hvor gærdet har været lidt lavt: der er langt mellem de to punkter, 10 og 11.

Bodil Mølle er en af Århus Å's mange møller. Når den og Edslev er valgt fremfor andre, skyldes det uden tvivl, at veje her passerer åen. Stenen ved Bodil Mølle (nr. 10) er bevaret på stedet, dog i to halvdele på langs.

- 12 Ved synder Side af Eslev Mølleaa på Hørning Mark, som Eslev er paa den nordre side af 1 Sten.
Alle kilder nævner Edslev Mølle.
- 13 Ved den vester Ende af Bierring Bro, hvorover Landevejen fra Skanderborg til Aarhus og Berring Mark mødes ved østre Ende af Broen 1 Sten.

Bering Bro er den tredie landevejsbro, hvorfra man i 1759 tog den ene tvillingesten til det nye skel i Hads Herred. Stedet ligger lidt nord for Hørning, og hovedvej 10 har gået her-

over til 1977, da den nye motorvej overtog denne værdighed.

- 14 Ved den vester Ende af Ingerslev Mølle på Blegind Mark, hvor Ingerslev og Raunholt Mark er på den østre Side 1 Sten.

Det er stadig en af Århus Å's møller, og endnu een ligger ved den før Solbjerg, nemlig Aldrup Mølle. Her nævnes Pæl i 1733 men ikke sten hverken i 1758 eller 1766.

En sten ved Ingerslev Mølle blev hentet i 1759 og rejst som den første i det nye skel i Hads Herred lidt øst for Solbjerg. Da stenen ved Ingerslev Mølle stadig står i 1766, må det formodes, at der har ligget en sten ved Ingerslev Mølle foruden den stående. Muligvis kan den have været beregnet til Aldrup Mølle. Planerne ændres ofte undervejs.

- 15 Derfra synder i Skellet mellem Blegind, Tiiset, Raunholt og Solbjerg Marker ved det saakaldte Markskæljkjæret. 1758 tilføjer: ved Enden af en gammel grøn Dige. 1 Sten. Stedet kan ikke udpeges helt nøjagtigt, da flere diger findes i området tæt syd for Aldrup Mølle. En nøjere undersøgelse af, hvor de fire nævnte byers marker mødes, ville kunne give svar på spørgsmålet.

- 16 Imellem Blegind og Solbjerg Marker ved Skellet på Søfaldet 1 Sten. Alle kilder er enige om samme betegnelse. Sogneskellet går i land fra Solbjerg Sø. På sogneskellet på det korte stræk mellem søen og vejen

- har stenen stået. Videnskabernes Selskabs kort viser den. Om det i nærheden stående brudstykke af en vildtbanesten (nr. 11) hører til ved dette eller forrige punkt er uvist.
- 17 Ved Miøde på Taastrup Mark som ligger på den vester Side Vadet og Solbjerg og Astrup Mark på den øster Side Vadet 1 Sten. Navnet Taastrup kan ikke være rigtig. Efter det foreliggende må der menes Fastrup. Over det sydlige og største vandløb gennem Solbjerg går Store Miødebro. Den må have afløst vadet, og stenen har stået syd for den. Hermed slutter synsberetningen fra 1766 over vildtbanestenen i Framlev og Hjelmlev herreder. Hjelmlev fortsætter ellers endnu nogle kilometer sydpå sammen med Hads Herred, og 1758 nævner endnu fire punkter. Herfra følges denne kildes nummerrække; som det vil huskes, opstod uoverensstemmelsen ved Tarskov Mølle og Fusvad.
- 20 Ved Faastrup, Virring og Onsted Markskel ved Bjørnkær 1 Sten. Treskellet ligger ved det, der engang har været et vejkryds, hvor vejen mellem Onsted og Virring har krydset landevejen. Vejkryds er ikke velsete i nutiden, derfor er der nu en forskydning. Bjørnkær mod vest angives på moderne kort. Sandsynligvis har pælen stået i treskellet i Bjørnkær, mens vildtbanestenen må antages at skulle have stået ved landevejen.
- 21 Imellem Svinsager og Roigaard 1 Sten. Roygaard forsvandt i 1830-erne. Gårdens plads ses på et kort over landevejen mellem Århus og Horsens fra 1800¹⁵⁾. Den lå i Hvilsted Sogn ved skellet mod Svinsager og har dermed formentlig haft mark til landevejen. Stenen må antages at skulle have været rejst ved landevejen mellem Svinsager og Lethenborg, hvor den krydser sogneskellet. Også den sten, der efter 1758 lå her, blev flyttet til Hads Herred i 1759.
- 22 Imellem Rindelevgaards Mark og Oxenballehuset 1 Sten. Rindelevgaard hedder nu Sofienlund. Det nævnte sted ligger ved østenden af den lille skov Sparkærhoved. Det er pælerækkens punkter, der nævnes her. Hvis stenen var blevet rejst, var det nok sket ved landevejen.
- 23 Imellem Gjesing, Torrild. Krogstrup og Vedslet Markskel 1 Sten. I treskellet ved landevejen et par hundrede meter syd for den lille skov, Fredskov, ved Gjesing finder vi det sidste afmærkningspunkt mod syd. Alle kilder stopper her. Det vil vi straks vende tilbage til. Efter at sidste punkt er nævnt i 1758 tilføjes: »Stenene nr. 20, 21, 22 og 23 er endnu ikke oprejst formedels at vedkommende eragtede, at ej nogen paa de Steder skulde opsættes i Henseende til at Ober-Førster Pultz's anfortroede Skovriderberidt Hads Herred da af Vildtbanen er udpælet«. Om »vedkommende« er skovrideren eller

Eksempel på kronetype 2.

overførsteren, er ikke indlysende. Det må derimod være ret sikkert, at disse fire vildtbanesten aldrig er blevet rejst her, hvortil de må være både tilhuggede og udkørte. Vildtbanesten, der ligger uoprejste ved deres pladser i årevis, nævnes flere steder.

Det blev nævnt, at det sidste afmærkningspunkt lå lidt syd for Gjesing. Her stopper Hjemlev Herred, og Vor tager fat. Mod øst er det stadig Hads Herred. Videre herfra mod syd til Vor Herreds punkt 1 ligger en uafmærket strækning på ca. 7 km. Et ganske mærkeligt forhold, som der ikke kan ses nogen forklaring på. Det

er lige så mystisk som Hald Amts manglende østskel. Det er vel at mærke alle kendte kilder, der lader de to løse ender svæve frit.

Serie B

Serien markerer vildtbaneskellets fortsættelse mod øst langs nordgrænsen af Framlev Herred og drejer derefter mod syd langs østgrænsen.

Tre sten er bevarede, to er borte.

Kronen kaldes her type 2. Den genses flere steder og altid sammen med et forholdsvis sent årstal.

Monogrammet, F 5tus, må formodes at betyde Fridericus Quintus, Frederik den 5.

Distriktsbetegnelsen, S D W B, formentlig Skanderborg Distrikts Vildt Bane, kendes kun fra ialt fem sten og er altså relativt sjælden.

Årstallet er på alle ANNO 1756

Seriens sidste sten griber over i serie C, der begynder ved Borum Bro.

Det skal nævnes, at endnu to sten af denne type findes langt mod syd, nemlig ved Solbjerg og i Hads Herred. De kunne tilhøre denne serie, men forskellige omstændigheder, der skal nævnes senere, gør, at disse to vurderes som en selvstændig serie.

Seriens enkelte sten.

Nr. 5 (1) står ved indkørselen til den store gård, Lyngballegaard, sammen med en anden sten med en påmalet indskrift som dennes men uden indhugning. Den kan derfor ikke anerkendes som en vildtbanesten men må kaldes en forfalskning.

Vildtbanestenen er flyttet. Der er grund til at formode, at dens plads har været ved den mærkelige vejgaffel Saksen ca. 1 km sydligere.

Nr. 6 (3) er kommet langt bort fra vildtbaneskillet. Den er rejst ved en vejgaffel ca. 1 km nord for Lading. Den må på grund af sit nr., 3, formodes at have stået ved det sted, der i alle kilder kaldes Trebrandsmøllen. Den lå efter en lokal mands oplysning lidt syd for vejen fra Skivholme efter Borum ved Borum Møllebæk.

Nr. 8 (vist på grund af opfyldning står stenen så dybt, at nummeret ikke kan ses).

Stenen står ved Labing Mølle ved Lyngbygaard Å. Mens der normalt er rejst færre sten, end der var pæle, nævnes stedet ikke i de ældre kilder, og her har altså aldrig stået nogen vildtbanepæl.

Stenen har fået indsat en jernring midt i kronen. Den kan have været brugt til at binde heste eller kvæg ved, men den kan også have været fæste for en vejspærring, idet der i ældre tid blev opkrævet bropenge for passage af broen.

Serie C

Serien begynder ved Borum Bro i Framlev Herred og løber mod syd igennem Hjelmslev Herred til Solbjerg.

Da der kun kendes 5 af strækningens formentlig 15 vildtbanestener, er grundlaget lidt spinkelt for den antagelse, at de alle har været ens. De 5 bevarede er dog med små undtagelser, der regnes for uvæsentlige, ens. De 3 af dem er mere eller mindre molesterede. Nr. 9 er knækket over på midten, nr. 10 er flækket med

Vildtbanesten ved Labing Mølle (bemærk ringen).

kiler på langs og nr. 11 består kun af hovedet af en vildtbanesten, dog er det så typisk, at der ikke næres nogen betænkelighed ved at regne den til serien. Nr. 7 ved Borum Bro skiller sig ud ved at bære årstallet 1743, mens de øvrige, der har årstal, er fra 1744. Bortset herfra er de ens.

Kronetyperne kaldes her type 3. Den genses andre steder i flere variationer.

Monogrammet ligner et sekstal med dobbelte konturer og nogle krøller på. Utvivlsomt må det opfattes som et 6-tal i et C, nemlig Chr. d. 6.

Distriktsbetegnelsen er S D, formentlig Skanderborg Distrikt.

Årstallet er nævnt.

Stenhuggerens håndskrift er præget af nogle små individuelle træk, der synes at kunne genfindes andre steder, hvorfor de skal påpeges: det »dobbelte« sekstal (6 i C) hører sammen med et lidt bagtungs D, et spidsnakket syvtal samt variationer af kronetype 3.

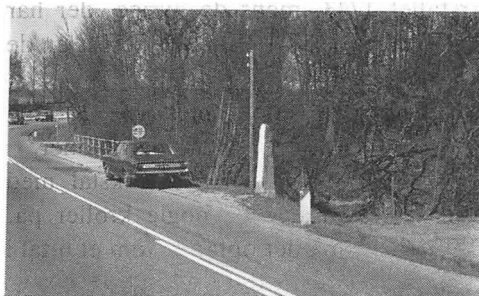
Ved Horsens - Randers landevej ¹⁵⁾ ved Borum bro har der i nogle år stået 2 sten. Det samme var tilfældet ved Århus - Ringkøbing landevej ved Kannikemøllebroen samt ved Bering Bro ved Hørning ved den nu forhenværende hovedvej 10.

Af disse landevejstvillingesten blev een hvert sted fra i 1759 flyttet til et nyoprettet vildtbaneskel i Hads Herred. Disse tre er iberegnet de nævnte 15 stk.

Seriens enkelte sten

Nr. 7 (vist 3) hører uden tvivl til ved Borum Bro, men det må dog formodes, at den før er flyttet ved vejudvidelser. I nogle år omkring 1975 har den været fjernet i forbindelse med meget omfattende vejforlægninger.

Vildtbanesten på oprindelig plads ved Borum Bro (før vejforlægning).

Stenen er omv. 2 m høj og meget regelmæssigt tilhugget. På højde med kronen findes 3 indhuggede riller på siderne.

Som nævnt vides det, at den har haft en tvilling, bl.a. nævnes i 1758¹⁶⁾ 2 sten på stedet. I 1759 blev den ene flyttet til »Linebergs Länd mellem Oldrup og Aakers Mark« i Hads Herred¹³⁾.

Nr. 9 (7) befinder sig i Den gamle By i Århus, hvortil den blev skænket i 1972 af en husejer i Årslev, der i mange år havde haft den stående i sin have. Indtil 1920-erne lå den ene halvdel ved Lyngbygaards Å, mens den anden tjente som trappetrin i en gård i Snåstrup. De to halvdele blev senere føjet sammen.

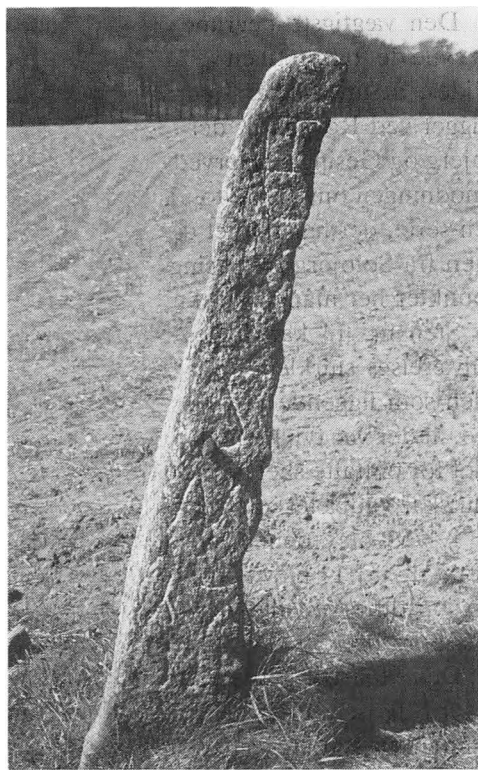
Herefter viser sig en uoverensstemmelse mellem kilderne.

I den ovennævnte forklaring fra 1758 nævnes kun een sten ved Kannikemøllebroen, der lå ved Årslev. Ifølge den anden nævnte kilde fra 1759 blev der i dette år taget den ene sten, hvor der stod to, nemlig ved Borum, Kannikemølle og Bering broer. Også det sidste sted nævnes kun een i 1758.

Trods uenigheden må det formodes, at nr. 9 har haft en tvilling, der i 1759 blev flyttet til »Pugedals Krog mellem Aakers Skov og Oldrup Mark«.

Nr. 10 (-) står ved Bodil Mølle ved Århus Å. Boel Mølle nævnes i alle kilder.

Stenen har lidt den forsmædelige skæbne at blive flækket på langs med kiler, hvis spor ses. De to halvdele står i hver sin vejside, den ene i et krat. Selv om iagttagelsesmulighederne ikke er de bedste, synes de to dele tilsammen at være en typisk repræsentant for serien.

Flækket vildtbanesten ved Bodil Mølle.

Nr. 11 (-) findes ved vejen nord for Solbjerg sø i haven ved et hus. Den må antages at have stået på sogneskellet, der går i land fra søen lidt længere mod nord-vest. Søfaldet nævnes i alle kilder, ligesom Videnskabernes Selskabs kort fra 1787 viser den på søbredden.

I nutiden er den kun et brudstykke af en vildtbanesten, vel ca. den øverste trediedel af en tidligere stor og kraftig sten. De synlige enkeltheder, kronen og monogrammet samt sideprofileringerne er som tro gengivelser af stenen ved Borum bro. Trods manglerne næres der ingen betæn-

kelighed ved at regne den som tilhørende serien.

Nr. 12 (ulæseligt) står ved en indkørsel midt i Solbjerg by. Den store, noget bastante sten er lidt mere spids opad og tung nedad end seriens øvrige. Bortset herfra er alle de øvrige kendetegn tilstedede.

På den anden side af indkørselen står nr. 13, der hører til serie D.

De to sten blev i 1896 draget frem fra en stenkiste. Den daværende læge i byen, Snitker, fik dem opstillet ved sin indkørsel og tinglyst fredning på dem¹⁷⁾.

Der blev flyttet meget om på denne egns vildtbanesten i forbindelse med oprettelsen af et skel gennem Hads herred fra Solbjerg i nord til Horsens fjord i syd i 1759, så der tør ikke udtales nogen formodning om, hvor nr. 12 oprindeligt blev rejst.

Serie D

Denne serie består af det mindst mulige antal, nemlig to.

Dens indskriftselementer er identiske med serie B's fra Framlev herred. Der blev ved omtalen af denne giver udtryk for nogen betænkelighed ved at udnævne disse to vildtbanesten til en særlig serie.

Der er dog nogle afvigelser ved selve stenene.

Nr. 13, der blev nævnt sammen med nr. 12, er meget omhyggelig tilhugget på forsiden og påsiderne, hvorimod bagsiden er uregelmæssig, virker nærmest ufærdig. Rundingen foroven er meget præcist formet, forsiden er flad, jævn og glat, og en profilering indrammer kronen.

Seriens andet medlem, nr. 14, udmærker sig ved en yderst sparsom tilhugning på en stor sideflække af en sten.

Den vægtigste begrundelse for at udnævne de to sten til en serie er dog, at det vides, at nr. 14 har stået eller vist kun ligget ved Roygaard, der lå mellem Solbjerg og Gesing¹³). Herved bestyrkes formodningen om, at de to sten er rester af en serie, der har skullet dække strækningen fra Solbjerg til Gesing-Vedslet. Fire punkter her mangler dækning.

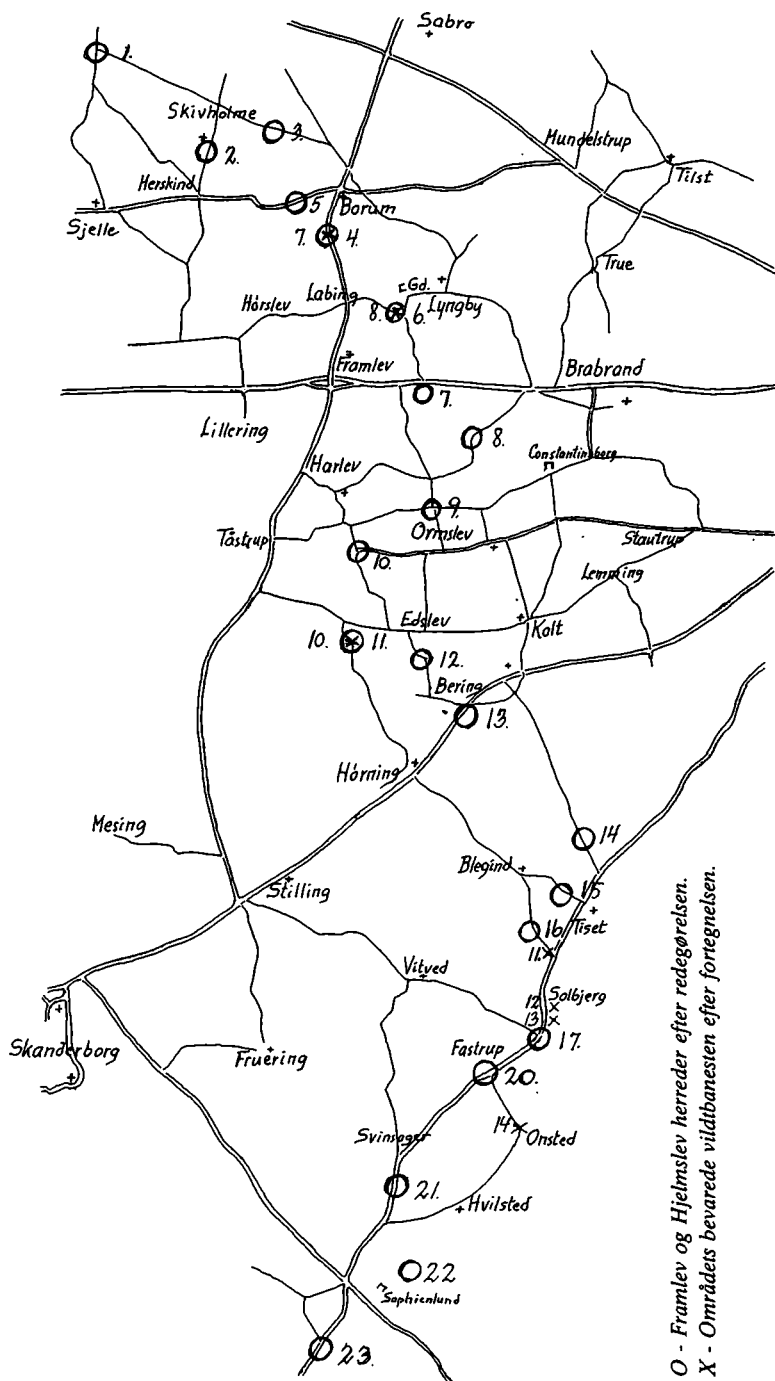
Sten nr. 14 kan følges i nogle af sin tilværelses snirkler. I 1758 nævnte Pultz den som liggende ved Roygaard og tillige, at der var tvivl, om den bør rejses, da det før omtalte skel gennem Hads herred nu skal »udpæles« af vildtbanen.

I 1759 blev denne afmærkning oprettet¹³) og nr. 14 blev hentet ved Roygaard og opstillet ved det nye skels punkt 2, Rasborg bro.

Den 90-årige gårdejer Frederik Damgaard Jensen i Onsted, ved hvis gård stenen nu står, fortæller, at hans fader i sin ungdom var med til at lægge vildtbanestenen ned i stenkisten, der blev kaldt Rasborg bro. Da stenkisten senere blev afløst af en mere moderne bro, fik han stenen bjerget og anbragt ved indkørselen til sin gård.

Vildtbanesten ved indkørsel i Solbjerg.

O - Framlev og Hjelmslev herreder efter redegørelsen.
 X - Områdets bevarede vildtbanesten efter fortegnelsen.

KILDER

(Til de vigtigste vil der blive henvist gentagne gange).

- 1) C. Weismann: Vildtets og jagtens historie i Danmark.
- 2) Kirsten-Elizabeth Høgsbro i Antikvariske Studier, festskrift til Knud Thorvildsen: Vildtbanesten.
- 3) Kancelliets Brevbøger. 11. april 1579.
- 4) Poul Bredo Grandjean i Jydsk Historie og Topografi, 3. rk., 6. bd. - Skove, Moser og Vildtbaner.
- 5) Landsarkivet, Viborg. Indkomne breve til amtet 1733. Brevpakke. Arkivnr. mangler. Indberetninger fra skovriderne om vildtbaneafmærkningens tilstand.
- 6) Ibdm.
- 7) Landsarkivet, Viborg. B. 65/10, fol. 437 og 447 m. fl. Vor herreds tingbog 1757.
- 8) Holger Hede: Danmarks og Norges mønter.
- 9) Vildtbanepæl på museum. Bov museum.
- 10) Rigsarkivet. Rentekammeret 3323. 123. Breve til overjægermesteren 5/4 1734 og 17/5 1734 m. fl. breve.
- 11) Rigsarkivet. Rentekammeret 2211. 75-134 Resolutions- og relationsprotokol 1742 - 26/11. 246.6.
- 12) Landsarkivet, Viborg. Indkomne breve til amtet. Brev fra overførster Fr. Pultz til amtmanden m. fl. breve om vildtbanesten i Vrads herred, 1757.
- 13) Landsarkivet, Viborg. B 5 C - 114. Brev fra overførster Fr. Pultz til amtmanden 1759 om flytning af vildtbanesten til Hads herred.
- 14) Valdemar Andersen: Fra Alheden.
- 15) Vejdirektoratets arkiv, nu formentlig Rigsarkivet. Situationskort over landets landeveje omv. år 1800.
- 16) Rigsarkivet. Rentekammeret 3323. 124 overførster Fr. Pultz's forklaring nr. 54 af 23/6 1757 sammes do nr. 55 af 21/6 1758 og sammes indberetning af 22/6 1758 (Læg: Angående vildtbanepælene i Nørrejylland).
- 17) Oplyst af tidl. leder af Solbjerg lokalhistoriske arkiv, fru Gerda Reppke.
- 18) Landsarkivet, Viborg. Protokol for Skanderborg Rytterdistrikts birketing, 1766.
- 19) Landsarkivet, Viborg. 801/17. Kort over Tyrrestrup gods, 1752 med »omkringstaaende Vildtbanesteen«.
- 20) Vejle Amts Årbøger, 1979: Svend Nørregaard Hansen: Et særpræget stenpar ved Gl. Århus Landevej.
- 21) Elna Ulvbjerg: Skaddegord. Foto og tegninger: S. Nørregaard Hansen.

Slante-Laus

Et forsøg på at komme bagom myten om ham i 200-året for hans død.

Af Hans Worsøe

For nøjagtig 200 år siden kunne man i »Den Viborg Samler« blandt andre mindeord i anledning af provsten over Hjlemslev herred Laurids Sørensen Worsøes død d. 12. juli 1780 læse, at hans bortgang var begravet »af det hele herred, ja af alle i den ganske egn«, og selv om man tager tidens svulstige stil og dens mange overdrivelser i betragtning, kan man alligevel mærke, at det ikke er nogen gennemsnitspræst, der er tale om. Indtil for nylig - og måske endog stadigvæk - levede hans minde da også på egnen omkring Solbjerg sø, men det var under hans øgenavn »Slante-Laus«, han kendtes, og som en præst, der kunne betydeligt mere end sit fadervor. Kort sagt var han en af de dygtigste til at mane genfærd og den onde selv i jorden. Det er en tradition, vi genfinder hos folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, der har den ene mere hårrejsende historie om ham end den anden. Men hvad ved vi om ham? - Så meget, at dette kun kan blive et lille uddrag, og så lidt, at vi ikke med sikkerhed kan gennemskue myterne om ham.

Hans far, Søren Lauritzen, der var skippersøn fra Ålborg, havde som ung været fuldmægtig hos regimentsskriver Laurits Detlevsen Møller på det skanderborgske ryttergods og ægtede dennes datter. Senere blev han forpagter af Løvenholm og Sødringholm, og på sidstnævnte gård fødtes sønnen Laurids i 1710. I 1722 købte Søren Lauritzen øen Vorsø i Horsens fjord, hvor der dengang lå en stor gård, men han døde allerede året efter, og i 1724 døde hans hustru fra otte børn. Laurids var den næstældste søn og formentlig allerede da skriverdreng hos krigsråd Hans Folsach på Keldkær ved Vejle. Børnene spredtes, men tog øens navn med sig samt en ikke ubetydelig arv, der for sønnernes vedkommende beløb sig til 585 rdl til hver. Kort tid efter kom Laurids i huset som skriverdreng hos krigsråd Niels Morville på Brandbjerg. Morville var kirkeinspektør ved det skanderborgske rytterdistrikt, så der har formentlig været en forbindelse bagud. Allerede i 1727 afbrød Laurits karrieren inden for administrationen og tog til Som-

mersted, hvor den lærde præst Peder Wøldike holdt latinskole, og derfra blev han i 1730 dimitteret til Københavns Universitet under navnet Laurentius Severinides Worsøe. For første gang er vi i stand til at korrigere Evald Tang Kristensens meddelere, der berettede, at han havde gået i den sorte skole i Århus.

Om studietiden ved vi ikke noget, men i december 1734 tog han teologisk embedseksamen med et ikke særlig godt resultat (non). Han blev eksamineret af

Laurids Sørensen Worsøes to segl.

(Foto: Ejev. Rasmussen, Landsarkivet, Viborg).

professorerne Hans Steenbuch og Marcus Wøldike, der begge var ortodokse, så det er formentlig denne trosretning, som har præget ham. Allerede i marts 1736 blev han vicepræst hos den gamle Christopher Bøgh i Trige-Ølsted, der var gift med Kirsten Nichelsdatter Seidelin, en datter af den berømmelige provst Nichel Seidelin (1666-1737) i Skanderborg, og da han i november samme år giftede sig med hans datter, Ide Margrethe Bøgh (1716-90), blev han besvogret med en lang række præster og forpagtere i Århus-Skanderborg-området. Da han i 1739 blev præst i Blegind og Hørning, fik han således to af sin kones fætre som nabopræster.

Om hans gaver som prædikant ved vi ikke meget. Biskop Hygum visiterede to gange og beretter følgende: »7. juni 1743: prædikede sognepræsten hr. Lars Worsøe hvad materien anbelanger ganske opbyggelig og vel, men hans mæle og udvortis gaver til at tale ere ikke med de bedste. Iøvrigt er hans væsen, som det sømmer en præstemand, stille og adstadig, og hans levned ustraffelig, han strider ikke mod sandheden i Christo, men så vidt det står i hans magt, beforder han den samme«. 1750 var intet at udsætte, men bemærkningen om stemmen i 1743 er interessant, idet den bekræftes hos Tang Kristensen, der fortæller, at han var så stille-talende som prædikant »for nogle, han havde været i lag med (det vil sige Den Onde), havde klemt ham, så han havde taget skade i mælet«.

Mange af de sagn, der fortaltes om Slante-Laus og hans kamp med mørkets magter, er vandresagn, som også fortaltes om andre præster. En del af dem kan

*Det indre af Blegind kirke med mindetavle i koret.
(Foto: Hans Worsøe).*

findes genfortalt hos Albert Dam i »Morfars By«, hvor de er vandret videre til den meget yngre pastor Hans Brandt i Katstrup (død 1839). Tang Kristensens optegnelser er ofte fra 1880'erne og meddelerne som regel gamle mennesker, det vil sige folk, hvis mødre kan være født omkring det tidspunkt, hvor Laurids Sørensen Worsøe døde, og det er derfor naturligt, at de samles om ham, hvis der har været blot noget usædvanligt ved ham.

Men lad os prøve at se på et af de sagn, der indeholder noget personligt, forklaringen på hans tilnavn, og lad os tage det i den version, det fortælles hos Johs. Therkelsen i bogen »Kongen og bondepigen«,

hvor det ene kapitel hedder »Præsten i Blegind«. Det hedder her, efter at det indledningsvis har været fortalt, at han altid skulle have en ½-skilling på sig, når han skulle mane: »Ved midnatstide var han for hjemgående efter Blegind til. Noget uden for Hørning på det sted, hvor den svære poppel endnu står, rejser »Den Slemme« sig hurtig som et lyn op fra vejkanten og står foran ham. Forgæves griber han i lommen efter halvskillingen. Ved et mærkeligt skæbnens spil har han ingen hos sig. I samme nu langer djævelen ud og rammer ham, så han falder baglæns omkuld på vejen. I faldet brækker han et lille ben i hoften, og længe

Længe af den gamle præstegård opført af Laurids Sørensen Worsøe. (Foto: Hans Worsøe).

ligger han magtesløs uden at røre sig. Med nød og næppe lykkes det ham til sidst at kravle hjem på alle fire, men sin fulde førlighed vandt præsten aldrig. Fra den tid stammer hans vraltende og haltende gang, og derfra har han sit tilnavn..«.

Den virkelige tildragelse bag hans ynkelige hjemkomst er måske den, der fandt sted i vinteren 1749/50, og hvorefter fortæller i et bilag til en ansøgning om forbedring af skolevejen mellem Blegind og Hørning, som pastor Worsøe indsendte til amtet i august 1750. Han beder her

om »en liden bro« over den såkaldte Sommer-bæk eller om hjælp penge til særlig skolehold i Blegind. I bilaget skriver fem sognemænd: »Det er os og velbekendt.. at vor forrige og nuværende sognepræst ofte har været i samme bæk i stor livsfare, især sidst afvigte 2. søndag efter helligtrekonger (18. jan. 1750), da vor elskelige sognepræst havde prædiken i Hørning og skulde prædike sidste prædiken i Blegind, er han med hoppen, han

Mindetavle over Laurids Sørensen Worsøe. (Foto: Hans Worsøe).

red på, nedsluppen under isen, og i samme bæk under isen kommen af hoppen og fast omkommen, havde Guds synderlige beskærmelse ikke været over ham, da vi så ham omsider langt om længe efter hoppen at komme våd igennem alle sine klæder og udmattet her hjem til hans hus og kirken«. Måske har præsten virkelig fået mén af den kolde tur, men at den har gjort indtryk, er hævet over enhver tvivl. Andre forklaringer på hans tilnavn er, at han gik med det ene bukseben ubundet (slantende), eller at det kom fra den lille mønt (en slant), han altid havde på sig.

Laurids Sørensen Worsøe har været en virksom mand. Efter en brand lod han i 1743 præstegården opbygge fra ny, og den stod til indtil for få år siden tæt op ad kirken i Blegind. Året før havde han ladet et gitterværk sætte op foran alteret, og i 1753 lod han et enkesæde opføre til præstegården - et lille hus, der stod til 1881. Hans interesse for skolebørnenes vel fremgår af det ovenfor nævnte, men allerede i 1742 havde han fået sin gamle farbror, Hans Lauritzen, der havde været

skibsskriver til orlogs, til Blegind, hvor han holdt skole for byens børn til sin død 1754. Ved auktionerne på egnen var han en flittig gæst. For eksempel købte han ved auktionen over det skanderborgske ryttergods i 1767 for 803 rdl. Blegind sogns kirketiende. Endnu den 2. juli 1780 førte han sin kirkebog og forrettede de kirkelige handlinger, men den 10. juli døde han, og den 20. juli 1780 blev han begravet, som mindetavlen i Blegind kirke fortæller: uden for den østre side af kirkens gavl. Gravstedet findes ikke mere. Ved sin død har han uden tvivl været en formuende mand, men nogen opgørelse foreligger ikke. Af hans fire sønner blev de to præster: Christopher Worsøe i Tønning og Træden, Jørgen Seidelin Worsøe i Hinge og Vinderslev i Lysgård herred, så mærkeligt nok efterfulgte ingen af dem ham i Blegind. I 1763 var han blevet provst, og her efterfulgtes han af sin søstersøn Chr. Brøndsted i Fruering.

I det ydre har vi således meget vel rede på hans liv, men personligheden ligesom smutter væk mellem fingrene på os.

Laurids Sørensen Worsøes underskrift 1765. (Foto: Ejv. Rasmussen, Landsarkivet, Viborg).

The image shows two pieces of handwritten text in cursive script. The top one is a signature that reads "Laurids Sørensen Worsøe". The bottom one is a note that reads "Blegind præstegaard den 13de May. A. 1765".

Hvordan var han? Nekrologerne siger så lidt i al deres opstlytethed: grundig lærdom, vise råd, nidkær flid, redeligt hjerte, oprigtig tjenstfærdighed, sand gudsfrygt, følgeværdigt eksempel og utrættelig arbejdsomhed. Trods alt har vi vel lov til at slutte, at helt tomme har ordene ikke været, så vi aner en klog og hjælpsom præst, som har taget sig af sine sognebørn, og måske har han anvendt lidt utraditionelle midler? Det nærmeste, jeg er kommet til en forståelse af ham, mødte jeg, da jeg i 1956 besøgte den daværende ejer af den gamle præstegård, Hans Rasmussen, som var fuld af alle historierne, og som til sidst sagde nogenlunde ordret således: »Jeg tror, han har været en god mand, Slante-Laus. De var jo så overtro-

iske og al sådan noget dengang. Og hvis de så har kunnet stole på ham i stedet for, at han kunne ordne det. Og brugt ham sådan til det, og han har sagt, han kunne mane, så har de nok været mere rolig ved det, end hvis han ikke-«.

Er det det, der ligger bag både myterne og nekrologens ord:

»Retskafne lærer, tak, tak allerbedste mand og fader
for lys, råd, hjælp og trøst, fra hele
egnen, du forlader«.

NOTER

Da en omtale af litteratur og henvisninger let vil kunne fylde mere end ovenstående lille forsøg, skal her kun henvises til, at en udførlig levnedsskildring er givet i Mogens Seidelin: Den seidelinske slægtsbog bd. 2, 1960.

Rasmus Nellemann og nogle af hans sønner

Af Aksel Nellemann

Østjydsk Hjemstavn bragte i 1950 Leo Wads artikel: *Af Familien Nellemanns Annaler*. Den skildrer, hvordan livet formede sig for forskellige mennesker, der alle var efterkommere efter gårdmanden *Rasmus Hansen Nellemann*, som døde i Kværndrup i 1753 efter at have siddet som fæster under Egeskov i 34 år.

De følgende linjer er et supplement til det, Leo Wad berettede, men kan udmærket læses uden forudgående kendskab til artiklen fra 1950.

En af de personer, Leo Wad omtalte, hed *Rasmus Nellemann*. Han var søn af Anna Sophie Nellemann og hendes ægtefælle gårdmand på Brandsø i Lille Bælt Lars Pedersen Schmidt. Anna Sophie Nellemann var datter af førnævnte Rasmus Hansen Nellemann i Kværndrup.

Rasmus Nellemann kom til verden den 24. februar 1764. Om hans ungdom vides ikke meget. Overleveringen fortæller, at han antog navnet Nellemann som sit efternavn, da han en overgang tjente hos sin morbroder Mogens Nellemann, der ejede Lerbæk i nærheden af Vejle.

Det er en nærliggende antagelse, at

den unge Rasmus Nellemann har næret stor respekt for sin morbroder, fæstebondesønnen, der havde formået at arbejde sig frem til at blive indehaver af en af Danmarks gamle herregårde.

Cirka 1788 (måske lidt senere) overtog Rasmus Nellemann stillingen som forvalter på Lundergård i Jetsmark sogn i Vendsyssel. Hans ophold dér blev dog ikke af lang varighed; allerede i slutningen af 1792 var han forpagter af Estruplund. Det kan man læse i kirkebogen for Estruplund sogn. Den anfører, at »hr. forpagter *Nellemann* med sin hustru *på Estruplund*« havde en datter i kirke den 16. januar 1793, og at samme datter var blevet hjemmedøbt den foregående 17. november 1792.

Rasmus Nellemann var gift to gange. *Birte Marie Brøndlund*, mor til datteren døbt i 1792, var hans første hustru. Hun var kommet til verden i Tversted sogn i 1765 som datter af forpagter Christen Jensen Brøndlund og havde i 1784 ægtet Erik Vilhelm Bondorff, sognepræst i Harreslev-Rakkeby-Sejlstrup i Vendsyssel. Han var næsten 22 år ældre end hun. Efter at han i marts 1789 var død kun 45

år gammel, sad Birte Marie Brøndlund enke i tre år og blev derefter gift med Rasmus Nellemann. Vielsen foregik i Jetsmark kirke den 29. marts 1792.

Rasmus Nellemann og Birte Marie Brøndlund fik kun lidt over fem år sammen. To kirkebogsnotater fra året 1797 vidner herom. Det ene notat fortæller, at den 17. april blev »hr. Nellemanns dødfødte drengbarn fra Estruplund« begravet; det andet notat oplyser, at den 18. april døde »hr. forpagter Nellemanns kone fra Estruplund«.

I sit første ægteskab havde Birte Marie Brøndlund født ét barn (det døde i 1787); i ægteskabet med Rasmus Nellemann havde hun født én datter og to sønner foruden det dødfødte barn.

Rasmus Nellemann giftede sig på ny i 1799. Hans anden hustru blev den da knap tyveårige *Elisabeth Cathrine Worsøe*, hvis far Peter Worsøe var sognepræst i Ålsø-Hoed og provst over Djurs sønder herred, og hvis mor Mette Sophie Behr var opvokset på Skaføgård som datter af godsejer Niels Behr. Vielsen fandt sted i Ålsø kirke den 4. oktober.

Kilderne viser, at Rasmus Nellemann var forpagter af Estruplund og fra ca. 1799 tillige godsforvalter på det nærliggende herresæde Stenalt. Herom kan oplyses følgende:

Rasmus Nellemann blev far til i alt sytten børn. Af dem blev de ti døbt i Estruplund i tidsrummet fra 1792 til 1807. I kirkebogen er Rasmus Nellemann tituleret som *forpagter på Estruplund* i notaterne om dåbshandlingerne i 1790erne (1792, 1794, 1795), men som *forvalter*

(hvilket må betyde godsforvalter) i notatet om en dåbshandling i året 1800 samt i notaterne om de senere dåbshandlinger (1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1807; kun i 1807 angives, at han boede på Estruplund). Det er ovenfor anført, at han er tituleret som forpagter i notatet om hans første hustrus død i 1797. Hertil kan føjes, at han er tituleret som »forvalter ved stamhuset Stenalt og forpagter på Estruplund« i Ålsø kirkebogs notat om hans vielse i 1799. Folketællingslisten 1801 er lidt uklar i sin formulering; den anfører ham som »forpagter og forvalter ved Stenalt og Estruplund«. I øvrigt viser den, at han og hans familie boede på Estruplund hovedgård, og at der sammesteds var et folkehold på tolv personer.

Om Rasmus Nellemann efterhånden fandt hvervet som godsforvalter for byrdefuldt, eller om andre faktorer påvirkede ham, skal ikke kunne siges, men givet er det, at han i sit 45. leveår sagde farvel til storgodsdrift og blev mølleejers. Han erhvervede Løjstrup Nymølle i Laurbjerg sogn.

Nellemanns overtagelse af Løjstrup Nymølle er ikke fundet omtalt i nogen skøde- og panteprotokol; derimod ses hans adkomst bevidnet i Laurbjerg sogns kirkebog. I den er han i 1814 og i 1823 anført som »ejers af Nymølle«, i 1815 og i 1823 som »ejers af Løjstrup Nymølle«. Et enkelt sted (i 1819) er han anført som »hr. forvalter Nellemann i Løjstrup Nymølle«; dette sted sammenholdt med de fire steder, hvor han kaldes »ejers«, må nok betegnes som et eksempel på, at samtidige kilder ikke altid stemmer over-

ens! Hans adkomst ses også bevidnet i Rougsø herreds skøde- og panteprotokol, hvor han i 1824 og i 1830 er anført som »Nellemann til Løjstrup Nymølle« i forbindelse med henholdsvis køb og salg af Holbæk mølle (herom mere i det følgende).

Man kan med temmelig stor sikkerhed fastslå, at han flyttede til Løjstrup Nymølle i tidsrummet mellem den 27. marts 1808 og den 16. februar 1809; førstnævnte dato blev en søn af ham begravet i Estruplund, sidstnævnte dato fødte hans hustru en søn i Laurbjerg sogn.

Spredt rundt om i kilderne findes notater - glimt, om man vil - angående Rasmus Nellemanns økonomiske forhold. Da hans mor døde som enke i 1801, fik han i mødrearv udbetalt godt 714 rigsdaler, og før den tid havde han i fædrearv modtaget 800 rigsdaler. Hans virksomhed som forpagter og forvalter må formodes at have kastet en hel del af sig, ellers havde han næppe været i stand til at købe Løjstrup Nymølle. Et register fra Frisen-vold birk over skøde- og pantehæftelser viser, at han til tider handlede med jord og ejendom. Eksempelvis tinglæstes der i 1811 tre skøder vedrørende huse, han havde solgt, og i 1812 fire skøder angående »jordlodsparcer«, han havde afhændet. På en auktion den 16. oktober 1823 købte han Holbæk mølle i Holbæk sogn (Rougsø herred) for 3000 rigsdaler sedler. Godt seks år senere, den 29. januar 1830, solgte han den til sin søn af første ægteskab *Erich Nellemann* for 3000 rigsdaler sølv og 2500 rigsdaler sedler.

En af Rasmus Nellemanns sønner *Mo-*

gens Peter Matthias Nellemann (1809-1885) meddelte som ældre sin sønne-datter *Magdalene Kirstine Nellemann* (1863-1953) nogle barndomserindringer. Dem fortalte Magdalene Kirstine Nellemann i 1938 videre til sin sønnesøn Aksel Nellemann (= den, der har skrevet disse linjer), som nedskrev dem. Erindringerne må stamme fra tiden i Løjstrup Nymølle, da det var dér Mogens Peter Matthias Nellemann voksede op. Magdalene Kirstine Nellemann fortalte bl. a.:

Rasmus Nellemann rådede enevældigt i sit hus. Hans hustru havde intet at sige. Alt i hjemmet var låst inde, selv hans

Magdalene Kirstine Nellemann, 1863-1953. (Foto: Atelier Reform. Slotsgade i Ålborg. 1906.

kones stoppegarn. Når familien fik vandgrød, fik Rasmus Nellemann vin til at dyppe den i, hans hustru fik saftvand, børnene mælk. I Gudenåen fangedes fisk som nedsaltedes; folkenes morgenmad bestod regelmæssigt af øllebrød og fisk. Alle Rasmus Nellemanns børn sagde De til deres far.

Magdalene Kirstine Nellemann fortalte også, at Mogens Peter Matthias Nellemann altid talte rosende om sin far.

I 1833 flyttede Rasmus Nellemann til Fjellerup sogn i Djurs nørre herred. Der overtog han Fjellerup vandmølle ved et skøde dateret den 30. april og tinglæst den 3. juni. Hans køb omfattede foruden møllen »det med møllen forenede....bolsted«, et par tofter i Fjellerup by, en »hus-plads....norden for præstegården«, en »husplads....beliggende ved ovenmeldte bolsteds jorder« og en anpart i Fjellerup sogns kirke og underliggende korn- og kvægtiende samt kongekvægtiende. Prisen for det hele var 4000 rigsbankdaler sølv.

Omkring ved samme tid må han have afhændet Løjstrup Nymølle. Det er ikke lykkedes at finde de nærmere omstændigheder vedrørende salget omtalt i kilderne, dog bør det bemærkes, at man efter hans død fandt to stk. obligationer blandt hans efterladenskaber, én på 10500 rigsdaler sølv og én på 400 rigsdaler sedler, udstedt den 26. juni 1833 af »Andreas Dupont til Løjstrup Nymølle«.

Rasmus Nellemann havde tilsyneladende planer om udvidelse og forbedring af sin nye mølle. Knap fire måneder efter at han havde købt den, modtog han en

kongelig bevilling, ifølge hvilken han måtte »indlægge og bruge én skalkværn og én brækkværn til grynmalning alene« imod at svare én rigsbankdaler sølv årligt til kongens kasse. Bevillingen, der er dateret den 22. august 1833, findes optegnet i rentekammerets ekspeditionsprotokol.

Rasmus Nellemanns tid i Fjellerup blev kort. Han døde den 11. november 1834 knap 71 år gammel. Dagen efter jordpåkastelsen førtes hans lig til Estruplund kirkegård. Der blev det sænket i den grav, hvor hans første hustrus jordiske rester allerede længe havde hvilet.

Efter dødsfaldet fulgte skifte og deling. En omhyggelig udarbejdet fortegnelse i skifteprotokollen over alt, hvad der fandtes i stervboet, viser klart, at Rasmus Nellemann efterlod sig et veludstyret hjem. At gengive skifteprotokollens fortegnelse i sin helhed vil uden tvivl virke uoverskueligt, derfor skal kun de mere iøjnefaldende indbogenstande nævnes, deriblandt en del effekter, som tydeligt viser, at mølleejeren i Fjellerup må have været økonomisk vel konsolideret.

Boligen omfattede følgende rum: dagligstue, storstue, to kamre (soveværelser), gæstekammer, gang (forstue), pigekammer, bryggers, køkken, spisekammer, bagestue, mælkekammer, rullestue og staldkammer (karlekammer).

Af sager i *sølv* fandtes der bl. a.: en temaskine, to kaffekander, en tepotte, to saltkar, en sukkerbøsse, to sukkerskåle, seks lysestager, femten spiseskeer, tretten teskeer, en sukkertang, en potageske, en bouillonske, en fiseske, en tesi, fire

par skospænder, to par knæspænder, et hovedvandsæg og et par sporer.

I *kobber* fandtes en tærtepande, ni kageforme, to kedler, en temaskine, en tekedel, to kaffekander, en tragt, en kasse-rolle med låg, et dørslag, en buddingform og en kedel i grue.

I *tin* var der 24 tallerkener, fire fade, en terrin med låg, en tedåse og fire lysestager.

Af sager i *porcelæn* skal blot anføres tre terriner, 24 dybe og 48 flade tallerkener, tolv fade, en platmenage og to sovseskåle.

Blandt sager af *glas* kan nævnes 33 stk. forskellige vinglas.

Blandt *møblerne* må bemærkes flere egetræschatoller, en sofa, adskillige betrukne stole, en egetræsdragkistæ med skuffer, flere topsenge, et ottedages stueur m.m.

Under *kuriosa* kan nævnes fem mer-skumspiber med sølvbeslag og seks spadserestokke.

I *vognporten* stod en postvogn, en rejsevogn og en arbejdsvogn, i *staldene* to hopper, syv køer, én kvie, nitten får og én vædder.

Under skifteforretningen erklærede Rasmus Nellesmanns enke Elisabeth Cathrine Worsøe, at hun ville være tilfreds, hvis hun fik udlagt fem nærmere angivne obligationer samt boets faste og løse ejendele, efter hvad disse var ansat til under den foretagne vurdering. Hun tilføjede, at »hvad hun for øvrigt efter boets tilstand kunne tilkomme som hovedlod af boets masse« måtte deles mellem de øvrige arvinger på den betingelse, »at der ikke ved

delingen tages hensyn til, enten arvingerne er børn af den afdødes første eller andet ægteskab«.

Blandt de fem obligationer, hun beholdt sig, var de to tidligere omtalte, der var udstedt af Andreas Dupont; de andre, hun ønskede, var to udstedt af »Lars Buus til Ørumgård«, den ene på 5000 rigsbankdaler sølv, den anden på 900 rigsbankdaler sølv og 3100 rigsdaler sedler, og én udstedt af »Niels Knudsen i Store Sjørup« på 100 rigsdaler sølv.

Det blev, som Elisabeth Cathrine Worsøe ville. Hun beholdt mølle og hjem og levede dér som enke i omtrent 22 år. Det yngste af børnene *Marie Rasmine Nellesmann* (født 1823), der aldrig giftede sig, blev hos hende og overtog med tiden husførelsen.

Mor og datter havde en tjenestekarl og en pige til deres hjælp. Karlen var gennem alle årene en gift mand ved navn Søren Christensen Grauballe, der havde tjent i møllen allerede i Rasmus Nellesmanns tid. Han var ejer af et hus i Fjellerup. Den kvindelige hjælper var gennem mindst femten år en pige ved navn Helvig Rasmusdatter. Da hun omsider fratrådte og indgik ægteskab, skænkede Elisabeth Cathrine Worsøe hende »en parcel på cirka 3 skæpper land imellem Fjellerup Sønderkjær og sandflugtsbeplantningen«.

Møllebygning og mølleværk var i perioden fra 1845 til Elisabeth Cathrine Worsøes død bortlejet til en forpagter Schou af Østergård; hvordan forholdene var før 1845 vides ikke.

Elisabeth Cathrine Worsøe døde om

morgenen tirsdag den 9. september 1856 og blev begravet den følgende 17. september. Senere lod de efterladte hendes gravsted udstyre med et monument og et jerngitter.

Under skifteforretningen, der fulgte efter dødsfaldet, vedtog man at realisere boets værdier; de fleste af dets obligationer blev opsagt til udbetaling, og dets ejendomme og næsten alle de rørlige ejendele solgtes på auktion - undtaget blev kun visse effekter (noget sølvtøj, en del sengetøj, en kobberkedel og nogle duge), som den afdøde i januar 1855 havde testamenteret Marie Rasmine Nelle-

Elisabeth Cathrine Worsøe, 1780-1856. (Foto: I.L. Ussing, Randers).

mann. Arbejdet med alt dette varede til januar 1859. Efter at udgifterne (begravelsesomkostninger, skatter, stempelafgifter, skifteomkostninger m.m.) i forbindelse med sagen var afholdt, viste det sig, at der var *28 201 rigsdaler 3 mark og 14 skilling* til deling mellem arvingerne.

Tiden taget i betragtning var det et betydeligt beløb, Elisabeth Cathrine Worsøe havde efterladt sig. Man kan i nogen grad anskueliggøre, hvor stort det var, ved at sætte det i relation til følgende to poster - den ene stor, den anden lille - i skiftets regnskab: Salget af Fjellerup mølle med tilliggende (men uden løsøre og uden anparten i kirke og korn- og kvægtiende) indbragte 7370 rigsdaler. Tjenestekarlen Søren Christensen Grauballe, der havde løn til gode og på forespørgsel oplyste, at han ikke havde haft nogen fast lønftale med den afdøde, erklærede sig tilfreds med at få tilkendt et beløb på 30 rigsdaler for et halvt år.

På den tid, da boet afsluttedes, var der tolv arveberettigede: tre sønner, to døtre og to afdøde døtres børn (henholdsvis to og fem). Antallet af arveberettigede oplyser imidlertid intet om, hvor mange børn Elisabeth Cathrine Worsøe satte i verden i alt. På Estruplund kirkegårds gravsted for Rasmus Nellemann og Birte Marie Brøndlund findes en sten med en lang tekst om de to afdødes fødsels-, vielses- og dødsdatoer m.v. Teksten afsluttes med følgende oplysning vedrørende Rasmus Nellemann: »Gift anden gang med jomfru Elisabeth Cathrine født Worsøe, der fødte ham 14 børn«. Gravstenens oplysning om børnetallet får stå til troende, selv om der i andre samtidige kilder

(kirkebøger m.v.) kun synes at forekomme tretten navne på børn født af Elisabeth Cathrine Worsøe. Det fjortende barn er formodentlig kommet til verden i Laurbjerg sogn, hvorfra kirkebøgerne mangler for tidsrummet 1706-1813. Det kan med sikkerhed dokumenteres, at syv børn fødtes i Estruplund sogn, fem i Laurbjerg sogn. Det synes utvivlsomt, at Elisabeth Cathrine Worsøe ni gange i sit liv måtte igennem den smertelige oplevelse at se et af sine børn blive sænket i graven.

Den ældste af de tre sønner, der overlevede Elisabeth Cathrine Worsøe, var *Lauris Nellemann* til Allingskovgård. Han er omtalt i Leo Wads artikel fra 1950 som en dygtig, flittig og sparsommelig mand, der fik opdyrket sin store gårds lyngbevoksede terræn og fremelsket dens fredskov. Om ham skal her kun tilføjes, at Elisabeth Cathrine Worsøe i 1854 lånte ham 5450 rigsdaler. Efter hendes død blev disse penge afkortet ham i mødrenerven.

En anden af de tre sønner var *Preben Schack Nellemann*, der var apoteker i Randers fra 1842 til 1853. Han døde i 1869 i København.

Tredje søn var den tidligere nævnte *Mogens Peter Matthias Nellemann*. Han fødtes i Laurbjerg sogn den 16. februar 1809 og levede indtil den 22. oktober 1885. Han skal omtales i det følgende.

Mogens Peter Matthias Nellemann (i det følgende benævnt M.P.M.Nellemann) blev efter sin konfirmation uddannet som bager i Randers. Senere rejste han til

København, hvor han ifølge protokollen for tilrejsende bagersvende ankom den 27. juni 1831. Han fik arbejde hos en bagermester J.G.Otto i Store Kongensgade. (Bager Lavets Svendes Tiide Penge Protokol).

Inden $\frac{3}{4}$ år var forløbet, havde han fundet sin tilkommende, *Cathrine Magdalene Berg*, og giftet sig med hende. Vielsen foregik i Trinitatis kirke den 13. april 1832; bagermester Otto og brudens far, skræddermester Peter Berg, var forlovere.

Allerede i 1833 flyttede de nygifte til Ringsted, hvor M.P.M. Nellemann købte hus og blev selvstændig. Han forfærdigede et mesterstykke og fik det godkendt, hvorefter byfogden erklærede ham for borger og bagermester i købstaden. Det skete på rådstuen den 17. juli.

M.P.M.Nellemanns tid i Ringsted blev imidlertid lige så kortvarig, som hans tid i København havde været. Den 9. november 1835 erhvervede han borgerskab som bager i Århus. Der havde han fire måneder tidligere - den 18. juli - købt en »gård beliggende på denne bys Vestergade under gl. nr. 60, nyt nr. 660«. Det var en ejendom, der bestod af et 6 fag toetages forhus, et 7 fag toetages sidehus, et 10 fag enetages baghus og et 11 fag halvtag - hertil gårdsrum, brønd og haveplads m.v. Købesummen var 1400 sletdaler sølv.

I 1836 - ved et skøde dateret den 16. februar - købte han yderligere naboejendommen i Vestergade (gl. nr. 61, nyt nr. 659). Noget tyder imidlertid på, at den ikke indfrie de forventninger, han havde næret, for han solgte den allerede den 11. december 1837.

Mogens Peter Mathias Nellemann, 1809-1885. (Fotograf ukendt).

Cathrine Magdalene Berg, 1811-1896. (Fotograf ukendt).

M.P.M.Nellemann ernærede sig som bagermester i Århus, indtil han i 1846 opgav bagerhåndværket. Århus borgerskabsprotokol viser, at han den 15. juni 1846 fik sit borgerskab som bager ombyttet med et borgerskab som høker. I overensstemmelse dermed er han da også betegnet som høker i Vor Frue sogns kirkebog i notatet om hans yngste barns dåb i april 1847. I notaterne om fire andre børn, som han fik døbt i årene inden 1846, er han betegnet som bagermester.

Hans tidligere omtalte sønnedatter Magdalene Kirstine Nellemann har fortalt, at han ikke kunne tåle at bage og derfor skiftede erhverv.

M.P.M.Nellemanns virke som høker varede kun godt et års tid. Den 31. juli 1847 underskrev han og købmand C. Langballe i Århus hver sit mageskiftebrev, hvorved Langballe kom i besiddelse af ejendommen Vestergade nr. 660 mod til gengæld at overlade Forlev Nymølle »med alle dens bygninger, værker og underliggende jorder« til M.P.M.Nellemann.

Kun et møjsommeligt studium af gamle matrikelkort kan muligvis skaffe klarhed over udstrækningen af det, der benævntes de »underliggende jorder«. Skøde- og panteprotokollen for Hjelmslev-Gern herreder viser, at Langballe i årene før mageskiftet flere gange havde købt jord-

stykker til, og at M.P.M.Nellemann gjorde det samme, efter at han var blevet ejer af stedet. En sammenligning af alle relevante akter, der findes indført i skøde- og panteprotokollen, viser dog klart, at de jorder, M.P.M.Nellemann havde erhvervet, faldt i to dele. Den ene del lå i Skanderup sogn og bestod af jorder i tilslutning til selve møllen, den anden del bestod af jorder på Skanderborg mark.

Magdalene Kirstine Nellemann, der som barn og ung levede i M.P.M.Nellemanns hjem, fortalte i 1938 følgende om sin farfar: Han flyttede fra Århus til Forlev Nymølle, »en oliemølle, som han omdannede til kornmølle. Til møllen hørte et stykke jord på tolv tønder land, som lå ved Illerup Møllebro; det drev han sammen med mølleriet«.

Forlev Nymølle - ikke at forveksle med en anden mølle ved navn Forlev mølle - var blevet anlagt i 1840 af en købmand Søegaard. Den lå på en skovparcel i Forlev kirkeskov, hvor flere væld forenede sig til en bæk. Efter M.P.M.Nellemanns tid har den haft flere forskellige ejere. Mølleriet blev nedlagt i begyndelsen af det 20. århundrede.

M.P.M.Nellemann var ejer af Forlev Nymølle i nitten år. I 1866 solgte han den sammen med de tilhørende jorder til en O.P.Weng fra Sveistrup og levede derefter af stedet ved Illerup Møllebro indtil 1883.

Folketællingslisten fra 1855 benævner M.P.M.Nellemann som møller og anfører, at der fandtes en gift møllersvend i hans husstand; listen fra 1860 kalder M.P.M.Nellemann møllejer og oplyser, at møllen husede både hans familie og en

mølleforpagter Carl Hartz. Hvornår det forpagtningsforhold, der her er tale om, er kommet i stand, vides ikke; derimod foreligger der en nøje underretning om et senere forpagtningsforhold. I Hjlemslev-Gern herreders skøde- og panteprotokol kan man konstatere, at M.P.M.Nellemann den 7. marts 1864 bortforpagtede møllen til en Rasmus Jensen Leth på en række nærmere specificerede betingelser. Forpagteren fik rum til beboelse, plads i udhuse, et stykke havejord, adgang til tørvejord m.v. og måtte svare en årlig forpagtningsafgift på 45 tønder byg, der skulle betales med penge efter hvert års kapitelstakst.

Peter Berg Nellemann, 1838-1913. (Foto: Jensen, Skanderborg).

Kilderne giver kun sporadiske oplysninger om M.P.M.Nellemanns økonomiske forhold i den tid, han var møllejer. I 1851 lånte han 2500 rigsdaler af sin mor Elisabeth Cathrine Worsøe og leverede hende som sikkerhed en obligation, ifølge hvilken noget af det, han ejede, var pant. Efter moderens død blev beløbet med påløbne renter fratrukket hans arveandel på 5517 rigsdaler. I 1863 lånte han 4200 rigsdaler i Spare- og Lånekassen for Skanderborg og Omegn, et lån, man tør formode, han befriede sig fra i forbindelse med salget af møllen i 1866. Salgsprisen var 6400 rigsdaler, hvoraf 3000 rigsdaler faldt i det år, salget skete.

Stedet ved Illerup Møllebro, der som nævnt gav M.P.M.Nellemann og hans kone deres levebrød, efter at møllen var solgt, havde gennem en tre-fire år umiddelbart før været bortforpagtet til sønnen *Peder Berg Nellemann*. Han var blevet viet i Hørning kirke den 24. oktober 1862 til *Ane Margrethe Pedersen*, datter af bolsmand på Vitved mark *Peder Rasmussen Kaae* (omtalt i Østjysk Hjemstavn 1980, side 18).

Omkring 1868, da M.P.M.Nellemann og hans kone begge nærmede sig 60, fik de atter barn i huset. Det var Magdalene Kirstine Nellemann, der gjorde sin entré. Hun var ældste barn af ovennævnte Peder Berg Nellemann og var omkring fem år, da hun kom i pleje hos sin farfar og farmor; hun blev hos dem, til hun blev gift i 1885. Under sin opvækst har hun vel lært, hvad børn dengang lærte i et godt hjem, men specielt bør det nævnes, at hendes farmor underviste hende i al slags håndarbejde. Som ung havde Cathrine

Magdalene Berg lært at sy hos sin far, skræddermester Berg i København, og havde endog været betroet at sy silkeveste.

I 1883 forlod M.P.M.Nellemann og Cathrine Magdalene Berg Illerup Møllebro. Han var da 74 og hun 72 år gammel. Ligesom i 1847 lykkedes det dem at få et mageskifte i stand, idet de byttede ejendommen på Skanderborg mark med huset Søgade nr. 7 i Silkeborg. Deres svigersøn *Villas Theodor Berg*, som boede i Silkeborg, var dem behjælpelig med arrangementet, og M.P.M.Nellemann underskrev en »generalfuldmagt«, der gav Berg ret til at ordne alt mageskiftet vedrørende.

Huset i Silkeborg var så rummeligt, at de kunne leje et par lejligheder ud. I brandtaksationen for Silkeborg noteredes der i 1884 følgende om det: a) stuehus 19½ alen langt, 12¼ alen dybt, 9 fag, grundmur, tegltag, 1. etage med kvist til gården i 7½ alens længde. Stueetagen indeholder to lejligheder, én på to stuer og køkken og én på tre stuer og køkken, endvidere findes tre kvistværelser og to tagværelser, b) beboelse og vaskehus i syd 11 alen langt, 6¼ dyb, 4 fag, indrettet til en lejlighed med to værelser og køkken.

Søgade 7 blev M.P.M.Nellemanns og Cathrine Magdalene Bergs sidste hjem. M.P.M.Nellemann fik kun to år på stedet; umiddelbart efter hans død den 22. oktober 1885 noteredes der i skifteprotokollen: »Enken hendsidder i uskiftet bo med myndige fællesbørns samtykke«. Efter at hun var død den 17. juli 1896, solgte arvingerne huset.

M.P.M.Nellemann og Cathrine Magdalene Berg fik syv børn sammen, fire døtre og tre sønner, af hvilke den ene søn døde kun godt elleve måneder gammel. Deres førnævnte svigersøn Villas Theodor Berg (gift med deres ældste datter Rasmine Petrine Elisabeth Theodora) var bror til sin svigermor (Cathrine Magdalene Berg) og følgelig sin kones morbror.

KILDER

De utrykte kilder (kirkebøger, folketællingslister, skifteprotokoller, borgerskabsprotokoller, skøde- og panteprotokoller m.m.) er antydet i teksten. I *trykte publikationer* er Rasmus Nellemann nævnt mer eller mindre forbigående følgende steder: Th. Hauch Fausbøll: Slægtshåndbogen, 1900, side 677; Carl Klitgaard: Hvetbo Herred, II Del, 1907, side 452; Personalhistorisk Tidsskrift 1946, side 189-190; P. Ladefoged: Lyngaa Sogns Historie, 1947, side 95; Østjysk Hjemstavn 1950, side 135-136; Randers Amts Avis den 17. november 1834 (dødsannonce). Mogens Peter Matthias Nellemann er nævnt i Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1921, side 8, og i L. Thane: Skanderborgs Historie, 1908, side 91. Der var dødsannonce for Elisabeth Cathrine Worsøe i Randers Amts Avis den 11. september 1856. *Gravstenen på Estruplund kirkegård* over Rasmus Nellemann og Birte Marie Brøndlund eksisterer stadig (1981). Den ligger i krogen mellem kirkens våbenhus og skib. De lokale myndigheder (kirkeværge m.fl.) anser den for bevaringsværdig og har derfor undladt at sløjfe gravstedet.

Et hoverireglement for Tvillumgård 1774

Af A. Leth

1. maj 1774 overtog Tvillum gods fæstebønder Tvillumgård og underliggende gods, efter at de havde udkøbt deres medejer Charlotte Amalie Hansen, Grauballegård. Gården, der havde været avlsgård under det 1537 nedlagte Tvillum Kloster, hvoraf nu kun kirken står tilbage, lå, hvor nu Tvillum Hovedgård ligger. Den var på godt 47 tdr. hartkorn og det tilhørende fæstegods på godt 348 tdr. hartkorn. Det omfattede Tvillum sogn med byerne Truust, Fårvang, Horn samt Sminge, der nu hører til Voel sogn. Desuden Gjern sogn med undtagelse af Nårup og Søbyvad, som hørte under Søbygård, samt hele Skannerup sogn på nær Lille Mølle.

Gården skulle fremdeles drives ved hoveri. Bønderne inddeltes byvis i roder med en rodemand i spidsen til at lede arbejdet. Alt arbejde, til hvilket der forredes trækraft, udførtes af 60 plove. Gårde på mindst 4 tdr. hartkorn udredede en plov. Til »en plov« regnedes foruden ploven en mand og 2 heste. Til at lede godsets drift antog man godsinspektør for Frijsenborg gods Niels Hutfeldt Bagge, Frijsendal. Han fik samtidig Tvi-

lumgård i forpagtning i 20 år og fik fuld myndighed over fæstebønderne.

Nogle af Gjern-bønderne var dog ikke helt trygge ved, at Bagge skulle være deres direktør, efter Bagges mening »vist efter ubillig misundelse, ukjærlige tilskyndelse og fortolkning«, og de henvendte sig til godsejer Chr. Fischer, Allinggård, som havde deres tillid, og bad ham overtage direktionen i stedet for Bagge. Fischer efterkom opfordringen og indtrådte som egentlig direktør. Bagges forpagtningstid nedsattes til ti år, og i en erklæring 25. maj 1774 meddelte Fischer, at han havde antaget Bagge som sin meddirektør på den måde »at han i min alderdom og svagelighed assisterer mig med direktionen og ellers, når jeg ved døden afgår eller måtte finde for godt at forandre direktionen, til ham ganske at afstå, så han ene og alene beholder samme direktion og interessentskab for sig og arvinger«.

Bagge følte sig beroliget ved ordningen og kunne rolig gøre det. Allerede 17. juni samme år døde Chr. Fischer, 86 år gammel. Bønderne kaldte ham - ikke uden grund »vores store velgiører«. Han be-

Tvilum kirke set fra nordvest. Kirken er nordfløjen af det nu nedlagte Tvilum kloster. Opført i 1200-tallet.

gravedes i det Fischerske gravkapel i Linå kirke.

Inden sin død havde Fischer udarbejdet et hoverireglement, tiltrådt af Bagge, der hovedsagelig skal gengives her, da det giver et godt indtryk af datidens herregårdsdrift og fæstebøndernes arbejdsforhold.

Tvilumgårds marker havde i ryttertiden henligget i græs til føde for rytterhestene, men fra 1775 skulle halvdelen af marken være i brug og den anden halvdel

hvile, så jorden skiftevis dyrkedes og lå i græs.

Hoveriet var oprindeligt en ydelse, som fæstebønderne måtte yde, når de som selvejere gav sig ind under herremandens værn. Det blev i århundredernes løb meget tyngende. Chr. d. 7.s minister Struensee begrænsede det til et bestemt antal dage, men under hans efterfølger Guldberg indførtes den gamle ordning igen, at det skulle ydes efter egnens »skik og brug«. Hoverireglementet for Tvilum-

gård har denne ordning som baggrund.

Reglementet gengives her, hovedsagelig ordret (retskrivningen let moderniseret):

»Alle Tvilum godsens bønder, som efter vedtægt udgør 80 plove, skal være pligtige avlingen forsvarlig at dyrke og drive, forrette og indbjerge, samt gødningen på forsvarlig tid forår og efterår efter tilsigelse af møddingerne og foldene at udføre og sprede på marken, kornet at udtærskke og rengøre, samt foderet af laden i foderloene at henbringe, og det således, at de med dette arbejde er færdig i sene- ste inden hvert års 1. maj, når nogen- lunde muligt er, ligesom det og skal de- pendere (afhænge) af bønderne, om de vil leje tærskekarle til ladens udtærsk- ning.

Ligeså skal bønderne og udføre det korn, som af gårdens avl kan sælges, samt fedevarer af gårdens kreaturer til Århus eller Randers, dog at det ej sker i travl sæde- pløje - eller høsttid. I lige måde ved studesalg at medgive de fornødne drivere og føre foder til første natteleje. - Gær- der, grøfter og render på de steder, hvor de hidtil har været og fornødenheden det ellers måtte udkræve såvel som øksenfol- dene, der og af ejeren anskaffes, skal bønderne i rette tid forsvarlig istandsæt- te, lukke og vedligeholde således, at mar- ken kan frede sig selv, som deles dem imellem såvel med sit mål og stykke, at intet bliver fællig, hvortil og fornøden gjærdsel, stavre og stænger af godsets skove årlig skal blive udvist. - Ligeså skaffer hver mand, som udreder en plov, een karl een dag til at rydde stenene af ageren og til at løsse enge. Fornødne

klaver og klaverbånd anskaffer bønderne til gårdens kreaturer«.

Tidligere brugte man at lave render i vintersædmarker om efteråret med en hånddrive for at lede skadeligt vand bort. Dette kaldte man »at løsse«.

»Bånd at binde gårdens korn med om høsten skal bønderne forfærdige, dog at langhalmen dertil dem af gårdens avl le- veres.

Boghveden, som ved gården avles og ej kan sælges eller til sæden behøves, skal godsets bønder i gryn formale og til køb- staden udføre.

Ved hoveriets forretning bliver endvi- dere følgende såvel til efterretning og nytte, som den behørigе orden for bøn- derne at iagttage, nemlig:

Ved gården skal være fire tilsyns- eller rodemænd, som nu er Anders Andersen i Gjern, Rasmus Christophersen i Sminge, Peder Gjern i Truust og Mogens Jensen i Mølhaage, der stedse ved alt markarbej- de skal være til stede og såvel assistere forpagterens ladefoged og tilse, at arbej- det bliver forsvarlig forrettet, som og at bønderne i almindelighed, den ene ej me- re end den anden, bebyrdes eller fornær- mes, hvorimod disse rodemænd har fri- hed for rejser, dagskørsel og dagsgangen, korns fratagelse om høsten, engslet og hø-bjærning, tærskning, rensning, grøf- ter, diger, gærder og bække, tørveskæ- ring, skovning og deslige, men alt øvrigt ved gårdens avlings drift med pløjning, sæd, korns høstning og indkørsel samt gødningens udførsel forretter de lige med andre af godsets bønder.

Al gårdens mark bliver for eftertiden delt i ordentlige vangeskifter og indtæg-

ter, dernæst hvert indtægt i rodevis og igen bliver hver 2 plove om een ager. Derefter skal af bønderne samlet og ordentligt udkøres gødning, pløjes, såes og høstes samt slås græsborer (græsmarker), hver på sin tildelte ager, ligesom engsletten på samme måde sker efter den derpå belejligst gørende inddeling.

Det halve godsets bønder må udkøre gødning een dag, og det andet halve den anden dag for ej at være hinanden i vejen, dog at møddingerne deles således, at det ej bliver den ene besværligere at tage end den anden. Det efterses af ladefogeden og tilsynsmændene, når gødningen er udført, om nogen ej får gødet sin ager forsvarligt, at de da bliver tilholdt at køre gødning, til det er nok. Når der pløjes må ingen drive med sin plov i agrene, førend alle er samlede, som skal være forbundne efter tilsigelse til een tid at møde, at ladefogeden og tilsynsmændene kan tilse, at den pløjer forsvarlig, og hvem derimod handler pantes straks for 8 skill., som gives hovningsbønderne til pris.

Når der såes, udtages dygtige sædemænd og karle af hver rode til at beså jorden fald for fald, og er ikke sagt, at sædekarlene skal følges ligesides med hinanden fra faldets begyndelse til enden, så tætte, at ingen sædebalke bliver, og må heller ingen drive af ageren med deres harver, førend det af ladefogden og tilsynsmændene er efterset, og de giver lov, at der er forsvarlig hovnet, under pant af 8 skill. for hver, som er meldt.

Når der slås eller høstes, sættes 2 formænd i hver rode for slet- og høstkarlene på den højre side og i midten, hvilke skal være gode, skikkelige karle eller mænd,

som går stille og gør deres arbejde forsvarlig, og må da ingen gå disse formænd forbi under straf af 8 skill. for hver gang, som gives hovningsbønderne til pris.

Ved kornets indagning tages dertil daglig ej flere vogne og folk, end der behøves til det korn, der agtes at fås ind den dag, for ej at opholde bonden fra sit arbejde hjemme, og går sådan kørsel og arbejde runden om godset.

Alt det arbejde, som er muligt at kunne deles, skal ske således, at enhver ved sit, men hvor der endelig behøves fællesarbejde og dagskøring eller dagsgangen, skal dertil ej tages eller tilsiges flere end højt er fornøden, og at de da kommer tidligt om morgenen, bestiller noget, når de er til hove, og har arbejde til om aftenen.

Ellers skal bøndernes tjenestefolk, når de af ejerne beskikkede fornødne budfogeder og ellers af ladefogeden siges til hove, komme god tid betids om morgenen, forrette deres arbejde troligt og til om aftenen og ej vise sig i nogen måde modvillig eller genstridig; thi i fald de enten ej kommer tidlig, viser sig genstridig imod ladefogeden eller rodemændene ved ej at forrette deres arbejde forsvarlig eller går for tidligt bort om aftenen, da har ladefogeden lov at pante sådanne tjenestefolks husbonde for 1 mark for hver gang, der igen decorteres samme i tjenestefolkenes løn og gives hovningsbønderne til pris, når de forretter de modvilliges efterladende arbejde.

Til forefaldende pligtarbejde med kornets kastning og rensning, gårdens fejning og rengøring, fornøden skels udgravning, møddingernes blanding og

sammenløftelse, hø og korns flytning enten på lofter, i laden og af laden, i eller af hitzer (hæsser), tilsiges de fornødne folk og vogne, men øksenhusenes rensning og møgens udførsel derfra i møddingerne vedkommer ej bonden, men skal af forpagterens staldkarle og røgttere selv forrettes. - Senge og sengeklæder forskaffer forpagteren selv til sine folk, og intet i så måde af bønderne leveres«.

Det bestemmes endvidere, at intet hø eller korn må føres fra gården, undtagen, hvad der kan undværes som lån at hjælpe godsets trængende bønder med.

Forpagteren skal have frit hus og beboelse og må selv vedligeholde det, men skal ladegården udvides, skal »bønderne være pligtig for øvrigt med arbejde, kørsel, stenbroers lægning og fornøden lyngshentelse, uvægerligt at behjælpe samme«.

Den fornødne jord til at blande i møddingen og foldene har bønderne at grave, hjemkøre, pille i stykker, hvor det ligger, og igen med den anden gødning på mar-

ken at udføre. Vandstederne skal de ligeledes holde i forsvarlig stand.

»Forøvrigt«, slutter Fischer, »vil jeg have Tvilum bønder alvorlig tilholdt og befalet, at de uværgelig, villig og vel gøres deres arbejde og i alt holder denne kontrakt, så forpagteren med dem kan være fornøjet, da forpagteren i al manglende fald uværgelig skal skaffes ret af stedets foged, og de modvillige efter fortjeneste bliver anset, allerhelst jeg er forsikret, at forpagterne med al lempe, venlighed og høflighed både selv og ved sine folk vil lade bønderne begegne (tiltale)«.

De straffemidler, der toges i brug ved lydighedsnægtelse, var vel de samme, som brugtes på andre herregårde, slag med stok eller pisk. Om træhesten var i brug vides ikke. Men den fandtes på Tvilumgård. 1777 reparerer den for 1 mk. 8 skl.

KILDE

Tvilumgård godsarkiv. Forskellige sager 1720 - 88. C 345 - 8).

Et sogn - tre sogne.

Af Åge Agger

Tiden rider hurtigt. Det vi har for øje, optager vort sind, mens den udvikling, som gik forud, går i glemme eller udviskes.

Det gælder i høj grad byernes vækst henover og forbi de tidligere forstæder og landsogne, for antallet af beboere, som har gennemlevet hele processen, er relativt lille og hurtigt svindende. Dertil kommer, at stedets oprindelige befolkning normalt ikke var pennens folk, og de nye tilflyttere er mere optaget af deres egne dage end den flygtende fortid.

Viby, nu indlemmet i Århus storkommune, er i så henseende typisk, idet forvandlingen fra landsby gennem forstad til fuldt udbygget byområde er sket i løbet af en kort årrække.

Her skal omtales et betydningsfuldt træk i denne udvikling: Det gamle modersogns opdeling i tre nye, især belyst ved den gamle landsbykirke og dens skæbne samt delingens mest markante udtryk, opførelsen af de to nye sognekirker, Fredenskirken i Rosenvang, indviet i 1960, og Ravnsbjergkirken, indviet 1976.

Alder og beliggenhed

Da den nye ejendomsregistrering indførtes, blev Viby kirkes alder opgivet til ca. 800 år, men datamater anerkender øjensynlig ikke menneskelig usikkerhed, for i 1980 meddelte registeret kategorisk, at kirken nu var 805 år gammel. Det må man så tage til efterretning, for hvem tør vel korrekte en elektronhjerne?

Den omtrentlige alder kan måske findes ad anden vej.

På den plads, hvor Viby skoles bygninger rejser sig, har der ifølge kilder fra vor tidligste historiske tid ligget en kongsgård af betydeligt format.

Den omtales i flere sagn, og Saxo fortæller, at kong Valdemar den Store i 1176 lod indkalde til et stort møde på Viby kongsgård, bl.a. for at føre forhandlinger med Erik Lams oprørske søn Magnus. Beliggenheden blev fastslået, da man under udgravninger ved skolens opførelse fandt metertykke fundamenter til en firkantet bygning på ca. 11 x 9 m.

Hvis kirken var opført før eller på samme tid som gården, havde man antagelig

som skik var anbragt kirken på områdets højeste punkt. Dens beliggenhed nogle meter lavere, adskilt fra gården ved en lille dal, tyder således på, at det var gården, som kom først, men i 1231, da Valdemar Sejrs jordebog angiver, at hele Viby tilhører kongen, har kirken sikkert stået som kongsgårdens nabo.

Skiftende ejere

At Viby kirke helt fra opførelsen har været kongens ejendom, må anses for givet, og dette ejendomsforhold fortsætter uden ændringer i de kommende tre århundreder, indtil kong Christian d. 2. førte kirken ind til en højst omskiftelig

Viby kirke. (Foto: Harald Nielsen).

tilværelse, som skulle vare helt op til vore dage.

I året 1515 skænkede han den nemlig til Sct. Karens gård i Århus (det senere hospital), dog med to betingelser. For det første skulle der afholdes to messer hver uge med bøn for kongen og for hans forældres sjæle, og derudover bestemtes, at gaven først ville blive effektueret, efter at en viss hr. Niels Løring, som havde kirken i forlening, var afgået ved døden.

Den lod imidlertid vente på sig år efter år. Dertil kom at Christian d. 2. måtte forlade landet for senere at friste en skæbne som fange på Sønderborg slot, så han var ude af stand til at holde sit løfte, og da Frederik d. 1. endelig i 1625 bekræftede gavebrevet, var der - antagelig under indflydelse af den voksende reformationsbølge - indføjet en tredje alvorlig betingelse, nemlig at kirken efter den daværende klosterforstander Svend Mogensens død atter skulle vende tilbage til kronen.

Det skulle blive kong Frederik d. 3., som i enevældens første år definitivt opgav ejendomsretten til Viby kirke, for som tak for velkomne pengeforstærkninger under svenskekrigen forlenede han i 1661 den hollandske købmand Gabriel Marselis med den tidligere bispeejendom Havreballegård, og i samme år fik han skøde på godsets sognekirke, Viby kirke, med ret til at oppebære dens indtægter og kalde præster til sognet, men samtidig med pligt til at holde bygningen i smuk stand.

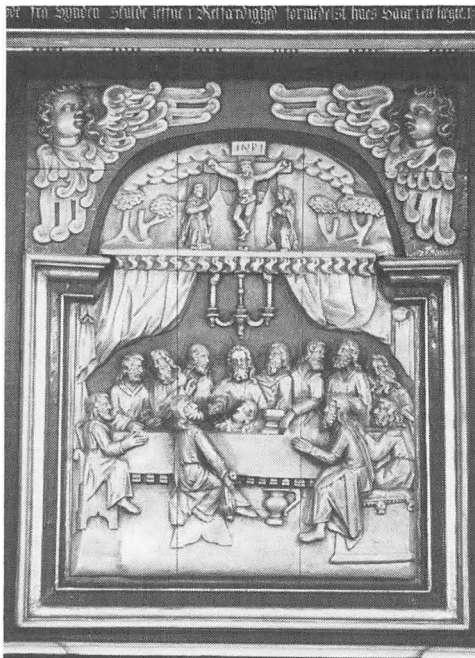
Ejendommeligt nok blev kirken ikke indlemmet i baroniet Marselisborg, som oprettedes af sønnen Constantin Marselis

ANNO 1577
Sicut scriptum est in libro Actuum
Hic ubi Christus in mundo fuit

Quisquis seipsum vult salvum esse
de seipso seipsum salvum faciat
et non seipsum salvum faciat
sed seipsum salvum faciat
et non seipsum salvum faciat

Das Heilige Abendmahl
ist ein heiliges Sacrament
des ewigen Lebens
und der ewigen Erbschaft
des Reiches Gottes
des ewigen Lebens
und der ewigen Erbschaft
des Reiches Gottes
des ewigen Lebens
und der ewigen Erbschaft
des Reiches Gottes

Altartavle: Den hellige Nadver. (Foto: O. Villumsen Krog). (Se også forrige side)

i 1680, og denne undladelse bevirkede, at den efter hans død gik som arv til hans enke Sofie Elisabeth Charisius, og at den gennem hendes andet ægteskab derefter kom i Rodsteenslægtens besiddelse.

90 år senere blev det imidlertid nødvendigt at sætte kirken på auktion, og den vendte da som rimeligt var »hjem« til Marselisborg, idet baron Chr. R. Ph. Gersdorff fik hammerslag for 4200 rigsdaler. I 1835 gik godset til familien Ingerslev, og indenrigsminister H. P. Ingerslev blev kirkens sidste private ejer, idet han kort før sin død i 1896 solgte gård og gods - og dermed kirken - til Århus kommune.

I kommunalt eje

Dette salg førte naturligvis til forhandlinger mellem Århus byråd og Viby sogneråd, og udgangen blev, at gård, gods og skove indlemmedes i Århus kommune, men at Viby overtog kirken som kirketiendejer efter indenrigsministeren. Dette forhold bestod til kommunesammenlægningen i 1970. En række kommuner, deriblandt Viby, dannede Århus storkommune, og det medførte, at den nye kommune pludselig stod i den usædvanlige situation at få direkte ansvar for driften af en kirke.

Byrådet stod vist noget usikkert over for denne ejendommelige nyerhvervelse, og i mangel af et eksisterende administrationsorgan (Viby sogneråd havde haft et regulært kirkeudvalg) lagde man Viby kirkes forhold ind under begravelsesvæsenet ved administrationschef Niels Bredgaard, hvor de, som det viste sig, var i de bedste hænder.

Overgang til selveje

Mens Viby kommune var kirketiendejer, havde der i en lang årrække været arbejdet på at få kirken, som var den sidste »privatejede« i Århus stift, overført til menighedsrådet, det såkaldte selveje, men alle forhandlinger strandede på en lovbestemmelse om kirkegårdes drift.

Siden 1899 havde ikke blot Viby kirke, men også kirkegården - og senere Fredens kirkegård - været administreret af kommunen, men ved overgang til selveje skulle administrationen efter gældende lov overtages af menighedsrådene ved de

to kirker, og det kunne Viby sogneråd ikke acceptere.

En lovændring i juni 1970 gav imidlertid mulighed for genoptagelse af sagen. Der blev nemlig nu givet tilladelse til, at en kommune kunne overtage administrationen af kirkegården ved en ellers selv-ejet kirke under forudsætning af, at menighedsrådet ønskede det, og ordningen i øvrigt kunne tiltrædes af kirkeministeriet.

Nye drøftelser kom i gang, og i efteråret 1974 kunne overenskomsten underskrives af borgmester Orla Hyllested for Århus kommune, rådmand Jens Arbjerg Pedersen for magistratens 3. afd., Niels Ehrenreich som formand for Fredens og mig som formand for Viby menighedsråd. På de kirkelige myndigheders vegne underskrev provst Per Aagaard, Astrup.

Fra overenskomsten kan nævnes: § 2. Århus kommune overdrager til Viby sogns menighedsråd:

- 1) Viby kirke, Viby kirkegård og annexkirkegården Fredens kirkegård, alt med tilbehør i henhold til kirkeprotokollen og kirkegårdsprotokollen.
- 2) Den til Viby kirke hørende tiendekapital, der pr. 1. april 1975 er opgjort til 27.741,25 kr.

Vedrørende administrationen af Viby kirkegård og annexkirkegården Fredens kirkegård henvises til det i nærværende overenskomsts §§ 7 - 12 anførte.

Fra § 4 bl.a.: Kirken overdrages ubehæftet.

Enhver gæld, som kirkens tidligere ejer måtte have stiftet før overdragelsestidspunktet, er menighedsrådet uvedkommende.

§ 6. Der afholdes d. 31. marts 1975 et afsluttende syn, under hvilket der tages stilling til, hvilke vedligeholdelsesarbejder på Viby kirke der vil være at udføre af Århus kommune og for Århus kommunes regning.

Overgangen skete d. 1. april 1975, og den følgende søndag fejredes begivenheden med en festgudstjeneste og en sammenkomst for menighedsrådet samt repræsentanter for Fredens sogn, Århus kommune og de kirkelige myndigheder.

Kirkebygningen gennem tiderne

Århundrederne har sat deres præg på den gamle landsbykirke. Det oprindelige flade loft erstattedes i gotikkens ånd med hvælvinger, vinduernes antal og størrelse øgedes, kvindedøren mod nord muredes til, vel samtidig med, at et våbenhus med smukke blændinger rejstes mod syd og et højt tårn mod vest.

Dåbsfad fra omkr. 1550-1625. (Foto: O. Villumsen Krog).

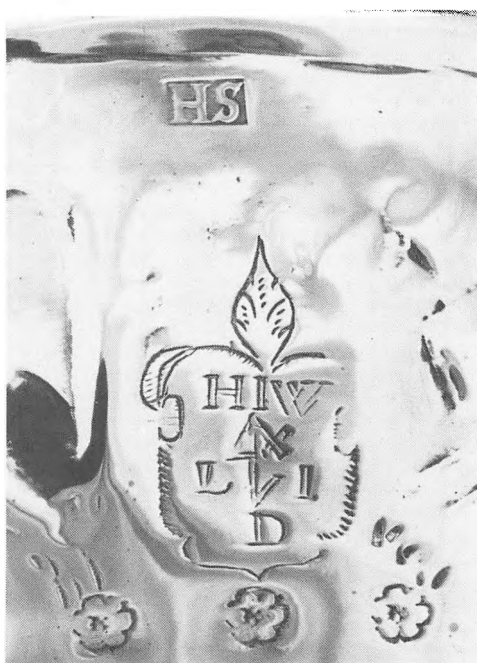

Men ikke alle ejere tog deres vedligeholdelsespligt lige alvorligt.

En synsrapport fra 1715 beretter således, at alt er i forfald.

30 tagsten mangler på tårnet. »Muren på den vestre Ende af Taarnet er revnet fra øverst til nederst, den østre i lige Maade«. Loftet i tårnet er råddent, »saa ingen med Sikkerhed kan gaa at ringe Klokken, Klokkerebet er ganske i Sønder«. 20 sten på våbenhuset og 10 over kirken er faldet ned og knust, luger er løsnat fra hængslerne, tømmeret i våbenhus og tårn er mørnet, ja, selv kirkegulvet er farligt at færdes på, da flere sten mangler. Vinduernes tilstand er ikke bed-

Dåbsfadets mestermærke. (Foto: O. Villumsen Krog).

re. To ved prædikestolen er helt ude »og ét brøstfældigt næst hos«. Kirkegårdsmuren er delvis faldet sammen, porten har været øde i 8 år. »Den søndre Laage er helt ruineret og Skjulet derover i lige Maade og for snæver til at bære et Lig ind ad. Den ganske Menighed klager storligen, at Ligtræerne og Gravene på Kirkegaarden omkastes og omrykkes af Svin«. Ej heller inventaret skånedes af tidens tand. Alterbogen er hartad ubrugelig, ritualets bind og degnens graduale i stykker, messehagelen er slet i alle måder, og »Messeskjorten er af Utøj skaa- ren og Hul derpaa«.

Bedre tider oprandt, da kammerherre Chr. Gersdorff overtog kirken i 1771. Tårnet blev genopført - noget lavere end det oprindelige - og der blev gennemført en fuldstændig hovedrestaurering. Godt 100 år senere fik man et samtidigt vidnesbyrd om begivenheden, da man ved reparation af kuglen under vindfløjen fandt en messingplade med følgende indskrift: Geheime Raad og Camerherre Herr Christian Rudolph Philip gersdorf Frierherre til Marselisborg Ridder og hans kiære Huustrue Frue Dorothea Øllegaard Rosenkrantz haver Ladet opbygge dette Thorn med Spiiret Aar 1785.

Forbedringer og udskiftninger er sket jævnthen siden da, når der var behov derfor, sidst i 1962-63, da Viby kommune gennemførte en kostbar og meget grundig restaurering af hele bygningen. Bl.a. blev der lagt gule mursten på de frie arealer, der blev opsat nye bænke i egetræ på gulve af samme træsort, et ældre orgelpulpitur i tårnrummet fjernedes, og et nyt Marcussen-orgel opstilledes på gul-

Messingpladen, fundet under vindfløjen. (Foto: O. Villumsen Krog).

vet. Endelig indrettede man et længe ønsket dåbsværelse på våbenhusloftet.

Ved alle senere syn er kirkens vedligeholdelsestilstand karakteriseret som særdeles god.

På sin enestående plads ved Viby torv ligger den gamle kirke nu som før, et smukt eksempel på en jævn, ægte landsbykirke, som har fundet sig til rette i bymiljøet.

Blikket rettet mod Århus

Kommunegrænsen mellem Århus og Viby gik i midten af forrige århundrede fra havnen langs den nuværende Banegårdsgade og godsbaneterrænet til åen, og den nye bydel, Frederiksbjerg, som var ved at vokse op, lå altså i Viby kommune.

Det forekom alle parter naturstridigt, og man indgik i 1873 en aftale om, at byen ved nytårstid skulle overtage 88 tdr. land med ca. 700 indbyggere, og man begyndte straks derefter at planlægge det

Viby kirkes gamle messehagel fra 1700-tallet, rød fløj, bræmme og kors i guld- og sølvtråd. (Foto: O. Villumsen Krog).

Viby kirkes prædikestol. (Foto: O. Villumsen Krog).

nye kvarter, der mod syd kunne udbygges indtil Marselisborgs jorder, hvis skelpæle stod langs de gader, som nu hedder Svendborgvej, Sct. Pauls gade, Ole Rømersgade og Schleppegrellsgade.

Men byens vokseværk lod sig ikke standse, og for én gang for alle at skaffe sig tilstrækkelige arealer købte Århus byråd som nævnt Marselisborg gård og gods, og de 900 tdr. land, som lå i Viby kommune, indlemmedes i byen mod en erstatning på 75.000 kr.

Dette fremsynede køb (pris: 1.183.750 kr.) løste problemet i årtier, og nu efter kommunesammenlægningen i 1970 danner den gamle kommunegrænse sogne-

skel mellem Sct. Lukas og Langenæs bysogne og Fredens sogn.

Indtil industriens begyndende udflytning efter 2. verdenskrig var Århus uden konkurrence det sted, hvor arbejdspladserne var koncentreret, og det var derfor ganske naturligt, at beboerne i de forstadskvarterer, som lå nærmest, på mange måder følte sig mere knyttet til Århus end til lokalkommunen. Dette gjaldt ikke mindst Kongsvang, Rosenvang og Fredensvang, som af den jyske længdebane også geografisk var afskåret fra det gamle Viby omkring kirken.

En betydningsfuld faktor i indlemmelsesdiskussionerne, nemlig skatteprocen-

ten, spillede her ikke den helt store rolle, idet den i Viby ikke var væsentlig lavere end i Århus, i modsætning til Åbyhøj, Holme-Tranbjerg og Vejlbj-Risskov, hvor det såkaldte »skattely« var af stor betydning.

Den landskendte redaktør Lars Larsen-Ledet, som boede i Kongsvang, gik stærkt ind for, at de tre kvarterer skulle indgå i Århus kommune, og ønsket blev efterhånden så kraftigt, at sognerådet fandt det rimeligt at give beboerne lejlighed til at vise deres mening ved en kommuneafstemning, som efter mange forbedringer blev fastsat til d. 20. april 1940.

Med den tyske besættelse kom der imidlertid langt mere alvorlige ting på dagsordenen, afstemningen blev aflyst, og tanken om en separat indlemmelse mistede snart al aktualitet.

Foruden vanskelighederne under og efter krigen skyldtes det, at politikerne begyndte at arbejde på planer for en landsomfattende omlægning af kommunegrænserne, men også, at Viby hurtigt markerede sig som en velfungerende, moderne og fremsynet enhed, hvor antallet af arbejdspladser steg kraftigt, da mange og store virksomheder etablerede sig i kommunen.

Kirken i en væksttid

Sammen med ud- og tilflytning af industri voksede boligkomplekser op, indbyggertallet steg voldsomt, og det medførte naturligt nok ønsker om forbedringer også i kirkelig henseende.

Den gamle middelalderkirke kunne ofte ikke rumme kirkegængerne, f. eks.

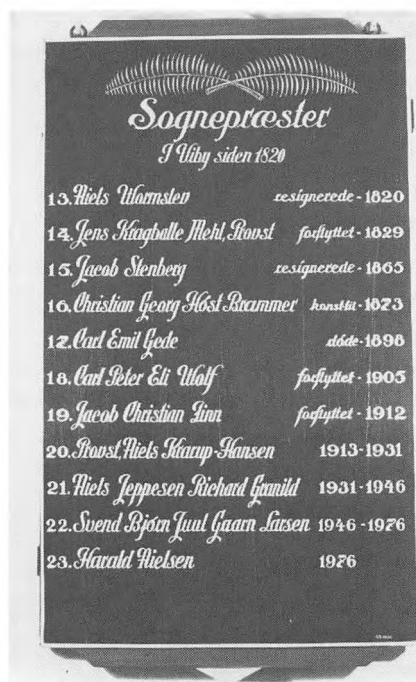
måtte konfirmationerne fordeles over mange søndage, og kirkegården, som begrænsedes af Kirkevej, Mindevej og Bjørnbaksvej havde et betænkeligt lille disponibelt areal.

Stor og dybtgående uenighed viste sig imidlertid både i befolkningen og i sognerådet, da man gav sig i kast med at forbedre forholdene. Det gjaldt et konkret projekt for udvidelse af kirken, men endnu mere kirkegårdsplanerne, idet en gruppe borgere kraftigt gik ind for en centralkirkegård for hele kommunen, placeret på Vidtskue-området mellem Rosenvangsalé og Christian X's vej (den daværende Ingemannsvej).

Denne plan blev faktisk vedtaget i sognerådet d. 5. april 1948, men da meningerne stadig brødes, fortsatte forhandlingerne, og tanken blev endelig skrinlagt i 1953 under indtryk af muligheden for en helt ny kirkegård i Rosenvang omkring den nye kirke, som nu syntes at skulle blive en realitet.

Planerne for Fredens kirkegård blev konfirmeret af kirkeministeriet, og samtidig besluttedes, at den gamle Viby kirkegård skulle udvides, så den også kunne være begravelsesplads for de planlagte bydele i kommunens sydlige og vestlige del. Udvidelsen var meget betydelig, idet den skulle omfatte selve Bjørnbaksvej, grundene langs denne samt arealerne, som begrænsedes af bebyggelsen ved Øster allé, Grundtvigsvej og præstegården.

Da begravesskikkene begyndte at ændre sig i 1960'erne, blev det imidlertid klart, at der næppe nogensinde ville blive brug for hele området. Indtil nu er kun en del af jorden langs Grundtvigsvej indviet

Series Pastorum, Viby kirke. (Foto: O. Villumsen Krog).

til begravelse, og kirkegården vil nok i al fremtid forblive delt af den smukt slyngede Bjørnbaksvej.

Fredenskirken.

Forberedelser

Tanken om en ny kirke i Rosenvang havde vokset sig stærk, ikke mindst efter at den tidligere Sudan-missionær pastor Axel Pedersen i 1940 var blevet ansat som residerende kapellan med dette distrikt som sit særlige arbejdsområde, og da man en mørk krigsaften 1944 indkaldte til møde om sagen, mødte henved 200 beboere op.

Biskop Skat Hoffmeyer, sognerådsformand Jens Juul og Axel Pedersen gav en

grundig orientering, og den påfølgende samtale viste så stor interesse, at der allerede samme aften kunne nedsættes en kirkekomité på ca. 40 medlemmer.

Flere sognerådsmedlemmer var med, og for hurtigt at komme i gang nedsattes et foretningsudvalg med direktør Vermond Nielsen som formand, pastor Pedersen som næstformand og desuden Børge Rasmussen, S. Gregersen, P. A. Pedersen og Johs. Rosenlund.

Da der i modsætning til nu ikke måtte anvendes kirkeskattemidler til finansieringen, forestod der et stort indsamlingsarbejde, og allerede i maj 1945 havde man en pjece klar til udsendelse til alle

husstande i kommunen med opfordring til at være med til at rejse »Fredenskirken«. Pjecen indeholdt bl. a. en skitse til bygningen, udarbejdet af arkitekterne A. Skov og F. Niclasen, som forestillede sig en kirke i traditionel form og med tårn ud mod Rosenvangsallé.

Denne første tegning vandt imidlertid ikke tilslutning, da der var et bredt ønske om at få en bygning, som uden at miste præg af kirke alligevel var et klart udtryk for moderne arkitektur. Under det videre arbejde samledes man da om projektet, som vi kender det, en statelig, men nøgtern rødstenskirke, i første omgang planlagt uden tårn, men efter et almindeligt ønske senere forsynet med en fritstående kampanile mod sydvest.

Efterkrigsårenes omfattende kirkebyggeri var knap begyndt, så det var i høj grad et pionérværk, som arkitekter og komité gik ind til, men det var et positivt træk, at der var meget stor opbakning om sagen.

Enkelte havde i begyndelsen svært ved at forson sig med det uhøjtidelige præg, der var over huset, men modstanden svandt hurtigt, da man erkendte, at det svarede til fremtidens krav om i første række gode forhold for gudstjenester og kirkelige handlinger, men dernæst om velegnede lokaler til konfirmandundervisning og mødevirksomhed af enhver art, det, som de gamle kirker så smerteligt mangler.

At kirken var accepteret fremgik også

Fredenskirken set fra Rosenvangsalle. (Foto: Kirsten Millgaard).

af, at den første 5-års plan for indsamlingen indbragte godt 110.000 kr. dels fra 1400 personlige bidragydere, dels fra meget dygtigt arrangerede bazarer i Rosenvangsskolen, udprægede tilløbsstykker, som på få timer skaffede meget store beløb til formålet.

Kassereren, værkstedschef P. A. Pedersen og Axel Pedersen gjorde i spidsen for mange hjælpere et målbevidst og energisk arbejde, som gjorde indtryk helt ind i kirkeministeriet.

De læsere, hvis erindring når tilbage til den tid, vil vide, at det at skaffe penge blot var et af problemerne, men at der var mange andre vanskeligheder, som skulle løses, ikke mindst med materialebevillinger her i opbygningsperioden efter krigen.

Det fortælles, at den utrættelige og slagfærdige Axel Pedersen - ihukkomme sin tid i Afrika - i et brev til kirkeministeren om endnu et opdukket problem sluttede med håbet om, at Allah denne gang ville stå ham bi! Bodil Koch svarede, at sagen nok skulle blive klaret, men hun opfordrede ham til for fremtiden at holde sig til Vorherre.

Det vakte derfor stor glæde i vide kredse, da komitéen d. 17. marts 1958 modtog ministeriets endelige godkendelse af projektet som helhed.

Over 13 år var gået siden det første beboermøde, men ventetiden havde bragt mange positive ting med sig, bl.a. et indsamlet beløb på 375.000 kr. og ikke mindst et værdifuldt samarbejde mellem mange mennesker i den kommende sognemenighed.

Forberedelserne til det praktiske byg-

gearbejde kunne nu gå i gang, og licitation blev holdt. Opførelsen af Fredenskirken blev lagt i hænderne på følgende håndværkere og firmaer: Muremester Chr. Rohde, tømrermester Walther Withen, snedkermester Peder Jensen, kobbersmedefirmaet H. P. Salling og sønner, glarmester J. E. Dalgaard, Viby El-værk samt gas- og vandmestrene A. og Th. Thomsen. D. 9. sept. fulgte den lovede tilladelse til at optage byggelån samt materialebevilling til kirkeskib og tårn, hvorefter spaden kunne sættes i jorden.

Opførelse og indvielse

I forårsmånederne 1959 begyndte den store bygning at aftegne sig på højden syd for Rosenvangsskolen, d. 1. juni nedlægges grundstenene af kirkeminister Bodil Koch, biskop Skat Hoffmeyer og pastor Axel Pedersen, og opførelsen gik nu sin støtte gang, ind imellem nok med lidt hjertebanken ved løsningen af usædvanlige detaljer såsom rejsningen af de mægtige tagbærende betonelementer og opsætningen af østgavlens kæmpevindue.

Af hensyn til økonomien var det egentlig forudset, at man kunne blive nødt til at dele arbejdet i to etaper, først kirkerum med præsteværelse og tårn og efter en pause sideskib og lokalefløj, men lykkeligtvis fik man så stort et beløb til rådighed, at hele projektet kunne færdiggøres i ét stræk.

D. 30. maj 1960 skrev kirkeministeriet til biskop Hoffmeyer: »....Endvidere har det under samme dato behaget Hans Majestæt Kongen at bifalde, At der tillægges den nye kirke navnet Fredenskirken, At der oprettes et nyt sogn, kaldet Fredens

Pastor Axel Pedersen nedlægger grundsten til Fredenskirken, bag ham ses kirkeminister Bodil Koch og biskop Skat Hoffmeyer. (Foto: Kirsten Millgaard).

sogn i Viby, hvortil henlægges den del af det nuværende sogn, der ligger øst for en linie, som i sydlig retning fra grænsen mod Århus købstad følger banelinien og Sanovej til Christian X's vej, derefter følger denne til Holme Møllevej og endelig følger sidstnævnte vej til skellet mod Holme sogn, samt At der til den præstelige betjening af det nye sogn oprettes et sognepræsteembede, alt fra den dag at regne, da kirken indvies«.

Som skik var, havde kirkekomitéen ret til at indstille kirkens første præst, og der var almindelig glæde over dens valg, pastor Anker Nyvang, som i 15 år havde udført et påskønnet arbejde som dansk præst i Paris.

Han tiltrådte embedet d. 30. maj og

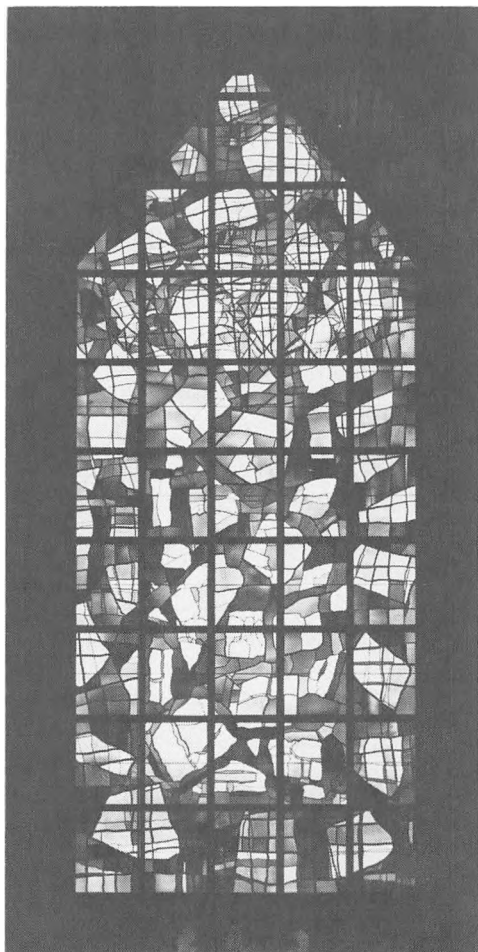
kunne således medvirke ved kirkens indvielse 2. pinsedag d. 6. juni 1960. Pastor Axel Pedersen (emeritus fra 1958) indledte festgudstjenesten med indgangsbøn, biskoppen foretog selve indvielsen, provst Rugholm indsatte derefter Anker Nyvang som sognepræst, og han holdt nu den første prædiken i Fredenskirken.

Et års tid senere holdt kirkekomitéen et afsluttende møde, hvor man gjorde status over arbejdet gennem de 17 år. Der var da holdt 27 komitémøder, 100 møder i forretningsudvalget og 50 byggemøder, og Axel Pedersen oplyste, at af de 950.000 kr., som byggeriet havde kostet, var der indsamlet 430.000 kr., mens resten var skaffet som offentlige tilskud eller lån.

Orgel. Kunst og nye initiativer

Fru Grethe Nyvang, der var blevet ansat som organist, måtte i de første to år lede kirkesangen med et harmonium, skønt man allerede i 1958 efter forslag fra domorganist Georg Fjelrad havde dispositionen klar for et orgel på 20 stemmer. Der meldte sig imidlertid en del vanskelighe-

Fredenskirken, glasmosaikrude over alteret. (Foto: Kirsten Millgaard).

der, bl.a. med placeringen ud for kirkens vestvindue, og først i okt. 1962 kunne instrumentet, bygget af Frederiksborg orgelbyggeri ved T. Krohn, præsenteres for menigheden ved en kirkemusikaften.

På det kunstneriske felt dannede en anonym gave på 40.000 kr. fra indvielsen grundlag for udskiftning af altervæggens store vindueparti med en storslået mosaikrude. Statens kunstfond trådte til med støtte, og arbejdet blev derefter overladt til kunstneren Mogens Jørgensen, som allerede i nov. 1965 kunne aflevere værket ved en festgudstjeneste, hvor biskop Henning Høirup prædikede. Ruden indeholder ingen genkendelige elementer. Den består af større forskelligt formede lyse partier, indrammede af mørkere slyngede bånd af vekslende bredde og farvemæthed. Lysintensiteten øges opefter, indtil den afsluttes med en gavltrekan af samme præg som rudens nederste del.

I harmoni med mosaikruden anbragtes senere et kunstværk af Mogens Jørgensens kone, billedhuggeren Gudrun Steenberg på muren over alterbordet, et abstrakt relief, dannet af to lag brede ledede metalbånd.

Andre kunstværker er kommet til i årenes løb, bl.a. et gobelin, vævet af Astrid Kahn, og interessen for kunst giver sig desuden udtryk i jævnlige udstillinger i kirkens lokaler.

5 år efter kirkens indvielse fik Fredens sogn sin anden præst. Folketallet nærmede sig nu 8000, og kirkeministeriet reagerede positivt på menighedsrådets anmodning om oprettelsen af en stilling som residerende kapellan. Den blev besat

»Skovhuset« i Astruplund på Djursland. (Foto: Kirsten Millgaard).

med pastor Poul Ivar Lange, tidligere Tolne i Vendsyssel.

Man skulle have troet, at menighed og menighedsråd nu ville falde til ro, men inden længe kastede man sig ud i arbejdet med to nye omfattende opgaver, nemlig etableringen af et fristed for sognets folk i landlige omgivelser og skabelsen af bedre forhold for børne- og ungdomsarbejdet i selve bygningen.

I 1967 oprettedes det såkaldte »Fællesråd«, bestående af repræsentanter for de forskellige grene af det kirkelige arbejde, og under ledelse af menighedsrådets formand, dommer N. Ehrenreich, gik man i gang med at finde et passende naturområde. Efter lang tids søgen samlede interessen sig om et areal på 26 tdr. land ved

Thorsager, og da prisen, 150.000 kr., syntes rimelig, blev købet snart en kendsgerning.

Siden er meget sket, den eksisterende bygning er fornyet indvendig, en tilbygning opført, så området nu danner et værdifuldt fristed for menigheden. Driften betales af overskuddet fra de årlige bazarer, der nu i 35 år har været præget af samarbejdsevne og offervilje.

Den anden opgave, udvidelsen af kirkebygningen, blev overdraget til arkitekt Gunnar Tinning, og det udarbejdede forslag rummede ikke blot udvidelse i stueplanet mod syd med konfirmandlokale, dagligstue og kordegnkontor, men tillige en kælderetage derunder med et antal ungdomslokaler. Projektet fik ikke no-

gen helt let gang gennem de forskellige bestemte myndigheder, men vanskelighederne blev ryddet af vejen, og det nye kompleks kunne indvies af biskop Henning Høirup søndag d. 13. juni 1976.

De mange, for hvem opførelsen af Fredenskirken var en hjertesag, vil altid forbinde dens navn med befrielsen i 1945, men gennem alle historiske begivenheder lyder indskrifterne på prædikestolens front og over kirkedøren: »Thi han er vor fred« og »Fredens Gud være med Eder alle.«

Fredenskirken, nordsiden. (Foto: Kirsten Millgaard).

Ravnsbjergkirken.

Placering

Kun få år efter Fredenskirken indvielse gik Viby sogneråd og menighedsråd i gang med at løse det næste kirkeproblem, idet de nye kvarterer Rosenhøj/Kjærslund og Grøfthøjparken/Vårkjærparken voksede op med forbløffende hast.

Da forbindelsen mellem de to distrikter, enten ad Gunnar Clausens vej eller Søndervangs allé - Holme Ringvej - Skanderborgvej, var yderst besværlig, foreslog menighedsrådet som den ideelle løsning en mindre kirke i hvert område. Dette kunne dog ikke accepteres af sognerådet, som heller ikke så sig i stand til at tilbyde et egnet areal i Rosenhøjkvarteret, men man var derimod villig til at skænke en stor kirkegrund i Grøfthøjparkens østlige del og henviste i øvrigt til, at den kommende Ravnsbjergvej, som skulle krydse længdebanen og hovedvejen, ville danne en udmærket forbindelsesvej mellem de sydlige dele af det ny sogn og kirken.

Menighedsrådet tog indstillingen til efterretning, og en sand byge af skrivelser begyndte nu at krydse mellem kirke- og boligministeriet, lokale borgerlige og kirkelige myndigheder. Et lille uvalg: 25.4.1966: Byplanudvalget indstiller, at kirkegårdsudvalget.... 8.2.68: Viby sogneråd har d. 5. febr. vedtaget.... 22.2.68: Under henvisning til skrivelse af 8.2.68..... 19.4.68: Med kirkeministeriets påtegning... (fra den kgl. bygningsinspektør) 9.5.68: I skrivelse af 3. april har boligministeriet..... (fra kirkeministeriet) 19.7.68: Ifølge derom fra boligministeriet.....

(fra kirkeministeriet). Efter endnu et par meningsudvekslinger mellem de to ministerier modtog sognerådet d. 26.10.68 den endelige godkendelse af planen, som konfirmeredes i et sognerådsmøde d. 27. november samme år. Den 9.200 m² store grund var nu reserveret det kommende kirkebyggeri.

At det i dette tilfælde var menighedsrådet og ikke som ved Fredenskirken en kirkekomité, der arbejdede med sagen, skyldtes et cirkulære fra 1966, der indeholdt bestemmelser om, at et menighedsråd for fremtiden kunne være bygherre for en ny kirke, at man af kirkeskatten kunne henlægge beløb til opførelsen, og at der om nødvendigt kunne optages lån, hvis afdrag og renter så skulle betales over den kirkelige ligning.

Der var to forhold, som havde gjort disse nye bestemmelser nødvendige. Det ene var den massive folkevandring fra land til by, parret med stor udflytning fra bykernen til gamle og nye forstæder, og det andet var den stigende inflation, der gjorde et indsamlingsarbejde til så dyrt et formål på det nærmeste håbløst.

Det første nye sognearbejde

I januar 1971 havde menighedsrådet ansat sognepræst Aage Andersen, Højbjerg ved Rødkjærsbro i et nyoprettet embede som kaldskapellan ved Viby kirke, men med bopæl i Rosenhøj og med de nye kvarterer som sit særlige arbejdsområde. Som medhjælp fik han senere stud. teol. Harald Nielsen (nu sognepræst i Viby sogn), der efter bestået eksamen tiltrådte som hjælpepræst.

Herved blev der muligheder for at holde gudstjenester i distriktet, og efter forhandlinger med Århus kommune og biskop Henning Høirup blev Søndervangsskolens aula nu »kirke« ved omkring 20 årlige gudstjenester i årene 1973 - 76. Trods de usædvanlige forhold og primitivt alterudstyr - lånt fra kirkefondet - samledes her en trofast menighed, som kunne glæde sig over en lykkelig blanding af højtid og ligefremhed. Også forskelligt kirkeligt arbejde blev sat i gang, bl.a. børne- og ungdomsklubber med ledere fra Århus KFUM og K.

Indledende drøftelser

Det var planen, at kirken ved Grøftthøjen skulle være en del af et center sammen med en butiks- og kontorbygning, børneinstitutioner og en tankstation. For at opnå et vist fælles præg blev der holdt et møde mellem repræsentanter for disse foretagender, Århus byråd og boligministeriet, og det resulterede i en overenskomst på 14 punkter angående murstensfarve, bygningshøjder, stianlæg, flisebelægning på gangarealer, et antal fælles parkeringspladser og visse arkitektoniske enkeltheder. Tankstationen blev snart opgivet, delvis efter beboerpres, men i øvrigt godkendtes overenskomsten af de respektive parthavere og endelig af byrådet i marts 1971, hvorefter realitetsforhandlinger angående kirkebyggeriet kunne indledes.

Allerede i disse første faser havde menighedsrådet i gruppe- og plenarmøder præciseret de krav, man ville stille til bygningen, navnlig med hensyn til rummenes antal og størrelse. På ekskursioner og ved

gennemgang af en lysbilledserie om nyere københavnske omegnskirker havde man desuden dannet sig et indtryk af en del kirkebyggende arkitekter og deres stil, ligesom den kgl. bygningsinspektør Johan Richter havde orienteret om problemer og procedurer ved kirkebyggeri med særlig vægt på de fremgangsmåder, som kunne benyttes ved valg af arkitekt.

Arkitektvalg. Skitseprojekt

Dette valg stod på menighedsrådets dagsorden d. 25. aug. 1970, og det viste sig hurtigt, at der ikke var stemning for nogen form for konkurrence, idet man fandt en sådan både for bekostelig og for tidskrævende. Lokale arkitekter og deres bygninger blev derefter gennemdrøftet, og man nåede da frem til en enstemmig beslutning om, at C. F. Møllers tegnestue skulle anmodes om at udarbejde skitseprojekt.

Motiveringerne var flere. De bygninger, som C. F. Møller havde tegnet, især universitetet og Møllevangskirken, havde træk, som man gerne så i den nye kirke, hans erfaringer som tidligere kgl. bygningsinspektør ville være værdifulde i flere sammenhænge, og endelig foretrak man et Århus-firma, da man ønskede så nær kontakt mellem arkitekt og menighedsråd som muligt fra første udkast til færdig kirke.

Nu fulgte en lang række spændende og indholdsrige møder mellem arkitekterne C. F. og Mads Møller og menighedsrådet. Allerede i de første skitser havde kirken i det ydre så nogenlunde det nuværende udseende, men i et fascinerende samarbejde mellem arkitekter, ingeniører

og de 15 menighedsrådsmedlemmer krydsede man sig langsomt frem til endelig enighed.

Den væsentligste ændring undervejs skete nok for kirkeloftets vedkommende. C. F. Møller havde en vision om en tøndehvælvning, men af økonomiske grunde blev tanken opgivet, og i stedet satte man det gennemgående skrå træloft med de imponerende metertykke bærende bjælker, og samtidig blev der mulighed for den storslåede glasvæg mellem selve kirkeskibet og våbenhus/sidesal.

Til bestandig glæde for den besøgende kan man nu under opholdet overse store dele af bygningen i skiftende perspektiver og belysninger.

Hen på sommeren 1971 var man nået til vejs ende, og skitseprojektet kunne via provstiudvalg, den kgl. bygningsinspektør og stiftsøvrigheden indsendes til kirkeministeriet til godkendelse. Udgifterne ved opførelsen var udregnet til 5,7 mill kr. inklusive værdien (460.000 kr.) af kirkegrunden, som efter kommunesammenlægningen blev endeligt overdraget menighedsrådet ved beslutning i Århus byråd d. 19. sept. 1972.

Om igen

Så fulgte tålmodighedens tid. Den snørklede gang mellem instanser og konsulenter forekom uendelig, og først et års tid efter indsendelsen faldt afgørelsen, og den var ikke opløftende.

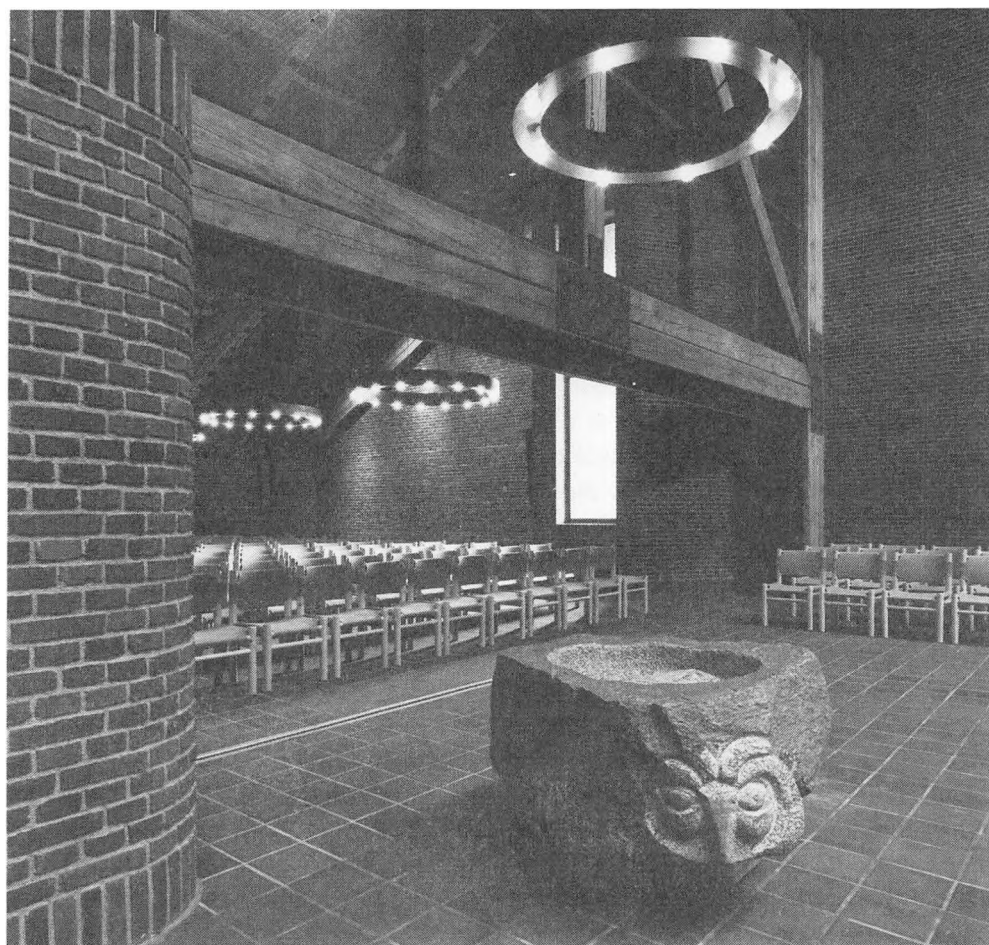
Kirkeministeriet fandt planerne for ambitiøse, og denne indstilling fastholdt man, også efter at et udvalg, bestående af arkitekterne, sognepræst J. Gaarn-Lar-

sen, kirkegårdsinspektør C. E. Christian-
sen og mig som formand for menigheds-
rådet bravt havde argumenteret for for-
slaget over for kirkeminister Dorte Ben-
nedsen. I oktober 1972 modtog menig-
hedsrådet den konkluderende skrivelse
fra ministeriet, og den gik kort og klart
ud på, at der først kunne ventes godken-
delse, når udgifterne var skåret ned med

ca. 1 mill. kr. Den planlagte kælder og
ekstra mødelokaler i konfirmandfløjen
skulle udgå, og desuden forventede man
en ikke uvæsentlig formindskelse af selve
kirkehuset.

Når en bygning er tænkt i en viss stør-
relse, er det en vanskelig sag at formind-
ske den, uden at harmonien går tabt, men
arkitekterne, som utvivlsomt anede, hvad

Ravnsbjergkirken - interiør med døbefont og sideskib. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

Ravnsbjergkirken - østfacade med tårn. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

vej vinden blæste, havde haft denne mulighed i tankerne, og det lykkedes på forbavsende kort tid at udforme et reduceret projekt, som med en skønnet byggeudgift på godt 4,1 mill. kunne indsendes til behandling allerede en måneds tid senere.

Nu var planen for sidefløjen på forhånd lavet således, at en evt. krævet nedskæring forholdsvis let kunne gennemføres, men problemerne var betydeligt større i selve kirkebygningen, som delvis måtte disponeres om.

Det medførte navnlig en meget beklagelig reduktion af birummenes størrelse, men rummede dog også positive træk, så vidt det kan bedømmes af tegningsmaterialet. Linieføringen i våbenhuset blev

ændret en smule, og der skete en mindre rokering af garderobe og dåbsværelse, så det nu kendte, meget skønne rum dannedes, sidesalen fik en bedre og mere original form ved, at en del af et tidligere afsat gangareal, som måtte skæres bort, indgik i den, og endelig blev den noget kompakte facade brudt af det indpassede, men frit stående klokketårn.

Et skridt fremad

Indsatsen og den gode vilje gav resultat. Planerne gik let fra instans til instans, og d. 22. marts 1973 kom kirkeministeriets endelige godkendelse af, at der udarbejdedes detailprojekt på grundlag af det indsendte.

Mens arkitekter, tegnere og ingeniører tog fat på det store værk, gik menighedsrådet i gang med at udvælge klokker og orgel. Efter forhandling med klokkekonsulent Hans Nyholm, Malling, bestemte man sig for to klokker med tonerne Fis (765 kg) og Gis (540 kg), og bestilling blev afgivet til det hollandske klokkefirma Petit & Fritzen gennem den danske importør, ing. Jermin Larsen, Odense. Prisen, incl. ringeanlæg og installation, blev 140.000 kr.

Orgelkøbet blev forberedt på en studietur under kyndig vejledning af tidl. domorganist Georg Fjelrad, som i udvalgte kirker gennemgik forskellige orgelbyggeres instrumenter og demonstrerede deres fortrin og mangler. På grundlag heraf valgte rådet at bestille orgelet hos Marcussen & Søn i Åbenrå, der oplyste, at leveringstiden var ca. 4 år og prisen pr. stemme p.t. 22.000 kr. Stemmenantallet var genstand for en lang og varm

debat, men et flertal vedtog et forslag om 25 stemmer. Kirkeministeriet var dog ikke indstillet på så stort et instrument, men forlangte i sin endelige godkendelse deraf, at antallet blev reduceret til 20. Efter rådets anmodning fik man dog tilladelse til, at orgelet blev disponeret med senere udvidelse for øje.

Der var nu stor optimisme hos alle, ikke mindst fordi man i et møde mellem de århusianske provstiudvalg, som overvåger menighedsrådenes budgetter, med stor tilfredshed havde konstateret, at man uden at forhøje kirkeskatteprocenten kunne overkomme at betale de tre planlagte kirker, Ellevang kirke i Vejlbj, Gellerup kirke i Brabrand og Ravnsbjergkirken i Viby i løbet af ganske få år.

Og ét tilbage

Men optimismen slukkedes brat, da økonomi- og budgetminister Per Hækkerup i aug. 1973 gennemførte det såkaldte byggestop, som betød, at offentligt støttet byggeri ikke måtte påbegyndes før 1. okt. 1974. Menighedsrådet håbede dog at kunne melde hus forbi, fordi man netop for at undgå situationer som denne havde undladt at søge nogen form for statsstøtte. Men kirkeministeriet var af en anden mening og erklærede, at den kendsgerning, at grunden var skænket af kommunen, bevirkede, at også vort kirkebyggeri kom ind under bestemmelserne.

Aktivitet i ventetiden

Der var dog ingen lyst eller lejlighed til at sidde med hænderne i skødet.

Kunstneren Erik Heide, som tidligt havde fået ansvaret for den kunstneriske

udsmykning, præsenterede sine meget spændende og særprægede forslag, som blev livligt debatteret.

Navnet »Ravnsbjergkirken« og »Ravnsbjerg sogn« blev godkendt af ministeriet, efter at der havde været udskrevet en konkurrence, der indbragte ikke mindre end 110 forskellige navneforslag. Af mere specielle kan nævnes: Fælleskirken, Bøgeskovkirken, Samfundets kirke, De 10 buds kirke, Rosenkirken, Folkets oprejsels kirke, Solskinskirken, Prins Knuds kirke og Den glade kirke.

En håndgribelig opmuntring kom fra provstiudvalget, som på visse betingelser gav menighedsrådet tilladelse til at benytte et godt tilbud om køb af træ til de store trækonstruktioner, bl.a. en hel del tøm-

Munkesten fra Viby kirke som grundsten i Ravnsbjergkirken. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

Ravnsbjergkirken - interiør. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

mer i dimensionerne 12 x 12 tommer - til en pris af 100.000 kr.

Og endelig nedsattes nu et regulært byggeudvalg med mig som formand, og i øvrigt bestående af pastor Aage Andersen, kirkegårdsinspektør C. E. Christiansen, fuldmægtig Kaj Fisker Petersen, tømrermester Ove Gamborg og skoleinspektør E. Salomonsen.

I god tid inden byggestoppets ophør, nemlig d. 1.4.1974, indsendtes så det endelige detailforslag, men nu forestod et nyt, vigtigt arbejde i tilknytning til oprettelsen af det nye sogn, nemlig at købe eller opføre en bolig til den kommende sognepræst. Udbuddet af passende villaer var meget lille, så da en grund på Sel-

mersvej ganske kort fra kirken blev til salg, købte man den og overdrog til firmaet Holmbo Huse i Viby industrikvarter at bygge et typehus efter menighedsrådets ønsker og ministeriets krav.

Endelig i gang

Efter de mange skuffende udsættelser var det med stor taknemmelighed, vi d. 24. febr. 1975 modtog den afgørende tilladelse til at lade afholde licitation og begynde opførelsen. Den samlede pris var nu 8,1 mill., og hovedentrepriserne overdroges til følgende firmaer: Murermester Ejner Mikkelsen (2.521.950 kr.), tømrermester Svend Andreasen (592.098 kr.), smedemester Ingv. Michelsen (254.150 kr.) og Bruun & Sørensen (el-installationer) for 176.000 kr.

Udgravningerne startede i slutningen af april, og efter at en lille tørvemose, som man til stor forbavselse for alle fandt i grunden, var fyldt op, gik alt planmæssigt, og d. 6. sept., da grundstenene blev nedlagt, kunne man allerede danne sig et helt klart billede af kirkens størrelse og indretning.

I frisk solskinsvejr var mange mennesker fra hele Viby mødt op, og efter taler, salmesang og oplæsning af grundstensdokumentet blev tre munkesten fra Viby kirke indmuret af biskop Henning Høirup, sognepræst J. Gaarn-Larsen og mig. Et ungdomskorps leverede musik, der var en forfriskning til alle mødte, og der var en udbredt følelse af glæde og forventning over dagen. Allerede samme nat forsøgte hærværksmænd at hugge blykapslen med dokumentet ud, men de måtte heldigvis opgive nogle cm inde i de

solide sten, som så måtte udskiftes. Også senere blev bygningen desværre beskadiget, så menighedsråd og byggefirmaer i fællesskab måtte betale for at lade byggepladsen bevogte af en vagtmand med hund.

D. 19. marts 1976 holdtes et festligt

rejsegilde i det imponerende rum, og mens håndværkerne tog fat på den afsluttende fase, traf menighedsrådet og arkitekterne de sidste beslutninger om inventar, belysning, orgelfacade og altersølv.

Modellerne til Erik Heides arbejder godkendtes af kunstakademi og ministe-

Ravnen - med Grøfihøj i baggrunden. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

rium, og sammen med tømrerne tog han nu fat på at rejse det 7 meter høje utraditionelle kors, ophænge duen derover og samle prædikestol, alterbord og alterskranke. Af en stor marksten, fundet nær hans hjem i Flade på Mors, skabte han døbefonten med den smukt udhuggede fordybning til dåbsvandet. Bortset fra de nævnte ting måtte der ikke indgå udgifter til udsmykning i budgettet, så der var glæde over en gave på 25.000 kr. fra Jyllands-Postens fond til formålet, men man var kun nået til de indledende drøftelser om anvendelsen af pengene, da Heide kom med et forslag om at lave en stor ravn af støbejern til opstilling, ikke i

Ravnsbjergkirken - interiør med kors, prædikestol og alterbord med granitstager. (Foto: Thomas Pedersen og Poul Pedersen).

kirken, men uden for på kirketorvet. Ideen var oplagt og accepteredes omgående af menighedsrådet og fondet, og raven, der blev anbragt på en korsformet granit-sokkel kort før kirkens indvielse, er blevet et meget populært træk i centeret, fotograferet utallige gange ved dåb, konfirmationer og bryllupper.

Sognedeling og indvielse

Under opførelsen af kirken havde et udvalg arbejdet med et forslag til grænse mellem Viby sogn og det kommende Ravnsbjerg sogn. På grundlag af befolkningstal og geografiske forhold valgte man at lægge skellet langs bebyggelsen ved Dødeå-engen, Vårkjærvej, Skanderborgvej og (den kommende) Ravnsbjergvej. Det var let overskueligt, og folketallet i de to sogne blev næsten lige stort, knap 8000. Forslaget blev da også godkendt uden ændringer.

Man kunne derefter skride til valg af Ravnsbjerg sogns første menighedsråd. Det skete d. 28. sept. 76, og følgende valgtes: Kaj Fisker Petersen, Bent Frank Nielsen, Arne Waldstrøm, Anne Brandt, Inge Asferg, Inge-Bente Balle-Christensen, Sten Rudi Thomsen, John-Paul Bertelsen, Birthe Skov Pedersen, Xenia Hauglund, Jørgen Fog Reerslev, Thorkild Møller og Grethe Stenholt. Ved det første møde d. 5. okt. valgtes Kaj Fisker Petersen til formand.

Efter godt 10 års forberedelser indviendes Ravnsbjergkirken så søndag d. 31. okt. 1976. Myndighederne var repræsenteret ved stiftsamtmand Niels Møllmann, biskop Henning Høirup, borgmester Orla Hyllested og tidl. sognerådsformand i Vi-

by Arne Petersen, og 400 fra menigheden fyldte kirken til sidste plads. Det blev en meget bevægende og festlig oplevelse, som fik sit særlige præg ved, at provst Per Aagaard efter biskoppens indvielse indsatte Aage Andersen som Ravnsbjerg sogns første sognepræst.

Til betjening af sognet er senere ansat endnu to præster, Christian Højlund som res. kappellan og Ejvind Nielsen som hjælpepræst.

Viby igen

Det var kun naturligt, at ønsker om forbedringer i det gamle Viby sogn blev lavt prioriteret, mens de to kirkebyggerier fandt sted, men i det stille havde man længe syslet med planer om at erstatte de helt utidssvarende konfirmand- og mødelokaler i præstegårdens gamle staldbygning med en moderne sognegård.

Menighedsrådet overdrog til arkitekterne Anders Bové og Kaj Mikkelsen at tegne en bygning med lokaler til konfirmandundervisning, kordegnekontor, præsteværelse og et par mindre mødelokaler samt - for indsamlede midler - kælderlokaler til børne- og ungdomsarbejde.

Projektet fik en forholdsvis let gang gennem de besluttende myndigheder, så igangsættelsen var kun afhængig af de nødvendige kirkeskattebeløb til stueetagen og tilstrækkelige indsamlede penge til kælderafdelingen. Begge problemer er nu løst ved stor hjælpsomhed fra de kirkelige myndigheders side og ved et imponerende indsamlingsarbejde, der har mødt så stor velvilje i sognet, at mere end de nødvendige 650.000 kr. er til stede. Sognegården ventes indviet 1. søndag i advent i 1981.

Klokkekonsulent Hans Nyholm satte meget ind på, at kirkeklokkerne i de tre Viby-kirker skulle klinge smukt sammen. Det lykkedes på bedste måde, og der er også en smuk tanke gemt i, at Ravnsbjergkirkens klokke med indskriften »Salige er de, som stifter fred, thi de skal kaldes Guds børn« forener sin klang med Fredenskirkenes klokker hen over det gamle modersogn.

KILDER

Der er benyttet oplysninger fra: Viby sogns historie, N. Chr. Hansen: Fredenskirken 1960 - 1980 samt Viby menighedsråds arkiv.

Viby sognegård, opført 1981. (Arkitekter Anders Bové og Kaj Mikkelsen).

Dejn i Søften 1859 - 1895

Af Rasmus Bendixen

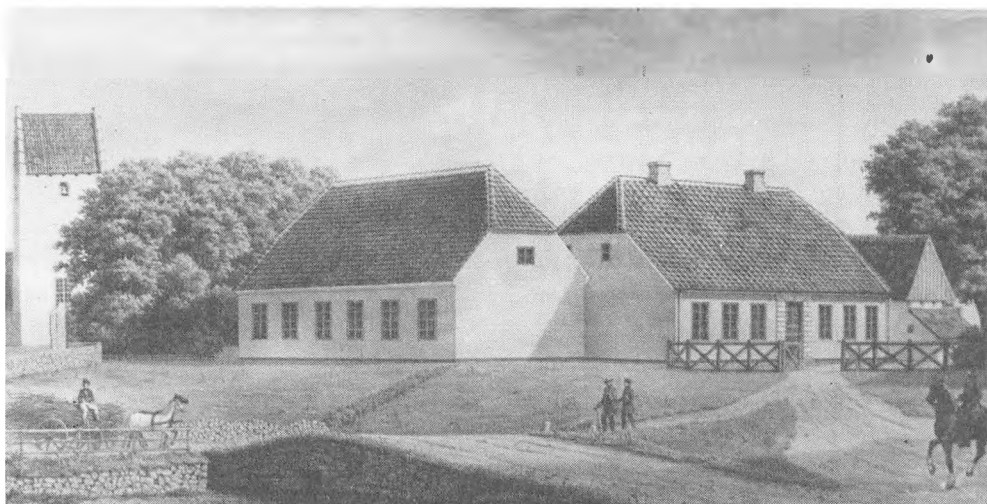
Peder Olsen var født i Snærild i Odder sogn 10. maj 1827. Slægtsgården, som var en anelig bondegård, blev udflyttet fra Snærild by og fik navnet »Bendixminde« efter hans fader Ole Bendixen og over-

draget til Peder Olsens yngre broder Rasmus Olsen.

Om ham skriver gårdens nuværende ejer, Erling Holm, i Hads Herreds Jubilæumsskrift 1978:

Peder Olsen og hustru Christiane Christensen.

Lyngby seminarium 1859.

»En gammel mand fortalte mig for mange år siden, at han engang i halvfjerdsernerne tjente her på gården. Ejeren, Rasmus Olsen, som var noget af en filosof, sagde en dag til ham: »Se Mikkel, hvis du engang om 50 år ser ud over marken, vil du se en mand, som kører og pløjer uden at have heste for ploven, og ser du op mod himlen, flyver der en stor krage, som en mand sidder ovenpå og styrer. Mikkels øjeblikkelige kommentar var, at manden uvægerlig måtte falde ned, men som han selv sluttede sin beretning: »A fek sågu begge diel å si!« - både traktoren og flyvemaskinen. Erling Holm slutter sin beretning: Hundrede år er gået - Rasmus Olsen fik ikke noget navn som foregangsmand inden for landbruget, men hans spådom blev bekræftet i fuldt mål«.

Men det var om degnen, vi skulle berette. Peder Olsen var som nævnt født på

»Bendixminde« 1827. Han og en yngre broder, Hans Olsen, kom på Lyngby seminarium på Djursland. Hans Olsen blev efter veloverstået eksamen kaldet til lærer i Ødum. Han døde 1880, 45 år gammel.

Peder Olsen fik derimod sit ophold afbrudt, idet han deltog i krigen 1848 - 50.

Der fortælles, at han som garder lå med en styrke i dækning ved Isted. Da hans sidemand ville forcere skansen, kom en kanonkugle og rev hans hoved bort, og det fortælles, at Peder Olsen fra den dag blev aldeles hvidhåret. I hvert fald var Peder Olsen allerede som 25 årig helt hvidhåret. Efter krigen var Peder Olsen nogen tid på lazaret i Slesvig for et maveonde, men 8. 2. 1851 blev han udskrevet og kom tilbage til Lyngby seminarium for at fortsætte studierne.

1852 fik han sin eksamen med hoved-

karakter mg+. Han blev samme år kaldet til lærer i Bode, Ørsted sogn, med yderligere 2 timer ugentlig i Ørsted skole

Lærer A. Nielsen, Ørsted, skriver i sine erindringer i Randers Årbog 1969 om lærer Olsen: »Olsen var jo af en yngre slægt og holdt streng disciplin, og det var tilvisse også nødvendigt, da den gamle lærer dels havde tabt magten over børnene, dels sad med dovne og halvidiotiske oversiddere - undertiden til de var 17 år«.

14. 9. 1858 blev Olsen 6. lærer i Århus. Samme år blev han i Ørsted kirke gift med Ane Marie Rasmussen Friis, en gårdmandsdatter fra Bode.

Det har åbenbart ikke tiltalt ham at være i Århus. Måske har han også været en for selvstændig person og følt sig noget handicappet som 6. lærer.

17. 5. 1859 får han embede som skolelærer og kirkesanger i Søften. Nu drog han til Søften med sin svagelige hustru. Den 29. 6. 1861 døde hun, 21 år gammel, og få dage efter et sygt barn. De blev begge begravet i Ørsted.

I Søften tog man vistnok godt imod den nye lærer, måske også på grund af hans lidt triste familieforhold. Her faldt han til ro med sit vistnok lidt splittede sind. Børnene holdt af ham. Ofte samledes de om ham midt i skolestuen, og han fortalte historie for dem.

I de gamle visitatsprotokoller omtales han altid som dygtig og med god disciplin i skolen. Børnene elskede ham trods det, at riset havde sin plads på et søm ved siden af katederet og blev brugt ved specielle lejligheder, hvad børnene tog som en naturlig ting og en velfortjent straf.

Værre var det med de større gårdmænd

Søften gamle skole.

i sognet, vist fordi disse ofte holdt deres tjenestedrenge såvel som deres egne børn borte fra skolen for at få arbejde ud af dem.

I 1863 havde Olsen købt en mindre ejendom ved Trige-Ølsted skel på 1 td. 3 skp. 2³/₄ alb. hartkorn af Peder Laursens enke, Karen Andersdatter. Hun skulle have ophold i 4 fag hus sammen med en ukonfirmeret datter, så længe hun levede, samt have en meget stor fetalje, f.eks. 4 pottes nymalket mælk daglig o.s.fr.

Lærer Olsen blev gift igen i 1869 med en ung pige fra Fensholt, Torrild sogn, Christiane Christensen, f. 12. 9. 1846, viet i Søften kirke 19. 5. 1869. I ægteskabet var fem børn, som alle fik slægtsnavnet Bendixen efter farfaderen Ole Bendixen: Ole f. 7. 12. 1869, Marie f. 5. 8. 1872, Kristen f. 17. 12. 1875, Rasmus f. 1. 1. 1877 og Kirstine f. 29. 5. 1880.

Lærer Olsen købte efterhånden adskiligt mere jord til ejendommen og opførte gården »Hornsbjerg«. Her sled han hver time, han havde fri fra skolen, og eftersom børnene voksede til, lærte de her i rigt mål arbejdets glæder at kende. Jorden var ukultiveret og mager, og da gødning ikke var til at få, hentede Olsen

mange nætter latrin i Århus. Det kneb da ofte at komme hjem om morgenen til skoletid. Han løb da ofte lige fra vognen og tværs over Storemosen ind til skolen. Man skyldte ham for, at han på vejen vaskede sig i en grøft.

En del af grunden til striden, som efterhånden opstod mellem Olsen og de større Søften jordbrugere var måske også Olsens store sympati for Nørregaard og Baagø i Testrup, mens de Søften mænd udelukkende var Bjørnbakkere. En mand, med hvem Olsen stadig havde strid, var gårdejer Prip.

Engang gjorde de endog et mislykket forsøg på at få ham afsat. De store drenge havde ordre til om vinteren at møde i god tid og fyre op i kakkellovnen. Men en dag var det nær gået galt. Da Olsen kom til skolen, var børnene på isen, og kakkellovnen var rødglødende, men en katastrofe blev afværget.

En afstraffelse måtte til mod de tre drenge, som havde fyret og ikke været opmærksom på, hvad følgerne kunne blive. De tre, hvoraf den ene var min far, de andre skal ikke navngives, måtte have en afstraffelse.

En gammel kone (M.R.), som overværede episoden som 12 årig, fortalte for få år siden - hun var da 82: »Per«, sådan kaldte børnene Olsen, »tog deres hoveder mellem sine ben, og så brugte han riset, som han selv havde skåret i Hattemagerskoven. Der var dødsstille i klassen, kun ofrenes skrig hørtes, når riset ramte. A ka høet ino«! sagde konen, »men Per slow no horest, når de wa hans egen knejt dæ fek!«

Min far fortalte mange år efter, at hans far havde sagt til ham bagefter: »Det gjorde mere ondt på mig, min dreng, end det gjorde på dig, at jeg måtte slå dig.«

Det var jo, før man havde »pædagogker«, som skulle spørges, om børnene kunne tage skade for livet og på deres selvtillid ved at få en overhaling. Forøvrigt kendte jeg dem hele livet og fandt ikke, at de havde fået nogen mindre-værds komplekser for livet af den grund.

Samtidig med lærer Olsen virkede provst Kieler i Søften. De var begge hårde halse, men stod mærkværdigvis altid på god fod med hinanden, og provsten støttede ofte Olsen, når der var rivninger med gårdmændene.

»Hornsbjerg« opført af lærer Olsen. (Foto 1902).

Kom der bud til provsten, om han ville berette en døende, skulle husjomfruen, som var min moster, spørge, om det var en gårdmand eller en husmand. Var det en gårdmand, tog provsten selv afsted. Var det en husmand, sendtes kapellanen. Der blev også spurgt, om det skulle være en ligprædiken til 10 eller 5 kr.

Værre var det efter provstens død, da pastor Siegumfeldt fik embedet. Han kom fra Hasle, hvor præstegården var brændt, og da det var en meget stor økonomisk belastning at bygge den op igen, søgte han i stedet kaldet i Søften. Olsen regnede ham ikke rigtig. Præsten, som dengang havde tilsyn med skolerne, syntes til tider, at Olsens undervisning kunne være anderledes, og heri støttedes han af en del af bønderne. Når Siegumfeldt talte om det til Olsen, sagde denne: »Var det godt nok til provsten, kan det vel også være det til præsten«, og så var den diskussion slut.

Ved en bispevielse beklagede Siegumfeldt sig til biskoppen over Olsens undervisningsform. Børnene havde en uge ad gangen regning, næste uge skrivning og næste uge religion og så fremdeles. Det mente præsten var uhensigtsmæssigt. Biskoppen svarede: »Jeg har lige skrevet i synsprotokollen, at Søften skole er den bedste, jeg har besøgt i denne visitatsrunde, og så synes jeg ikke, at jeg bagefter kan kritisere den«.

En episode som denne skulle jo ikke fremme samarbejdet.

En gammel bysmed i Søften var død. Han havde måske ikke hørt til de bedste Guds børn, og hans tale havde ikke været ja, ja, nej, nej, ligesom brændevin havde

været hans trøst i rigt mål. Siegumfeldt havde holdt en temmelig skrap tale ved begravelsen.

Efter begravelsen stod lærer Olsen op på kirkegårdsdiget og kaldte følget sammen, hvorefter han holdt en længere tale over smeden og betegnede ham som en god og flittig arbejder og et godt menneske, som passede sine ting til alles tilfredshed. Om han så havde en lille brist, som vel ingen af os tør sige sig fri for, vil Vorherre nok se gennem fingre med og slippe ham ind. Olsen sluttede med Faderovor.

En sådan hændelse skulle jo ikke ligefrem fremme det gode forhold mellem præst og degn, men vel nok mellem degn og det jævne folk.

Et fast hverv havde Olsen. Det var i 60-70'erne blevet noget almindeligt at hænge sig i Søften, og ingen turde røre ved en hængt mand, hvorfor der straks gik bud til degnen på »Hornsbjerg«. Så gik det afsted over stok og sten, degnen med sin brødkniv i hånden.

En gang var det nær gået galt. En ældre mand havde hængt sig på loftet - et mørkt loft var gerne et foretrukket sted for en sådan handling. Når Olsen kom til stede, var der gerne en større forsamling, men ingen turde foretage sig noget, hvorfor en redning altid kom for sent. Manden havde hængt sig lige over trappe eller stigeopgangen. Olsen tog som sædvanlig med venstre arm om liget og førte højre arm op for at skære rebet over. Men manden var tungere, end Olsen havde regnet med, og begge styrtede ned i gangen. Den forskrækkede forsamling fik dog

degnen befriet, så han noget forslået kunne tage sig af liget.

Omkring 1894 var der en større retssag mellem lærer Olsen og de større jordbesiddere i Søften.

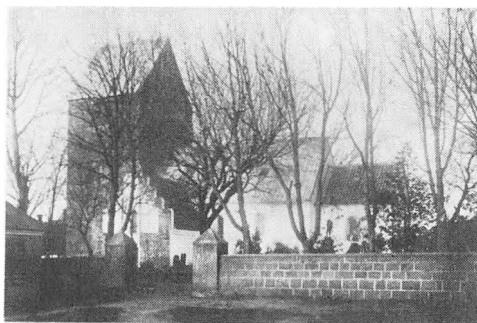
Lærer Olsen krævede udbetalt afgiften for degnehavre, som han aldrig havde fået udbetalt. Jordbrugerne var repræsenteret ved gdr. Prip. Lærer Olsen førte selv sagen og vandt den ved landsretten i Viborg.

Han drog hjem med dommen i lommen og sammenkaldte de pågældende. Han læste dommen op for dem, hvorefter han erklærede: »Nu har jeg fået min ret bevist, men jeg vil sandt for dyden - et udtryk, han yndede at bruge - ikke have mine penge. I kan gå hjem med jeres skillinger. I har sikkert mere brug for dem end degnen. Nu tager jeg min afsked, og så skal I blive mig kvit«.

De gode jordbrugere er nok gået hjem med en lidt flov smag i munden, men dog med skillingerne i behold.

En lille pudsighed skal her fremdrages fra lærer Olsens yngste datter, Kirstine's bryllup.

Søften kirke. (Foto 1900).

»Bendixminde«. (Foto o. 1900).

Broderen, Rasmus Olsen, og hans hustru, Sørine, fra »Bendixminde« kom kørende til kirken i lukket vogn med kusk på bukken. Lærer Olsen og bruden var med. De skred op gennem den tætfyldte kirke, Rasmus Olsen i sort diplomatfrakke og Sørine i sort silkekjole, og indtog deres pladser, Olsen i koret ved siden af sin datter. Præsten lod vente noget længe på sig - syntes Rasmus Olsen da. Da døren gik op, og præsten kom ind, vendte Rs. Olsen sig om i stolen og sagde højtlydt: »Do komme få sille bette fåe«! hvortil hans kone bemærkede tyssende: »Ti da stel Ras«!

De Hads herreds bønder lod sig ikke imponere af en præst.

Min faster Marie fortalte mig for mange år siden en tildragelse fra hendes barndom i Søften skole. Hun huskede, at Kristen, min far, han var da 8 år, fik bud om en aften at gå over i kirken og hente kirkebogen, som var glemt ved en gudstjeneste. Kristen var lidt betænkelig ved opgaven, nu det var mørkt, men han måtte afsted.

Over kirkegården kom han forbi en nykastet grav, hvor for kort tid siden var

begravet en mand, som havde hængt sig.

Kristen listede forbi - der var stærkt måneskin. Da han kom ind i våbenhuset og forsigtigt lukkede kirkedøren op, skinnede månen gennem de små tavlede ruder, og der var halvmørkt i kirken. Men midt i gangen stod den hængte. Kristen udstødte et brøl, huggede døren i og løb grædende hjem. Hans fader bebrejdede ham hans skræk. Han vidste dog, at manden var begravet, og desuden var der ingen steder så sikkert som i Guds hus, der kunne ingen vederfares noget ondt.

»Nu kan du og Marie tage hinanden i hånden« - hun var tre år ældre - »og gå efter kirkebogen, I må ikke være bange!«

Jeg husker tydeligt, faster fortalte for snart 70 år siden: »Vi tog hinanden i hånden og gik langsomt over kirkegården og ind i våbenhuset. Inden vi åbnede kirkedøren, foldede vi vore hænder og bad Fadervor. Ganske langsomt åbnede vi kirkedøren. Månen skinnede gennem de små tavlede ruder, og træernes grene udenfor gav et flimrende lys i kirken. Men alt var stille, og ingen hængt mand var at se. Vi gik ganske sagte med hinanden i hånden op gennem kirken til degnestolen og fik fat i kirkebogen, men jeg skal love for, det gik rask hjemad, og emnet blev ikke senere berørt. Jeg husker det, som var det i går«, sluttede faster.

Da lærer Olsen om morgenen kom for at ringe solen op - det var dengang degnens arbejde - da smilede han, begge kirkedøre stod på vid gab.

En gammel mand (K.J.) fortalte mig først i tyverne, at han havde gået i skole til Pe'Wollesen. Han var skrap, men en

dygtig lærer, og vi holdt af ham, men vi skulle kunne vore ting. »A haa fåt mi påt ov di tæsk, han djel ud, men di va ves velfortjent«, sagde han.

Han fortalte, at han huskede, når Pe'Wollesen satte sig på et af skolebordene, og vi børn satte os omkring ham på borde, bænke og gulv. Så fortalte han: bibelhistorie, danmarkshistorie, geografi og eventyr i flæng, og især når han fortalte om Istedslaget og krigen 1848 - 50, hvor han selv havde været med. »Jow, han ku fåtæl, så vi glemte både ti å stej«, sagde K. J. Så havde han os i sin hule hånd.

Når han så sagde stop, bad vi ham ofte om at fortsætte, hvad han til tider gjorde, indtil han pludselig sagde: »Iih, det er jo sandt for dyden snart aften. Vil I se, I kan komme hjem i en fart og få de skænd, I skal have, fordi den tovli dejn har beholdt jer for længe«. Så for vi afsted hver til sit, alt hvad vi kunne, og Pe'Wollesen løb på sine lange ben ud over Storemosen til »Hornsbjerg«. »Jow, han va en ejendommelig dejn, den gammel Pe' Wollesen!«

Peder Olsens hustru Christiane var død 6. 12. 1893, 47 år gammel. Peder Olsen tog sin afsked 1895. Han døde på »Hornsbjerg« 25. 11. 1901 af hjertesygdom og blev begravet på Søften kirkegård.

På grund af den store uoverensstemmelse mellem pastor Siegumfeldt og lærer Olsen havde denne krævet af sine børn, at han, når han var død, ikke ville i kirken, og ingen måtte tale ved hans grav. Dette blev åbenbart respekteret. Begravelsen fandt sted på Søften kirke-

gård mandag d. 2. december kl. 10 fra »Hornsbjerg«.

Dagen efter bragte Aarhus Stiftstidende følgende mindeord:

En gammel Lærers Begravelse. I Gaar begravedes paa Søften Kirkegaard pens. Lærer P. Olesen, som i en lang Årrække havde været Lærer i Søften. Trods det ublidde Vejr var der mødt et stort Følge. I Hjemmet talte Lærer Rasmussen, Søften, over den Afdøde, hvem han skildrede i sympatiske Ord. Olesens Valgsprog havde været: „Gør din Pligt og kræv din Ret“, og han havde levet efter dette, hvorved han undertiden kom i Opposition til sine nærmeste Autoriteter. Derimod var han altid Småfolk en varm Ven.

Efter Olesens utrykkelige Ønske blev hans Lig ikke ført ind i Kirken, ligesom han ogsaa havde frabedt sig enhver Tale paa Kirkegården. Under Sørgemusik fra den stedlige Musikforening ledtes den gamle Lærer til Hvile i den By, han havde viet sin fulde Manddomsgerning.

»En gammel lærers begravelse.

I går begravedes på Søften kirkegård pens. lærer P. Olesen, som i en lang årrække havde været i Søften. Trods det ublidde vejr var der mødt et stort følge.

I hjemmet talte lærer Rasmussen, Søften, over den afdøde, hvem han skildrede i sympatiske ord. Olesens valgsprog havde været: »Gør din pligt, og kræv din ret«! og han havde levet efter dette, hvorved han undertiden kom i opposition til sine nærmeste autoriteter. Derimod var han altid småfolk en varm ven.

Efter Olesens utrykkelige ønske blev hans lig ikke ført ind i kirken, ligesom han også havde frabedt sig enhver tale på kirkegården. Under sørgemusik fra den

stedlige musikforening stedtes den gamle lærer til hvile i den by, han havde viet sin fulde manddomsgerning«. *)

For nogen tid siden lod Søften menighedsråd lærer Olsens gravsted sløjfe. Ligestenene tilligemed den store granitsten, som blev rejst på Peder Olsens 100 års fødselsdag 1927, blev kørt på lossepladsen.

Livet er kort, og man bliver hurtigt glemt! **)

Heldigvis blev en behjertet mand, gdr. Anius Christensen, »Hornsbjerg«, gjort opmærksom på tildragelsen og lod mindestenen hente og anbringe på »Hornsbjerggaard«s gårdsplads - på den gård,

Lærer Olesens mindesten på »Hornsbjerg«s gårdsplads med indskrift: P. Olesen, lærer i Søften fra 1859 - 1895.

som lærer Olsen opførte dels af marksten og dels af sten fra Søften skoles nedbrudte bygninger.

Familien Bendixen, som ikke var gjort bekendt med tildragelsen, retter hermed en meget varm tak til Anius Christensen for hans betænksomhed.

På en vinduesrude på »Hornsbjerg« er indridset navnet Ole Bendixen 1884.

Han var lærer Olsens ældste søn, f. 1869, løjtnant 1891, til Grønland 1893, kolonibestyrer, 1901 kgl. insp. over Sydgrønland, afsked 1923, død i Ordrup 1958, Rd. af Db., Rd. af Vasa ordenen.

KILDER

*) Peder Olsen er døbt Olesen. Hærens arkiv oplyser: Peder Olesen er døbt Olsen, men kalder sig Olesen. Århus Katedralskole oplyser om sønnen: Ole Bendixen var søn af lærer P. Olsen i Søften. I daglig tale i Søften kaldtes han kun Olsen. Skrivemåden var noget varierende.

**) »Meddelelser fra Århus Stift« 1980 oplyser følgende side 74: »Kirkegårdsvedtægterne foreskriver bl.a., at gravsten, der tjener til at bevare mindet om mænd og kvinder, hvis liv og indsats har haft særlig betydning for sognet, ikke må fjernes, men evt. anbringes på et passende sted på kirkegården«.

Hovedgaard som stationsby

Af Preben Andreasen

Stationsbyen Hovedgård har nu siden 1974 været uden station.

Byen har vel efterhånden vænnet sig til det, og der er endda mange, f.eks. tilflyttere og børn, som aldrig har oplevet stationens funktion i byen.

Stationsbygningerne ligger der stadig og har siden nedlæggelsen fristet en kummerlig tilværelse med et tiltagende forfald.

Men nu ser det ud til, at de igen kommer til ære og værdighed, idet kommunen fornylig har indrettet bibliotek i det gamle pakhús. Desuden indrettes der klublokaler for forskellige fritidsklubber, postekspeditionen moderniseres, og der indrettes venterum for rutebilpassagerer. Efter forskellige nedrivninger samt til- og ombygninger, som efter min mening indpasser sig pænt i den oprindelige arkitektur, fremtræder bygningerne nu igen med værdighed.

Det er dejligt at se, at der er fundet fornuftig anvendelse for dem. At benytte dem som en slags kulturcenter tager skyldigt hensyn til den betydning, stationen

har haft som byens skaber og dens rolle som kulturspreder før i tiden.

Det er naturligvis glædeligt, men glædeligst havde det alligevel været, hvis der endnu havde været brug for bygningerne til deres oprindelige formål.

Som det er i dag, er jernbanen - skønt det er den, byen kan takke for sin eksistens - nærmest et irritationsmoment.

Foruden den kendsgerning, at der mange gange i timen farer et tog igennem, som er byen fuldstændig uvedkommende, deler den byen i to dele og vanskeliggør herved den lokale bytrafik.

Men hvorfor er det nu sådan - og hvad har jernbanen og stationen egentlig betydet for byen tidligere?

Det kunne være meget interessant at få belyst, både for dem, som aldrig har oplevet stationen i funktion, men også for dem, som kan huske, hvordan det var at have en station.

Hovedgård station eksisterer stadig rent jernbaneteknisk som fjernstyret o-

Hovedgård station set fra perronsiden sidst i 1960'erne, mens den endnu havde publikumsekspedition.

verhalingsstation, og læssesporene benyttes fortsat til hensætning af de tekniske tjenesters køretøjer samt ophobede eller overkomplette jernbanevogne. Der er dog ingen form for publikumsfaciliteter, hverken på gods- eller passagersiden.

Men fra 1868 - 1974 var det anderledes.

Jernbanen mellem Fredericia og Århus blev anlagt iflg. »Lov om Anlæg og Drift af Jernbaner i Kongeriget af 10. Marts 1861«.

Man havde i Danmark endelig fået øjnene op for nødvendigheden af et effektivt transportapparat, som en konsekvens af den stigende industrialisering, samt landbrugets overgang fra selvforsyningsøkonomi til øget eksport.

Den endelige linieføring blev dog først fastlagt efter loven af 26. maj 1866. Banen skulle herefter gå fra Fredericia via

Vejle og Horsens samt vest om Skanderborg, så nær ved byen som muligt, til Århus. Linieføringen var først blevet fastlagt efter en længere polemik, hvor også forslag om andre linieføringer var blevet diskuteret.

Men det blev altså i sidste ende den østjyske længdebane, der sejrede.

Anlægget af banen blev overdraget det engelske firma Peto, Brassey & Betts, som på det tidspunkt var det førende entreprenørfirma ved anlæg af jernbaner.

Skønt terrænet og terrænforskellene fra den jyske ås ned til de lavtliggende fjordbyer voldte en del besvær, lykkedes det dog at få anlægget færdigt til indvielse d. 3. oktober 1868.

Og hermed begynder Hovedgårds æra som stationsby.

Hovedgård har aldrig som lokalitet været særlig kendt. Det er ihvertfald meget vanskeligt at finde noget om byen på tryk, det gælder både før og efter dens overgang til stationsby.

Iflg. Trap hører man første gang om »byen« i 1403, hvor den omtales som »Hoffuitmarck« og derefter igen i 1682, hvor den kaldes »Hoffuidgaarde«. Den har vel næppe kunnet kaldes en by, det har snarere været en samling huse og gårde, som stod i skygge af landsbyer som Ørridslev, Katstrup og Gangsted.

Men efter jernbanens åbning og placeringen af en station i Hovedgård begynder en kraftig udvikling, som idag har resulteret i, at byen er egnens største. De oprindelige landsbyer med kirke og anden øvrighed blev løbet over ende. Selv den gamle Ørridslev kommune tog nav-

neforandring til Hovedgård kommune.

Dette er ikke enestående for Hovedgård, sådan var det overalt, hvor man placerede en station. Naturligvis var det ikke alle stationsbyer, der voksede sig lige store. Det afhang lidt af, hvor stor afstanden var til den nærmeste købstad. Stationsbyer som Hylke og Tvingstrup har aldrig fået samme betydning som Hovedgård.

Det var med stationsbyen som med købstaden.: Det var oplandet, der var basis for byens betydning.

Hvis en station lå for nær på en købstad, kunne den ikke gøre sig gældende i samme grad som den, der havde en vis afstand.

Odder er et godt eksempel på en driflig stationsby.

Flere af de mindre købstæder, som ikke har jernbaneforbindelse, har måttet finde sig i at blive »overhalet«.

En undersøgelse viser, at der fra 1860 - 1901 har været en gennemsnitlig befolkningstilvækst på 35,51% i de sogne, der fik jernbane, medens tilvæksten kun var på 18,54% i øvrige sogne.

Udviklingen i stationsbyen Hovedgård er så at sige lig med udviklingen i den »typiske« stationsby.

Det første, der blev brug for ved den nye station, var en gæstgivergård med rejsstald. Hovedgård fik sin i 1868. Dernæst blev der brug for en købmandsgård med pakhuse bl.a. til korn, - også her finder vi en sådan lige over for stationen.

Vestergade i Hovedgaard 1910-11.

Derefter gik det slag i slag med bosættelse og etablering af håndværkere og næringsdrivende.

Der kom skrædder, skomager, bager, slagter, murer, boghandler, urmager, fotograf o.s.v. - senere kom mejeri, foderstofforretning, teglværk m.m., med deraf følgende tilgang af arbejdskraft.

Vi ser altså, at byen udvikler sig til et »økonomisk kraftcenter« på egnen p.g.a. de forbedrede transport- og afsætningsmuligheder, samt den kendsgerning at levefoden var billigere i stationsbyen end i de større provinsbyer, derfor blev arbejdskraften også billigere.

Også byens arkitektur og opbygning er typisk.

Der er en hovedgade, der er præget af forretninger. Derudover er der villaer og småhuse for funktionærer og arbejdere.

Som man ser, har Hovedgård næsten slavisk fulgt den typiske udvikling.

Et godt eksempel på udviklingen og miljøet i Hovedgård, gives i en bog, der er skrevet af pens. trafikinspektør P.L. Poulsen og udgivet i 1943. Titlen er »47 år ved DSB« (=1886 - 1933).

Forfatteren var i en kortere periode stationeret på Hovedgård station som trafikassistent, og her beskriver han stationsbyen således:

»-- Hovedgård var i 1889 en god lille by beliggende på solsiden af et skovklædt Bakkedrag, der lignede for de kolde Vindene. Derfor var Haverne så frodige og Solskinsdage altid varme.

Husene lå fornemt tilbagetrukne fra Gaden med en lille Forhave, der bugnede af Roser. Byen var som sagt lille, men

erhvervsmæssigt alsidig, dog nåede Indbyggerantallet næppe 200, thi alt var i Enkelttal: 1 Bager, 1 Urmager, 1 Kromand, 1 Landmand, 1 Læge, 1 Dyrslæge, 1 Kolonialhandler, 1 Trikotage do., 1 Stationsforstander, 1 Portør, og 1 lige ankommen Assistent, det var mig. Indtægterne var intetsteds store, men alle havde et jævnt Udkomme og var stolte af deres hyggelige lille By. - En lykkelig lille Stationsby, som Landet havde flere Hundrede af, indtil Bilerne kom og lavede Ulykker ved bl.a. at køre Kunderne til Købstaden. --«

Ligeledes fortæller han:

»-- Medens nogle af Byens ældre Folk havde Fritidshjem på Kroen, foretrak de unge Stationens rummelige Ventosal. Her blev ligesom på Kroen drøftet Dagens Nyheder og flirtet lidt. --«

Man ser altså, at folk virkelig levede med deres station

Det var også en yndet fritidsfornejelse at samles på perronen for at se, hvem der ankom eller rejste ud med togene.

Foruden selve det personale, der var på stationen til bestridelse af sikkerhedstjenesten, billetsalg og godsekspedition, var der også folk i banekolonne og signaltjeneste samt ledvogtere og landpostbude.

Til tider har personalestyrken været på en snes personer. Det har, med de dengang forholdsvis store familier, betydet et godt tilskud til byens indbyggerantal.

Men alt dette er en saga blot.

Tilbage i dag ligger som sagt bygningerne, som man nu finder en fornuftig anvendelse for. De må naturligt nok bygges om, så de passer til de krav, der stilles til dem idag.

Hovedgaard station set fra stationspladsen omkring 1960 - med gæstgivergård og købmandsgård - tre af de vigtigste bygninger i stationsbyen.

Men det oprindelige formål afsløres tydeligt, ikke alene af beliggenheden, men også af arkitekturen.

Hovedgård station skulle iflg. anlægskontrakten bygges som en station af »5. Klasse«.

Det vil sige, at hovedbygningen skulle indeholde en ventesal på 60 alen², ekspedition og kontor på 40 alen², og en bolig for stationsforstanderen på 120 alen², sidstnævnte evt. på 1. sal.

Arkitekten er formentlig F.J.Rowan, der var det engelske entreprenørfirmas repræsentant i Danmark og overingeniør ved anlæggene.

Bygningen viste sig imidlertid snart at være for lille til den voksende trafik og blev udvidet i 1903-04. Herved fik den sit nuværende udseende.

Den bestod (består) af 3 dele med en oprindelig indretning som flg.:

1. En bygningsdel med langsiden parallelt med sporene, der indeholdt en 3. klasses ventesal.
2. En bygning med tværstillet gavl mod sporene indeholdende forhal, billet- og forstanderkontor, rejsegodsekspe-
dition, kloset og toilet samt 1. og 2. klasses ventesal.
3. En mindre bygningsdel indeholdende en forstue og en trappe til førstesalen. Over hovedindgangen var der et halvtag af træ.

Denne arkitektur gav en karakteristisk profil, der var fælles for mange landstationer. Tilsvarende stationsbygninger kan ses i bl.a. Daugård, Børkop, Løsning og Hørning.

Systemet med ventesale af forskellige klasser kan nok undre idag, men standsforskellen dengang var stor, og folk kom ofte i meget god tid til togene og slog sig ned i ventesalene. Systemet bortfaldt først i 1925.

Men de tider er forbi, hvor folk kom til Hovedgård station for at rejse og sende eller afhente gods, - hvor byens ungdom dagligt rejste til og fra skoler og lærepladser, og hvor det var stationsforstanderens bekymring, om de nu også var kommet allesammen, inden han gav afgangstilladelse til toget.

Den 25. maj 1974 faldt klokken i slag,

og stationen lukkede. - Byen havde ikke længere brug for den.

Man kan fristes til at bruge det kendte Schillercitat:

»Moren har gjort sin pligt, Moren kan gå.«

Men så kynisk kan det vel næppe fremstilles.

Samtidig med, at byen mere og mere vendte ryggen til stationen og orienterede sig mod landevejstrafikken, var lukningen også et led i DSB's automatiserings- og rationaliseringspolitik.

Den tro, der var i 1960-ernes samfund på rationalisering, ramte jo ikke alene landstationerne, men også skoler, mejeri-

Jernbaneoverskæring i Hovedgaard 1910-11.

er, småbutikker, sogneråd o.s.v.. Det var simpelthen et farvel til »det nære samfund«, til fordel for centraladministration og stordrift.

Det er en udvikling, mange mennesker idag begræder, og der tages mange initiativer til at få den vendt.

Også energikrisen har sat et punktum for denne udvikling, der tillod automobilismen en uhæmmet vækst.

Den kollektive trafik vender tilbage.

Oprettelsen af Vejle Amts Trafiksel-skab er begyndelsen hertil. Man forsøger at dække området med buskørsel. Det er også prisværdigt, men i længden utilstrækkeligt.

Det er f.eks. ganske utilfredsstillende, at Hovedgård ikke har direkte forbindelse til Skanderborg, som byen jo traditionelt har været nært knyttet til.

En rimelig løsning må være en genop-tagelse af lokaltrafikken på jernbanen,

med rutebiler på tilbringerruter til stationerne.

Det er en udvikling, man kan se i praksis på Århus Nærbane, og stationerne Brejning og Børkop er stadig jernbanebetjente. Desuden kan man se en enorm passagertilgang på banen mellem Vejle og Holstebro, hvor stationerne stadig holdes åbne.

Det er således sandsynligvis kun et spørgsmål om tid, inden der rejses krav om genåbning af Hovedgård station, som det allerede er sket med Klipleve station i Sønderjylland.

Men hvis - eller når - det kommer, bliver det formentlig kun som trinbrædt.

Den »levende« station, som man kendte før i tiden, med et personale, der deltog aktivt i byens liv, og stationsbestyrelsens venlige hilsen ved rejsens begyndelse eller afslutning, vil ikke genopstå.

Erindringer fra U. S. A. - og arbejdsår i Århus

Af Edith Sørensen

I årbogen 1980 fortalte Edith Sørensen om barndom i Århus og udvandring til U. S. A. Her fortsætter og afslutter forfatteren sin beretning.

Da jeg havde været et årstid på St. Winifred Hospital, blev et nyt og meget moderne hospital taget i brug. Det hed St. Francisco City and County Hospital og var efter sigende endnu mere moderne end det sidste nye hospital i New York, og der var hård konkurrence mellem de to stater om at være mest avanceret. Mange af mine kammerater søgte til det nye hospital i håb om bedre undervisning og større chancer. Jeg søgte også og blev antaget. Det ville ganske vist forlænge min uddannelse med et år, men det tog jeg med.

Forholdene var meget bedre på det nye hospital. Vi boede bedre og skulle have kortere arbejdstid - troede vi da. Det var nemlig det første hospital i Californien, der indførte 48 timers arbejdsuge. Vi havde syv timers praktisk arbejde om dagen - alle ugens dage, og friheden blev kun en halv dag. Men det var altså kun det praktiske arbejde. Dertil kom daglig

fem timer teori, nemlig to timer på læsestuen og tre timer forelæsninger og øvelser, så det blev alligevel 12 timer daglig.

Selvfølgelig havde vi lidt tid om aftenen. Vi måtte gå ud, men skulle være inden for murene kl. 10. Havde vi skikket os vel, kunne vi få nattegn en gang om ugen og skulle så være inde kl. halvtolv. Med den lange arbejdsdag kunne vi heller ikke holde os vågen længere.

Inden mor døde, havde hun bedt arkitekt Früstück Nielsen i Århus om at være min formynder, og jeg kunne ikke have ønsket mig en bedre. Så vidt forholdene tillod under krigen, men også senere, havde jeg god forbindelse med familie i Danmark - fætre og kusiner og så alle kammeraterne. De syntes, det var spændende at skrive til mig derovre i det fjerne land - langt fjernere, end det er i dag. Fra min side blev det ikke til så meget med brevene. Dertil var min dag alt for godt besat. Det var også sværere for mig end for de andre sygeplejeelever. Mange af dem havde en solid skoleuddannelse, en del var studenter, kom lige fra high-schools, og jeg var bare elev fra tredje mellem. Derfor sad jeg i læsesalen med

en stribe bøger foruden dem, jeg skulle læse. Det var lexica, ordbøger og andre håndbøger, så jeg sled faktisk i det. Alligevel lå mine karakterer i begyndelsen i den nederste ende, men det gik fremad, og jeg sluttede med omtrent de bedste karakterer.

Det var virkelig et fint og moderne hospital. Alt var så gennemtænkt. På sygeplejehjemmet havde vi gode værelser. Vi boede to på hvert. Det gjorde man dengang. Vi havde lejlighed til at dyrke sport inden for murene. Der var svømmebassin i kælderen, absolut rent. Vi lå lige op ad Stillehavet, så der var vand nok. Det blev stadig udskiftet, og salt var det - og koldt! Vi blev ikke forpylede med tempereret vand som i nutidens svømmebassiner, men vi tog ingen skade af den barske omgang.

Vi kunne spille tennis og andre boldspil. Der var gymnastiksal med redskaber. Der var en stor fællestue, nærmest en sal, med elektrisk klaver, hvori man kunne sætte nodevalser. Det spillede vi meget på. I dag ville man sige, at det lød rædselsfuldt, men vi var henrykte for klaveret, for hvor vi dog dansede.

Vi var på hospitalet underkastet et strengt reglement. Således skulle vi møde om morgenen til navneopråb i sygeplejerskernes dagligstue, før vi gik på afdelingerne kl. syv til afløsning. Det blev noteret, hvis et navn manglede, eller nogen kom for sent. Det skulle man ikke prøve på ret ofte. Alt var temmelig strengt, men det kunne styrelsen tillade sig, for der var stor rift om at komme ind på netop det hospital.

Disciplinen var enorm. Ligegyldigt

Da jeg endnu var elev på St. Winifred Hospital i St. Francisco. Edith Sørensen i midten. 1915.

hvor vi mødtes, skulle vi vise de ældre i uddannelsen eller de færdige sygeplejersker ærbødighed. Det virkede mærkeligt på mig i starten. Forskel på uddannelsesstadiet sås på vore kapper. Efter første år kunne man købe en hvid kappe. På mellemstadiet syede man et smalt blåt bånd i kanten af kappen, og seniors havde et sort bånd. Man kunne altid se, hvem man havde for sig, og det var nødvendigt, for man rejste sig hvorsomhelst for de ældre - ikke for personen, men for faget. Det var det, vi skulle ære. Sad man på kontoret, og en ældre kom ind, rejste man sig - ikke for at vige pladsen, men som en form for hilsen. Ellers kunne vi godt indbyrdes

være udmærkede kammerater uanset uddannelsesstrin, men sådan gjorde man bare, det var en uskreven lov.

Havde man forset sig - var kommet for sent på afdelingen eller for sent hjem om aftenen, måtte man opgive navn skriftligt. Både ved sådanne forseelser og ved fejl ved patientpleje kunne man risikere, at kappen blev taget fra en, uanset om man var første eller tredje års elev. Det var næsten ikke til at bære at miste kappen og dermed mange rettigheder. Disciplinen var streng, men nyttig. Den kom til at præge en senere i livet, da man selv skulle undervise og opdrage.

I betragtning af, at sygeplejen i Danmark indtil 1876, da Røde Kors stiftedes, kun forrettedes af stuekoner, er det værd at bemærke, hvor langt fremme man var på »mit« hospital i U. S. A. allerede under Første Verdenskrig. Uddannelsen var fint tilrettelagt for os, ligesom den er på gode hospitaler i dag.

Foruden det teoretiske havde vi det praktiske arbejde fordelt i bestemte perioder på mands-, kvinde- og børneafdelinger, på medicinsk, kirurgisk og epidemi-afdelinger o.s.v. Diætkøkken, fødeafdeling og tuberkuloseafdeling var valgfrie områder, men jeg tog den sidstnævnte. Den gav mig indsigt i mange ting - også rent socialt - og det kom mig til nytte senere i livet. Jeg var også på modtageafdelingen, hvor folk blev indlagt på mistanke - lige fra skarlagensfeber til spedalskhed. Der var også en afdeling for spedalske i en barak et stykke fra selve hospitalet, strengt isoleret og omgivet af et højt hegn. Vi måtte på ingen måde omgå de spedalske. De blev nærmest

opbevaret her, isoleret fra omverdenen, fik pleje og lindring, men der fandtes dengang ingen midler til at standse sygdommen.

På et hospital er man udsat for risiko på mange måder. Men der blev truffet forholdsregler, når der var grund til det. Således er der vist ikke det, jeg ikke blev vaccineret imod.

Fremfor flere specialer valgte jeg operationsstuen og dens sengeafdeling. På den kirurgiske afdeling havde jeg imidlertid et uheld, som jeg har haft mindelser om resten af mit liv. Jeg fik en diskusprolaps. Jeg skulle bringe en mandlig patient i narkose til hans stue. Her skulle jeg tilkalde en, som skulle hjælpe mig at løfte ham over i sengen. Men jeg ville ikke vente, jeg skulle igen på operationsstuen og troede vel, at jeg var uundværlig, selv om jeg var yngste mand. Jeg vidste, at jeg havde gode kræfter, så jeg tog selv patienten og løftede ham over i sengen. Men da skete der noget med min ryg. Selvfølgelig kunne jeg ikke skjule, at det var galt med ryggen. Lægen sagde endda, at jeg burde ligge et halvt år i gips, men det var nu ikke sagen for mig. Det kunne betyde, at en anden fik min stilling. Man stod jo i kø for at komme ind. Altså bed jeg tænderne sammen og klarede det, men ih, hvor det gjorde ondt.

Ferier på skovmandsvis

Der skete andre ting - dejlige ting - under vejs i min uddannelse, f. eks. ferierne. Mine kammerater var storartede piger, sportspiger, frisk-luft-piger, og når vi havde ferier eller sygeorlov, tog vi ud og levede på skovmandsvis. Noget af det

bedste, jeg oplevede, var ferie sammen med Mildred Mitchel. Hun var gift, før hun kom på hospitalet. Var man først kommet ind, måtte man ikke gifte sig, så længe uddannelsen stod på. Hendes mand, Mr. Bruckmann, havde et stykke jord oppe i Napabjergene nord for St. Fransisco. Man skulle over bugten og et stykke op, så kom man til Napamountains. Mr. Bruckmann kørte os så langt, det nu var muligt. Derefter huggede man sig igennem med en machete.

I Californien kørte man dengang mest i Ford vogne. Der var nu heller ikke så mange at vælge imellem i 1916-17. Han havde en udmærket Ford af de gamle. Den kunne næsten klatre op ad stier og veje, men det sidste stykke måtte dog selv den give op. Vi gik nok de sidste otte kilometer op. Vi havde proviant med beregnet efter, hvad der fyldte mindst - en pose med brune bønner, et par løg, et stykke røget flæsk og en dåse koncentreret tomatpuré.

Vi fulgte et dyrespor op. Instinktivt går de ikke lodret op, men i siksak. Stien groede til fra den ene gang til den anden. Derfor brugte vi macheten - en lang stærkt buet kniv med træskaft. Det var også nødvendigt at hugge de grønne vækster væk, for der var masser af slanger - klapperslanger, kobberslanger eller kobberhoveder, og de er meget giftige, mere giftige end klapperslanger. Også nogle firben - Woodlizard - 20-40 cm lange, måtte man gardere sig imod. De var også giftige.

Bestemmelsesstedet var ganske vidunderligt. Et lille meget, meget primitivt bjælkehus med en stue og et lille kam-

mer, hvor der stod en bred seng. Her kunne sove to. Når Mr. Bruckmann overnattede heroppe, sov han i stuen. Væggene her var fyldt med skydevåben og knive, og der var meget ammunition. Vi kunne få brug for det både rent praktisk til jagt og i nødværge. Vi var ikke just bange, men vi havde det da i tankerne, at mennesker nok var dem, vi mest skulle frygte, for stedet var meget øde.

Det første, vi gjorde, når vi kom, var at sætte en stor gryde over ilden med vand, bønner, flæsk og løg. Vi gav os ikke tid til at sætte bøunnerne i blød først. Vi lod dem bare koge og koge, og der var det storartet ved det, at for hver dag blev gryden mere fuld, fordi bøunnerne stadig bulnede mere ud. På den måde havde vi næsten mad til 14 dage.

Selvfølgelig skulle vi have fersk kød til afveksling, men der var masser af vildt - harer, kaniner og fugle. Vi kunne sidde på trappen til huset og skyde dem. Vi blev temmelig gode til at ramme. Vi skød aldrig mere end det, vi havde brug for til de nærmeste dage. Vi havde et lille primi-

Mildred og Henry Bruckmann ved hytten i Napamountain ca. 1918.

tivt komfur, som var lavet af nogle jernplader. Det fungerede udmærket.

Brød havde vi ikke med, men derimod en pose med mel og lidt gær. Jeg vil ikke sige, brødet blev særlig godt, men så gjorde vi noget andet, som vi havde mere held med. Vi bagte pandekager, og det var en både nem og hurtig omgang.

Foruden det helt nødvendige medbragte vi også en lille dunk rødvin. Vi sad ikke og pimpede, men når vi tog ud på vore ture, tog vi lidt rødvin med og blandede i kildevandet. Alle kilder havde en aparte smag på grund af forskellige kemikalier - jern, svovl og den slags. Her hjalp rødvinen. På den tid var man ellers ikke kommet så langt, at man drak vin til maden, og vi ville også hellere have vand.

På dette dejlige vildsomme sted foretog vi mange ture. Vi stod meget tidligt op, tog kun lidt proviant med, for der var mange bær og frugter at plukke. Tiden fløj af sted. Vi var gode til at orientere os efter solen, omgivelserne og terrænet, så vi nåede altid tilbage til hytten, inden mørket var over os.

Slanger var der mange af. Vi lærte at kende dem - deres væsen og facon, hvordan vi skulle undgå dem, og hvordan vi skulle slå dem ihjel. Gravede vi lidt i jorden, fandt vi ud af, hvad det var, de forskellige kilder smagte af, om det var jern, magnesia eller andre mineraler. Det var yderst spændende. Ingen kunne fortælle os noget rigtigt om det, så vi følte os næsten som et par opdagelsesrejsende.

Her var en plantevækst uden lige, så vi måtte altid bruge vore machetes - altid to piger i gåsegang, og den, der gik forrest, måtte have blikket stift fæstet på jord-

bunden og advisere, hvis der lå en slange og sov. Vi kunne godt møde slanger i halvdøsig stand, for havde de lige ædt, var de ikke særlig livlige, men dog nok til at bide. Derfor var vi altid meget forsigtige og havde altid en eller to pistoler med foruden en riffel og en skarp kniv. Det lyder dramatisk, men vi havde faktisk brug for det. Der var bjergløver, los og vildkatte af alle arter. Mange slanger skød vi for ikke at komme dem for nær. Med et godt sigte kunne man skyde dem i hoved eller nakke. Skød man dem i ryggen, døde de ikke, og så gjaldt det om hurtigt at skære hovedet af dem. Vi lærte også, at en slange ikke kan springe hele sin længde. Ligger den rullet op, kan den springe to trediedele af sin længde, ligger den udstrakt, knap sin halve længde. Alle dyrs instinkt var ikke angreb, men at undgå os og kæmpe for livet om nødvendigt. Ofte var slanger så hurtige, at de futede ned i et hul i jorden, så gjaldt det om at brække ryggen på dem, men det var ikke let at være hurtigt nok.

Som nævnt var huset meget primitivt. Der var ingen vinduer, men skodder. Den sidste dag i en ferie skulle Mr. Bruckmann hente os nede ved vejen, hvor vi til aftalt tid skulle bringe vor bagage ned. Det var varmt, og vi ville nu gå vor sidste tur og tage afsked for denne gang. Hele morgenen havde vi hørt en klapperslange omkring huset, der lå på et fladt plateau, så den behøvede ikke nødvendigvis at have været helt tæt på. Den må have været i buskadset, for når vi gik ud, holdt den op med at klapre, hvilket betød, at den havde rullet sig op til an-

grebsstilling. Nå, vi tog ud og tænkte ikke mere på den.

Da vi kom hjem, badede vi i en af kilderne - nærmest et vandhul, i øvrigt et interessant sted, for der voksede orkidéer. Det var ikke de strålende lilla, som vi kender, men de var brune og lysende gule, et dejligt syn, når en solstråle kunne ramme på siden af kløften. Alt var roligt ved hytten, og vi gik ind, iførte os en tynd kittel og pakkede det sidste ned. Uden for hytten var der en udbygning halvanden meter lang og en meter bred med en dør, der lige kunne svinges. Lige uden for døren var en lille trappe ned til jorden. Som vi nu gik der og ordnede, skulle jeg uden for hytten, hvorfor jeg åbnede den yderste dør, lukkede den efter mig og skulle til at springe ned af trappen, da jeg ser en klapperslange på en lille meters længde ligge på trappen. Døren havde i første omgang dækket den, så jeg ikke så den straks. Nu var der fri passage for den, og den gik straks i angrebsstilling. Det hele foregik som et lyn. Der var måske to centimeter mellem den og mig, da den sprang. Den strøg op ad min kittel, men den ramte mig ikke. Mens jeg ved synet af den i første øjeblik næsten var lammet af rædsel, kom jeg nu så meget til mig selv, at jeg styrtede ind og greb en spade, og med den huggede jeg hovedet af slangen. Mildred blev lige så eksalteret som jeg, da hun blev klar over den fare, vi begge havde svævet i, og det varede lang tid, før vi fandt os selv.

Men da vi havde sundet os, kom nysgerrigheden op i os. Det er ikke almindeligt, at klapperslanger forcerer trapper. Hvorfor gjorde denne det da? Vi skar

den op. Ud væltede en endnu ikke fordøjte mus. Ved nærmere undersøgelse fandt vi på en stolpe op ad hytten en muserede, som åbenbart havde tiltrukket slangen.

Jeg havde hørt, at man anvendte slangefedt til medicin mod øresygdomme, og jeg fik lyst til at eksperimentere. Jeg skar slangens krop i småstykker og kom den på en piepande, der blev sat over ilden, men det, der kom ud af det, var så fyldt med grus og urenheder, så der kom ingen øremedicin ud af det eksperiment. Slangehovedet tog jeg med som souvenir. Det kom i et konservesglas med til Danmark. Her forærede jeg det mange år efter til en dreng, som syntes, det var spændende, så måske eksisterer det endnu. Halen bestod af otte taglagte skæl. Det er disse skæl, denne slangeart frembringer klappingen med. Også halen tog jeg med, men også den er forlængst foræret væk.

En nat blev vi virkelig skræmt af lyde uden for hytten, der fik os til at tro, at der var mennesker, der måske ville prøve at bryde ind. Den nat skiftedes vi til at våge med skarpladt riffel og pistol. Da vi næste morgen forsigtigt vovede os ud, så vi spor af dyr og blev klar over, at det var bjergløver, der havde været der og havde skræmt os.

I en anden ferie var jeg med Mildred på en ranch i det sydlige Californien. Ejeren var bortrejst i 14 dage og havde aftalt med Mr. Bruckmann og Mildred, at de skulle være på ranchen så længe og tilse det hele imens.

Jeg skulle også gøre lidt nytte. Et af mine gøremål blev at drive fårene ind, når de skulle have salt. Sammen med

gårdens hund tog jeg ud i bakkerne og red fåreflokken ind. Det var besværligt. Jeg kunne ikke have gjort det uden hund. Den bjæffede dem sammen, og snart fik et får et lille nap i benet, snart i bagdelen, så de kom i den retning, vi ville have dem. I gården var der trug eller bunker med salt, som de slikkede i sig, hvorefter de igen forsvandt ud i bakkerne.

Ranchen lå op ad bjergkæden Sierra Nevadas skrænter. En dag så vi vel 20-30 miles væk røgskyer bølge op. Det brændte livligt i skoven. Efterhånden som branden nærmede sig, begyndte den varme aske at drysse ned omkring stedet. Vi blev klar over, at vi ikke bare kunne være tilskuere til en ny og særpræget oplevelse. Vi måtte prøve at undgå, at askegløder antændte det tørre græs eller det, der var værre - vinmarken. Vi søgte at kvæle ilden med våde sække, men det var ikke meget, vi få mennesker kunne udrette, selv om vi halsede rundt. Jeg var ved at være bange og syntes, at det så håbløst ud. Da strømmede folk til i hestekøretøjer. Vi anede ikke, at der boede folk omkring os i det hele taget, men det gjorde der altså, og nu kom de for at redde os og dermed beskytte deres egne enemærker.

Man havde en stiltiende aftale om at komme hinanden til hjælp - især ved ildebrand. Alle havde våde sække og spande og kar med. Det var ikke den store brand, der nåede os. Den blev bekæmpet længere borte, men gnisterne fik vi held til at bekæmpe, og da det gik godt, kan man sige, det var en interessant oplevelse. I dag kan man se den slags på film.

Dengang havde jeg ikke oplevet noget tilsvarende.

Her i det sydlige Californien var der enorme strækninger uden mennesker, og boede der enkelte, havde de ingen forbindelse med omverdenen i lange perioder. Vi havde en ejendommelig oplevelse, da vi fra ranchen kørte sydpå i det store øde land, der fortsatte ud i ørkenen. Vi kom til en forladt landsby. Der var ikke et menneske, intet dyr, intet levende. Alt var forladt. Husene var af træ, primitivt og interimistisk opbygget. Der var et posthus og en saloon, altså en ølstue, næsten en nødvendig ting for et så isoleret samfund. Dørene stod åbne. Man kunne gå ud og ind. Det virkede mærkeligt. På posthuset lå blanketter, og der var forsendelser, som ikke var kommet af sted, post, som ikke var bragt ud. Folkene havde forladt stedet uden på nogen måde at rydde op.

Vi fik noget af forklaringen, da vi kom til en forladt mine. Den var ikke særlig dyb. Det var en kviksølvmine. Der var nogle kedler eller kværne og digler med kviksølv i bunden. Formentlig har det meste af grundstoffet været udvundet, så driften af den grund gik i stå. Men i dag ved vi jo, at der kan have været en anden grund, da man måske ikke dengang vidste nok om de farlige kviksølvdampe og ikke forstod at værges sig mod forgiftninger. Det var ejendommeligt at gå rundt i den døde landsby, hvor folk blot var gået.

Vi var på hospitalet gerne en 6-8 gode kammerater, som jævnlige gik »på sold« sammen - et par yngre læger, et par lægestuderende og så et par sygeplejelever og assistenter.

Vi havde hørt om de forfærdelige opiumshuler i »Chinatown« og ville i grunden gerne opleve dem. En dag sagde en af kammeraterne: »Nå, piger, vil I så med«? og det ville vi, men vi var forsigtige og sagde i forvejen på hospitalet, hvor vi agtede os hen. I 1917-18 var opiumshulerne - the Opium dens - endnu ikke forbudte. De blev det vist i 1918 samtidig med, at prostitutionsområdet blev lukket og forbudt og pigerne internerede.

Hvordan vi fik adgang, husker jeg ikke, men ind kom vi da. Først kom vi ind i en slags bar, hvor vi fik en drink, appelsinjuice eller lignende. Derefter gik vi ned i kælderetagen, der var hugget ind i klippen. Her var indrettet rum til opiumsrygerne. Det var kinesere, der ejede stedet og betjente kunderne. Alt var uhyre spartansk og fattigt. Her lå mennesker så at sige på hylder, der var akkurat så lange, høje og brede, at et menneske kunne ligge udstrakt og tage imod en bakke med pipe og tilbehør. For nogle hylder kunne trækkes et gardin som ved en skibskøje, og i en særlig afdeling var hylderne lidt bredere. Det var for de mere velbeslåede. Omgivelserne var sikkert underordnede for de fleste. De lå bare sløve og ganske apatiske og røg. Den sødlige, kvalme stank af opium iblandet kinesernes særegne kropslugt var næsten ulidelig.

Vi var der ikke ret længe, fik hurtigt nok af al den menneskelige elendighed. Bagefter talte vi meget om den oplevelse af menneskeligt forfald, fattigdom og stank - en erindring, vi nok alle har bevarer livet igennem.

Der var mange asiater i St. Francisco. De blev smuglet i land fra skibene og havde nogenlunde arbejdsmuligheder, fordi de var gode og seriøse arbejdere, billige i drift og nøjsomme. Sparsommelige var de med deres penge og sendte en del hjem til Kina til deres egen begravelse, for de ville hjem igen, inden de døde. De gik i deres særprægede klædedragt, mændene i lange sorte frakker med lang sort fedtglinsende hårpisk, kvinderne omtrent ligeså, men jakkerne eller frakkerne var kortere. På hospitalet var de elskelige patienter, søde, nemme, tålmodige og taknemmelige for alt, hvad man gjorde for dem. Man havde en fornemmelse af, at havde man én gang fået en ven blandt dem, så ville det altid være ens ven.

Eksamen og diplom

Krigen i Europa optog naturligvis os sygeplejeelever meget, og da Amerika 6. april 1917 erklærede Tyskland krig, rykkede begivenhederne tæt ind på os. Vi var mange, der gerne ville sendes til Europa og gøre en indsats bag frontlinierne. Kun var der for mig den hage ved det, at man skulle være amerikansk statsborger. Man kunne godt være i Røde Kors og gøre sin pligt der, men man kunne ikke sendes ud af landet. Jeg var ung, så det var jeg ked af og tænkte ikke på farerne. Det viste sig senere, at jeg alligevel kunne have haft chancen, for hvis man meldte sig til Røde Kors og direkte ønskede at blive sendt af sted, kunne man uden videre få amerikansk statsborgerskab. Fristelsen var stor, da jeg blev klar over det, men jeg havde nu den idé, at jeg ikke

ville opgive mit danske statsborgerskab, koste hvad det ville. Alligevel meldte jeg mig ved Røde Kors, men mit job blev i stedet på hjemmefronten. Jeg skulle være med til at uddanne amerikanske sanitets-soldater. På det tidspunkt var de endnu frivillige.

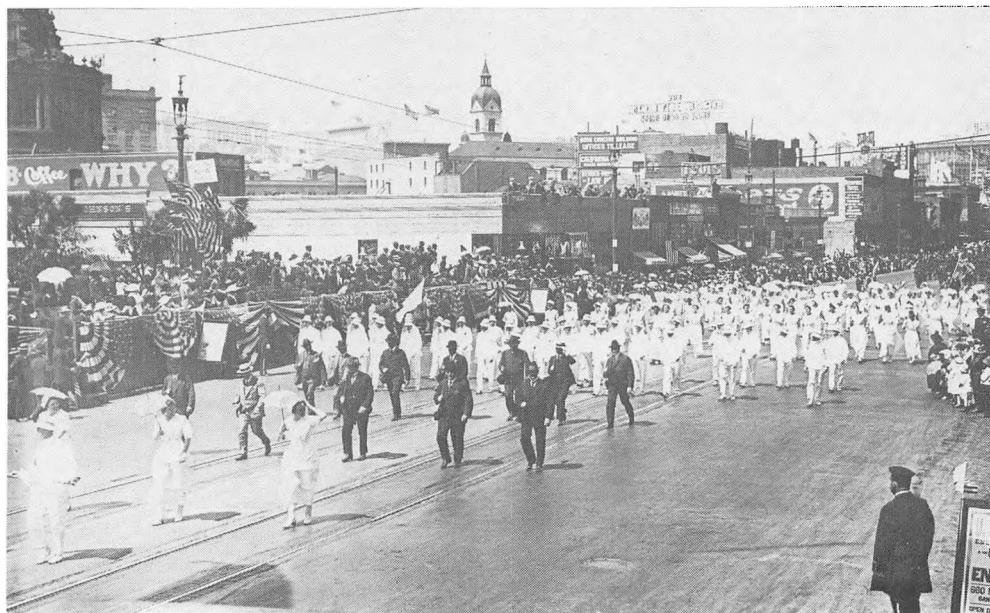
Det blev en interessant tid, dette at skulle være lærerinde for alle de unge mennesker. For øvrigt havde jeg før i min læretid prøvet at undervise, for på en eller anden måde fik jeg af og til overladt katederet som vikar for en af lærerne.

Måske kan det lyde mærkeligt. Amerika var i krig, men alligevel oplevede man den besynderlige overstadige stemning, som sammenholdet kan give i krisesituationer. Det blev faktisk glade dage. Vi

kom sammen med de unge soldater og officerer. De ville gerne have nogen at gå ud med, og det var tilladt os at gå ud og danse med dem. På det tidspunkt havde jeg tidligere været på en afdeling for asiatiske patienter - japanere, kinesere, ceylonesere og siamesere. Jeg fik gennem de sidstnævnte megen interesse for Siam, det senere Thailand, og jeg bestemte, at når jeg var færdig, ville jeg se at komme til Siam. Vi tænkte alle, at krigen snart var forbi, og det var den jo også, for Amerika kom sent med. Men jeg ville i det hele ud at rejse, hvilket jeg da også kom længe efter.

I 1918 blev jeg færdig med min eksamen og fik min guldnål som tegn på, at jeg havde min sygeplejeuddannelse i or-

Libertyparaden i St. Francisco 1917 i anledning af krigsudbrudet mellem U. S. A. og Tyskland. Edith Sørensen er blandt de hvidklædte læger og sygeplejersker. Derefter fulgte marinen. I den anledning sprang en kuffert med bomber (den såkaldte Balotti-sag).

Edith Sørensens eksamensbevis fra 1918.

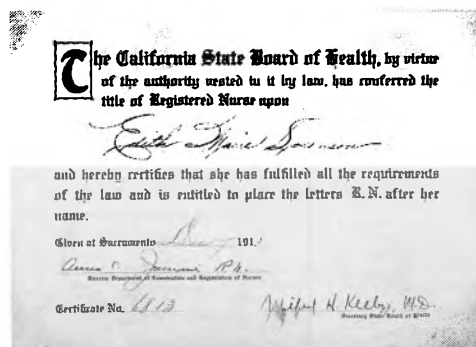
den. Diplomet er dateret d. 10. juli. Overrækkelsen skete ved en stor fest, som byen holdt på et af de store hoteller i St. Francisco. Vi kunne hver invitere op til 10 gæster. Selv var vi i stiveste puds. Flere af os lejede sammen værelser på hotellet, så vi havde et sted at klæde om. Der måtte ikke være et uvedkommende læg eller fold på den nystivede uniform. Udleveringen af diplomer foregik på den måde, at byens råd og The board of Health (universitetets medicinske råd) sad på et podie, og dér defilerede vi forbi og fik diplom og håndtryk samtidig med, at vi aflagde vor sygeplejeed. Efter alt det højtidelige var der musik og sang m.m. Der var stående soupé for både gæster og os og bal bagefter. Vi fik blomster og gaver, så det var både en højtidelig og festlig dag for hver eneste af os. Guldnål og diplom var afslutning på hårdt slid og år med godt kammeratskab. Nu måtte vi selv se, hvad vi kunne få ud af fremtiden.

Få måneder efter fik jeg endnu et diplom. Man kunne læse til udvidet eksamen, der foregik i hovedstaden Sacramento, 75 km fra St. Francisco. Der var

eksamen i to dage. Vi fik opgaver i 12 fag, alt skriftligt. Til to af fagene, anatomi og fysiologi, fik vi to timer til besvarelsen ellers blot en time. Til stor forbavelse og overraskelse for mig selv slap jeg igennem til eksamen og fik endda de point, jeg skulle have. Det blev ikke nogen høj karakter, men jeg klarede det. Diplomet havde samme format som det foregående, og de var beregnet til at være i samme lædermappe, og der har begge diplomer da også været siden. Da vi havde erhvervet det sidste diplom, havde vi ret til titlen »registered nurse«, og det gjaldt for temmelig meget. Ville man have særlige overordnede stillinger, var det nødvendigt at have den eksamen, og jeg var lidt stolt over, at det var lykkedes for mig. Jeg lejede nu sammen med en kammerat, Dorothy Groom, en bungalow på Twinpeak High midt i St. Francisco og begyndte som privatsygeplejerske. Man var tilknyttet et bureau eller et hospital, og når man meldte sig ledig dertil, var der straks arbejde igen, for der var stor mangel på sygeplejersker.

Så brød den spanske syge ud i Ameri-

Edith Sørensens bevis som »registered nurse« 1918.

ka. De første tilfælde forekom i en overfyldt militærlejr i Kansas i marts 1918. Herfra bredte den sig over hele Amerika, ja over hele verden. Den hærgede fra 1918 til 1920 og kulminerede i 1919. Da var 27 millioner mennesker døde, mere end i hele første verdenskrig, og de 20 millioner bukkede under i Amerika.

Da St. Francisco er en havneby, hvor der kommer en masse fremmede mennesker, gik det stærkt ud over den: Ustandselig blev vi kaldt til pleje i private hjem. Kunne man sende en sygeplejerske, blev der ikke også sendt en læge eller omvendt. Der var ikke meget at gøre, mest at ordinere noget medicin. Hospitalerne kunne ikke tage alle, de var endda dobbelt belagt. Folk døde i løbet af få timer.

Det blev værre og værre, og i mange dage nåede jeg ikke hjem for at hvile. Man kunne lige nå at skifte uniform, så måtte man af sted igen, og man følte selv, hvor nødvendigt det var at skynde sig. Der skete det chokerende for mig, at jeg havde fem patienter efter hinanden, som alle døde. I flere nætter havde jeg ikke fået søvn, og nu kunne jeg ikke mere. Jeg har altid haft et godt helbred og bliver ikke let smittet, men da man nu ville jage mig ud til nye patienter, udbrød jeg: »Nu må jeg hjem, ellers falder jeg om, jeg må

Edith Sørensens visitkort med R. N. (registered nurse).

Miss Edith M. Sorensen R. N.

have søvn«! Hvordan jeg havde klaret mig i 5-6 dage uden søvn, ved jeg ikke, men nu fik jeg lov at tage hjem for at hvile.

Jeg tog bad, faldt lidt til ro og var på vej hen mod min seng, da det ringede på døren. Det var en af mine venner, hvis kone jeg havde været kammerat med på St. Winifred, tror jeg. »Gudskelov, du er hjemme. Kom og hjælp os, min kone er syg, og et af børnene er også, hvad skal jeg stille op«. Jeg vægrede mig fortvivlet og udbrød: »Alle mine patienter dør for mig«! Det overhørte han, jeg måtte med, og jeg tog med. Det var et fuldstændig held, at min kammerat overlevede, men barnet, som var mit gudbarn, døde desværre, og det berørte mig meget.

I denne katastrofesituation gik det hårdt til i St. Francisco. Lov og orden var nedbrudt, der var tyverier og røverier. Forretninger lukkede, fordi personalet var syge. Der var heller ikke mange mennesker på gaderne. Vi skulle på gaden gå med gazemaske på - alt var forfærdeligt og knugende. I den tid kunne jeg ikke lade være at tænke på, at St. Francisco var særlig hårdt ramt. Først det store jordskælv i 1906 med den deraf følgende store brand, og nu den pestlignende sygdom i den store havneby. Selv havde jeg oplevet en jordrystelse, mens jeg var på St. Winifred. Jeg gik på gangen med en bakke, og så skete det. Bakken rystede og vippede, og det var, som om gulvet gav efter under mig. Det var kun et øjeblik, og der skete ikke mere, men man kunne ikke frigøre sig for den tanke, at byen ligesom stod lidt usikkert.

Elendigheden og lovløsheden ophørte

omsider, og vi kunne igen leve som normale mennesker og trække vejret frit - uden gazemaske. Alligevel havde både Dorothy og jeg nok at bestille, men nu kunne vi selv bestemme. Vore plejer varede sjældent mere end otte-fjorten dage, så kunne folk klare sig selv igen, og så drog vi hjem til vor bungalow.

En tur til Danmark

Jeg havde længe tænkt mig at tage hjem til Danmark en tur, men det krævede jo penge, så jeg begyndte at blive sparsommelig og arbejde næsten i døgn drift. Men selv om jeg arbejdede meget intenst for at tjene til ekvipering, gaver og rejse, fik jeg dog tid til ind imellem at more mig sammen med mine kammerater. Det var noget, jeg ville, for jeg var klar over, at selv om jeg kom tilbage til U. S. A. efter rejsen, ville det ikke blive til St. Francisco. Jeg ville ikke sætte mig fast. Nu måtte jeg andre steder hen. Kammeraterne var derimod ikke klar over, at jeg ikke ville komme tilbage til den gamle kreds.

Mens jeg havde travlt med at skrabe penge sammen, kom en god ven, arkæolog og etnograf, og ville have mig med på en ekspedition til Amazonlandet, hvad jeg faktisk meget gerne ville. Men for det første havde jeg besluttet at rejse til Danmark, og for det andet vidste jeg, at Amazon ville betyde ægteskab, og jeg måtte spørge mig selv, om mine følelser for manden var stærke nok, eller det var alle de spændende oplevelser, der tiltrak mig mest. Jeg kom til det resultat, at jeg ikke turde løbe risikoen hverken for ham eller for mig selv, så det blev Danmark, jeg valgte.

Skibet, jeg skulle med, tilhørte Johnson Line, det sejlede med fragt fra den ene havn til den anden, og der var kun plads til fire passagerer, hvoraf kaptajnens søster var den ene.

Det var med blandede følelser, jeg så alle mine kammerater troppe op på kajen for at vinke farvel. Jeg vidste, at nu var også dette afsnit af mit liv forbi.

Jeg glædede mig til at hvile ud på turen, men Stillehavet ville noget andet. Det svarede bestemt ikke til sit navn. Skibet rullede forfærdeligt, og jeg blev søsyg, som jeg aldrig havde været det før. Det hjalp først, da stewarden fik mig lokket - eller tvunget - til at spise en god gang rugbrødsmed med en ordentlig stor dram til. Det havde han vel fået ordre til af kaptajnen. Jeg kendte ikke snaps, men ned måtte den - rædselsfuld - men den slog og gjorde sin virkning. Jeg sov så længe og godt, at da jeg vågnede, havde jeg det meget bedre - nu vænnede jeg mig til Stillehavet med det falske navn og de store dønninger.

Herefter havde vi en dejlig sejltur, der alene til Panamakanalen varede 14 dage. Der skete så meget om bord og omkring os, at dagene var som vidt forskellige perler på en snor, man kunne glæde sig over den enkelte og fryde sig over dem alle.

Det blev varmere og varmere, og pludselig satte vi kursen mod nord. Vi var i Panamabugten og stiledede mod kanalen, der går nord-syd. Vi kom til Balboa og Panama og var nu helt fremme ved kanalen, som vi skulle igennem. Vi startede fra Balboa tidligt om morgenen, og det ville tage otte timer at sejle den 86 km

lange strækning dels gennem selve kanalen og dels gennem to kunstige søer, Gatun-søen og Miraflores-søen. Vi skulle nå igennem inden mørkets frembrud.

Der var kø af skibe, så det tog tid. Desuden er det en slusekanal, så hele gennemsejlingsprocessen er meget omstændelig. Jeg sad helt ude i stævnen og var ganske opslugt af alt det, jeg så og hørte. Da kaptajnen var klar over min videbegærlighed, blev jeg virkelig forkælet og fik lov til at færdes alle de steder, hvor jeg ellers ikke havde noget at gøre. Desuden var kaptajnen enestående til at svare på alle mine spørgsmål. Noget vidste jeg godt, for kanalen var indviet i 1914, og da havde man hørt en del om den. I virkeligheden var Panamakanalen en stor teknisk sejr for U. S. A. Man overtog projektet i 1902 efter et fransk konsortium, der krakkede i 1889, men først 1907 var man så vidt, at man kunne gå i gang. Det var dødsensfarligt at leve i sumpene på grund af Moskitoer, hvis stik udbredte gul feber og malaria. Landet blev drænet og samtidig sprøjtet med petroleum, der dræber Moskitoernes larver, og derefter gik de dengang mest moderne gravemaskiner i gang. Åbningen af kanalen betød, at man undgik den 14.500 km lange sørejse syd om Sydamerika for at komme søværts fra St. Francisco til New York. Alt dette havde været gemt temmelig langt væk i mit hoved. Nu så jeg resultatet af dette gigantarbejde og havde lejlighed til *selv at opleve*. De bedste afhandlinger, artikler og bøger giver facts, men oplevelsen kan de ikke give, den må man selv opsøge.

Christobal og Colon ligger ved Atlant-

siden af kanalen, og i Christobal gik vi få passagerer i land, ledsaget af officererne. De var mere end villige til at eskortere os, der var nærmest jalousi blandt dem om, hvem der skulle følge hvem. Vi kom rundt og så alverdens folkeslag samlet i dette lille knudepunkt, inden mange af dem skulle ud på lange sørejser.

Vi kom så ud i Det caraibiske Hav og oplevede en regulær orkan, sejlede forbi De vestindiske Øer og passede Cuba og Haiti, kunne ved Azorerne lige akkurat skimte kysten, og så gik det nordpå mod kølighed og tåge.

I Den engelske Kanal sejlede et skib med dansk flag forbi os, og da kneb det med at holde tårerne tilbage. Det var, som om det var Danmark, der mødte mig og hilste mig velkommen hjem. Dog - ikke hjemme endnu. Op gennem Nordsøen var der tæt tåge. Sirenerne gik hele tiden, og vi hørte sirener tæt omkring os. Undertiden var vi så tæt på hinanden, at vi næsten lå side om side, før vi kunne se hinanden. Farvandet var farligt, endnu var der mange miner, så det gjaldt om ikke at komme ud af kurs og væk fra de minestrøgne områder. Vi havde holdt prøve på at komme i bådene, og det var meget realistisk. Den allernødvendigste bagage lå pakket, og vi skulle iføre os det tøj, som vi mente, vi kunne nøjes med i en redningsbåd. Det blev ikke alvor, men faren lå lige om hjørnet, minerne var en alvorlig trussel.

I Skagerak lå tågen så tæt, så vi måtte kaste anker en tid. Efterhånden var der gået to måneder på søen, og jeg var ved at være træt af det, og eftersom vi nærmede os Danmark, blev jeg mere og mere

utålmodig. Desuden var jeg nervøs for at komme hjem, for jeg havde ikke talt dansk i flere år. Selv blandt danske i Solvang talte vi meget engelsk. Tanken om at skulle til at tale dansk skræmte mig. Kunne jeg kende familie og gamle venner, hvordan så de ud nu?

Vi gjorde ophold i Christiania (Oslo) og skulle så videre over Malmø og København, men nu kunne det være nok. Jeg blev i Christiania en nat og sejlede derfra til Frederikshavn, men tøvede så alligevel og blev i Frederikshavn en nat. Jeg måtte sunde mig lidt, og så skulle det altså ske den næste dag. Jeg blev mere og mere nervøs. Da jeg havde sovet, ville jeg gå en lille tur, så ville jeg ringe til min moster i Århus, men da jeg kom tilbage, syntes jeg, at der var lidt af byen, jeg ikke havde set, og så gik jeg igen. Det gentog sig flere gange. Jeg var pludselig blevet meget lille. Endelig tog jeg en rask beslutning, gik ind på hotellet, bestilte en rødspætte og bad samtidig tjeneren bestille en samtale til Århus nr. det og det.

Springet var gjort. Da samtalen kom, sagde jeg temmelig åndeløst: »Goddag, er det dig moster«? Det var nu en af hendes personale, som sagde, at nu kom frk. Jensen. Moster Marie var lige så nervøs som jeg - hun skulle modtage det barn, hun ikke havde set så længe. »Goddag moster«! - »Goddag, Edith, hvornår kommer du«? - »Jeg kommer i eftermiddag«, - »Nå, farvel«! Så var det i orden. Vi var alt for benovede til at sige mere.

Så var det værste overstået, og jeg tog det med sindsro, men nervøsiteten kom igen, da jeg kom til Århus. På perronen stod familie og gamle venner og tog i-

mod. Alle spurgte om alt muligt samtidig, og det var hele tiden mig, der var i centrum. Jeg tror, de var skuffet over, at jeg ikke var i sygeplejeuniform, men i U. S. A. brugte vi kun uniformen i tjenstligt ærinde.

Jeg kunne ikke lide, at jeg talte med accent, men det blev hurtigt bedre med det danske, nu hvor jeg kun hørte det. Jeg fik en dejlig tid, der blev festet for mig, og der blev gjort en masse ud af mig, og som jeg nød al den varme, der slog mig i møde. Blot fandt jeg, at maden var for tung og kraftig.

Ferie i hjemlandet

Hvor utroligt det end lyder, gik jeg nu og holdt ferie det meste af et årstid. Det var noget andet end vore dages dansk-amerikaners hæsblæsende lynvisitter i det gamle land. Verden har ændret sig betydeligt de sidste 60 år.

Mit faste tilholdssted var hos moster Marie i Århus. Herfra ville jeg rundt og besøge familien. Jeg tillod mig den luksus at tage en måned til Norge og stå på ski. Men ellers ville jeg sammen med nogle kammerater, jeg havde truffet herhjemme, på en cykeltur ned til grænsen og tværs over op langs vestkysten til Århus igen. Det blev en uforglemmelig tur. Vi mærkede tydeligt, at man lige var kommet over genforeningen 1920. Sønderjyderne var glade for at se os, de ville gerne gøre noget for os, og vi kunne ikke forstå, at vi dårligt kunne få lov at betale for vore fornødenheder.

Vi tre piger ville selv fouragere på turen. Vi levede primitivt og lavede mad på grøftekanten, altid i nærheden af en gård,

så vi kunne få vand. Allerede det første sted, hvor vi var i gang med spritapparatet, kom manden fra gården og ville snakke med disse her damer, der lå i grøften og rodede med deres grej. Han spurgte, og vi fortalte løs. Omsider gik han, men kom lidt efter tilbage med et fad friske småkager. Det var fra hans kone, som netop stod og bagte, og nu skulle vi bare spise. Vi spiste, men prøvede at huske vore gode manerer og holdt lidt igen, men det var sandelig ikke meningen, der skulle ikke nogen retur. Han syntes, det var så skønt, at vi sådan kom cyklende til Sønderjylland.

Vi sov på kroen, hvor vi kom frem. En aften på Tønder-Møgeltønder egnen var det ved at være mørkt, før vi fandt en kro, og der blev ikke reageret, da vi bankede på. Men så kom der nogen forbi, og de spurgte, hvad vi ville, og det forklarede vi. »Vil I så ikke hellere bo på en dansk kro, den dér er tysk«! Det ville vi naturligvis. Vi fik at vide, hvor vi kunne finde en, og satte os på cyklerne igen.

Det var de lyse natters tid, og vi fandt snart den danske kro, men det var sent, og krofolkene var gået til ro, og da vi fik dem banket op, beklagede de meget, at de ingen plads havde til os. Det blev vi meget kede af, for vi var så trætte, at vi næsten ikke kunne mere. Vi spurgte indtrængende, om der dog ikke var lidt i retning af et sovested, vi stillede ikke store fordringer. Joh, der var et kammer på det øverste loft med kun én seng. Om vi måtte se det? Det var primitivt med en stor seng med halm i bunden, en madras og en tung ulden olmerdugsyne. Vi sagde, at det her kunne vi godt finde ud af,

hvis bare vi måtte være der. Nu kom de med lagner og to spande vand, så vi kunne vaske os. Madrassen trak vi på gulvet, så der blev til to, og en fik sengen. Da vi fik landevejsstøvet vasket af os, sov vi fortræffeligt.

Vi ville egentlig næste morgen have klaret os med vejgrøften og købe brød hos en bager, men vi var klar over, at det kunne vi ikke være bekendt, og da vi havde pakket sammen, stod der også det dejligste morgenbord med nok af alting, og vi spiste på livet løs. Det blev mig, der skulle gøre op med betalingen. Men nej, det var skam ikke meningen, at vi skulle betale for noget der, og selv om vi gjorde indsigelser, erklærede de, at de følte det, som vi var danske gæster, der kom ned til dem på besøg i Sønderjylland. Intet måtte vi betale, men hvis vi ville gøre dem en stor tjeneste, så var det at fotografere dem foran huset og sende et billede. Det ville vi naturligvis gerne, selv om vi var flove over at modtage alt dette for et billede.

Så drog vi til det næste lille eventyr. Det var for os noget ganske usædvanligt at mærke den varme, vi mødte overalt hos sønderjyderne. Der var en befriende glæde over at være kommet tilbage til Danmark. Vi følte, at vi på vor cykeltur var med til at knytte båndene endnu fastere, og jeg, der havde været borte fra Danmark så længe, fik på en særlig måde forståelsen for, hvad alt dette betød, hvilket jeg ellers aldrig ville have fået helt ind på livet. For mig har det betydet meget, at jeg kom til Sønderjylland så kort efter genforeningen.

Der var også det særlige, at vi cyklede!

Det gjorde man ikke i Amerika, i Henry Fords fødeland - man kørte i bil. I Danmark cyklede alle, og det syntes jeg var dejligt. Der blev tid til at se noget.

Det svandt i min pengebeholdning, og det tvang mig til at tænke på fremtiden. Jeg blev ved med at tænke, til jeg kun lige havde til rejsen til Amerika samt 22 dollars. Det beløb krævedes, hvis man ville gå i land i New York, når man ikke var amerikansk statsborger. Og til New York ville jeg, og penge måtte jeg tjene, men det havde jeg også gode muligheder for med min uddannelse.

Mit Danmarksbesøg begyndte hos min moster i Århus, og her sluttede det for så vidt også. Jeg måtte rundt og sige farvel til familie og gamle venner og nye venner, jeg nu havde fået. Jeg syntes, det var forfærdeligt at rejse rundt og sige farvel. Da jeg havde været raden rundt og kom tilbage, sagde jeg til min moster: »Det

her gik meget lettere, end jeg havde troet, de var ikke så slemme til at komme med formaninger og alt det der, så nu er det til side«.

Jeg pakkede og skulle med Københavner-damperen om aftenen og med Amerika-båden den næste dag. Om aftenen ringede det på døren, og moster kom og sagde: »Der står en lille dreng derude, der gerne til tale med dig«. Der stod tandlæge Dalkjærs ældste søn med en stor buket blomster - roser. Han bukkede høfligt og spurgte, om jeg ikke ville være venlig at gå til vinduet ud til bagsiden af huset. Det var mosters soveværelse. Hvad skulle jeg dog der efter? Men jeg gik da derind. Vinduet vendte ud til en have, nabo til Kathrine Andersens hus og have.

Jeg blev forbløffet, for ned gennem haven kom en stor flok mennesker. Det var mine venner, der rigtig ville sige far-

Haven i Bruunsgade, Århus, hvor moster Marie boede; hun står t.v. i blomstret kjole, ca. 1921.

Afrejse 1922 med »Frederik VIII« efter ferie i Danmark.

vel til mig på denne måde. De kom med lygter og fakler i hænderne. Det var et betagende syn - og så helt uventet! Jeg havde jo sagt farvel til dem allesammen. Men det var ikke blot en lysfest, de havde forberedt. De kom med vin og kager og chokolade og mange andre dejlige ting, og så sang de: »I Danmark er jeg født - der har jeg hjemme...«. Der var mange dejlige stemmer imellem, og det lød vidunderligt i mine øren - aldeles betagende i det flakkende skær fra lygter og fakler, mens mørket sænkede sig uden om.

Da skete der noget med mig, pludselig svandt al tvivl fra mit sind. Det var, som om de sang: »I Danmark er *du* født, der har *du* hjemme«, og jeg var med ét klar over sandheden deri, og nu vidste jeg, hvordan min fremtid ville blive. Jeg så i hvert fald konturerne af den. Jeg var på

vej *fra* Danmark, men jeg ville vende tilbage igen, nu skulle der være plan i det. Økonomien skulle rettes op. Jeg satte tre år af til det, og så ville jeg vende hjem og finde noget, jeg kunne arbejde med - ikke sygepleje, det var ikke så fremskredt herhjemme som derovre. Men jeg ville gerne til noget, hvor jeg kunne arbejde med mennesker og arbejde med mine hænder. Jeg ville også gerne handle, så jeg måtte finde ud af, hvordan det kunne forenes. Igen var jeg optimist. Jeg rejste med et helt andet sind. Jeg var ikke usikker længere. Den sang blev ved med at følge mig, for det, der står i sangen, var netop det, jeg lige havde oplevet det sidste år med de danske strande, havet, skovene og kornmarkerne. Danmark var vidunderlig.

Alt det gik igennem mit sind, da jeg

stod ved mosters vindue i Bruunsgade og hørte sangen. Siden var de alle oppe til en lille afskedsfest. Det var hjertevarmende. Alle fulgte mig til båden, men nu var det ikke farvel, nu var det på gensyn - på gensyn! Det var en dybt bevæget pige, der gik til køjs den nat.

I København kom også familie og venner og fulgte mig til båden, men afskeden dér kunne ikke overskygge, hvad jeg havde oplevet i min fødeby Århus.

Bloomingdale - et nyt job

På rejsen fik jeg rigtig hvilet ud, og så nærmede jeg mig atter Amerika. Da vi sejlede forbi Frihedsgudinden, tænkte jeg ved mig selv: »Nu ved jeg noget mere om den dame, end jeg gjorde før«. For da jeg kom første gang, betog det mig at se hende stå dér med oprakt arm. Jeg barnlige sjæl syntes, at hun bød mig velkommen til et eventyrrige. Nu vidste jeg, at hun også kunne være en streng dame, det havde jeg også oplevet, men jeg var jo lidt i øvelsen. Nu kom jeg heller ikke som emigrant, nu kom jeg og kunne gå i land, som det passede mig.

På rejsen havde jeg truffet mange flinke mennesker - bl.a. en Miss Hågensen, som var fysioterapeut - dengang sagde man massøse - , og hun boede i New York. Hun foreslog, at jeg skulle besøge hende, hvis jeg blev i New York. Jeg sagde tak, som man nu gør. Jeg tog ind på et hotel og spekulerede på fysioterapi, som jeg havde nogen uddannelse i, men ikke megen erfaring, jeg var sygeplejerske, operationssygeplejerske. Men jeg ringede alligevel, og hun sagde, at jeg var meget velkommen.

Da jeg kom, havde Miss Hågensen besøg af en anden fysioterapeut, overordnet leder på en afdeling på et sindssygehospital, Bloomingdale, i White Plain i staten New York. Hun foreslog mig at komme til Bloomingdale og få nogle måneders videre uddannelse. Der var det tillokkende ved det - det kan jeg næsten ikke være bekendt at sige - , at som privatsygeplejerske inden for psykiatri fik man dobbelt så stor gage som en almindelig sygeplejerske. Det virkede attraktivt, når målet nu var at samle penge, så jeg kunne starte for mig selv. Jeg tog imod tilbudet.

Det var et skønt sted med en pragtfuld natur. Jeg blev introduceret hos superwiseren, og her lagde jeg kortene på bordet og sagde, at jeg gerne ville ansættes, men ikke havde nogen større uddannelse i det pågældende felt. Jeg må have slået på de rigtige strenge, for jeg blev spurgt, om jeg kunne begynde næste dag. Tingene gik hurtigt dér - både ansættelser og afskedigelser, sådan brugte man dengang, og det gør man måske endnu. Der var heller ikke langt opsigelsesvarsel. Jeg slog til.

Det var et storartet hospital, mere avanceret end mange andre steder. Det var privat, drevet af mange læger, stort og dyrt og absolut baseret på velhavende mennesker. Statshospitalerne var ikke alt for gode taget som helhed, men her var de fineste læger og de bedste kræfter i det hele taget. Jeg traf mange udmærkede mennesker og kunne faktisk lide arbejdet.

Mange af de mest dårlige patienter var velbegavede folk, lærde, intellektuelle, videnskabs- og topfolk. Deres arbejde

har nok været årsag til deres sygdomsanfald. De blev behandlet med forskellige legemsøvelser, gymnastik, sport, svømning, traveture og alt, hvad der kunne tænkes at være med til at bygge op og få de syge tanker afledt.

Der var mange oplevelser på dette specielle hospital, enkelte komiske, flest triste, men man lærte meget af det. Jeg nød både det gode kammeratskab og den megen viden, man efterhånden samlede.

En af professorerne tilbød mig at blive hans privatsygeplejerske, når jeg syntes, at jeg havde lært nok. En dag blev jeg kaldt op til superwiser. Jeg ransagede min hjerne for de gøremål, jeg havde været i på det sidste, for hun uddelte både ordre, ros og reprimander. Sædvanligvis ventede man det sidste. Men hun sagde: »Vi har tænkt på dig, fordi du har været på »Ward 7««. Det var afdelingen med de mest syge og utilregnelige patienter. »Vi vil gerne, at du påtager dig stillingen som overordnet for den afdeling«.

Det svimlede lidt. »Jeg havde ellers tænkt mig, at jeg ville sige op«, stammede jeg. »Hvorfor i alverden dog det? Det er jo en livsstilling«! Det kunne jeg godt se - men det var jo ikke forenelig med mine fremtidsplaner, så jeg bad om en privat samtale med hende og fik det.

Jeg fortalte om mine planer om at rejse tilbage til mit eget land og prøve at skabe mig en levevej der, fortalte også, hvor glad jeg havde været for opholdet på Bloomingdale, og hvor meget jeg anså, at det, jeg havde lært her, ville komme mig til nytte senere. Hun forstod mig, men gentog, at de gerne ville beholde mig, og jeg kunne tiltræde med det samme.

Enden på det blev, at jeg rejste, men det var nu dejligt at få dette lille skulderklap. Vi har alle behov for lidt ros af og til. Det er ikke sikkert, at man altid fortjener det så meget, for man ved bedst selv, hvor lidt man slår til. Men det er rart at vide, at andre tror, man kan. Det får en til at prøve at leve op til andres forventninger.

Ud i privatpleje

Nu ringede jeg omgående til professor Lambert, som havde tilbudt mig arbejde, og fortalte, at jeg var fri og gerne ville arbejde sammen med ham. »Det var stort«», sagde han, »hvornår kan du begynde«? Alt skulle gå hurtigt, og det blev til, at jeg skulle forlade hospitalet samme eftermiddag og straks henvende mig på en adresse, som han gav mig. Det var hos en privatpatient, så ville han selv komme og give mig instrukser.

Jeg opsøgte den opgivne adresse, og snart kom dr. Lambert og talte med mig og siden med patienten. Han fortalte mig om symptomerne, årsagen til lidelsen, patientens reaktioner og om familien - alt, hvad der var nødvendigt, for at jeg kunne gribe sagen rigtigt an.

Opgaven for mig var at få kontakt med patienten, skabe tillid, være opmærksom, registrere og notere, hvad der kunne have betydning for behandlingen.

Dr. Lambert kom gerne en gang om ugen, talte først med mig derefter med patienten og så igen med mig og gav mig nye instrukser. Det var simpelthen som et kursus i psykiatri.

En sådan pleje sluttede gerne med, at patienten skulle et sted hen på rekreation

- mest for at komme bort fra sit vante miljø og prøve at klare sig selv.

De private former, sådanne behandlinger foregik i, forudsatte, at jeg var hos patienten hele tiden - undertiden endda delte værelse med den syge, så hun til enhver tid kunne kontakte mig. Det kunne nok være trættende. Jeg kunne aldrig slappe helt af. Min søvn blev sådan, at jeg var opmærksom på enhver reaktion hos patienten. Det kunne derfor knibe at få hvilet rigtigt ud.

Når vi kom til et heldigt resultat med en patient, og lægen skønnede, at hun igen kunne optage sin almindelige tilværelse i familien, så ophørte min opgave på det sted, men så var der straks en anden pleje til mig. Det blev et liv i kuffert, bestandig parat til at rykke ud. Jeg kunne lide mit arbejde - meget -, men var klar over, at det ikke var noget, jeg kunne blive ved med. Jeg ville blot lære mest muligt, høste erfaringer på et bredt felt og så finde ud af, hvad jeg ville bruge mine indhøstede erfaringer til, når jeg kom hjem til Danmark. Jeg var stadig kun først i tyverne og syntes, at verden lå foran mig.

Engang havde jeg en pleje, som i mange henseender blev en stor oplevelse for mig. Den varede et halvt år. Patienten, som var familiens yngste datter, var meget, meget syg og burde indlægges på et statshospital, hvor de havde faciliteter til en så syg og uligevægtig patient. Det kunne forældrene ikke tænke sig - koste hvad det ville!

Faderen var ejer af en stor og meget kendt kemisk industri. Lad os af diskretionshensyn kalde ham Smith. Hos denne

familie oplevede jeg en rigdom på gods og materielle goder, som jeg aldrig havde forestillet mig. For at give den unge pige - Margaret - de bedst mulige omgivelser og den sikreste pasning blev en af familiens ejendomme på Park Avenue i New York indrettet specielt for hende. Huset var på fem etager. På fjerde sal var soveværelser og øverst gæsteværelser. De to etager blev indrettet til patienten og de sygeplejersker, det var nødvendigt at have. Et værelse blev lydisoleret til brug som sygestue for patienten. Væggene blev polstrede, ingen hjørner, intet hun kunne gøre sig selv fortræd med. Der var seks sygeplejersker, tre om dagen, to om natten, og den sjette skulle tale med dem, der kom udefra. Alle døre var låsede hele tiden som på et sindssygehospital, og her var det så, at dr. Lambert bad mig være den syvende sygeplejerske.

Patienten var meget udspekuleret, kunne finde på at rive ens uniform i stykker, flå en i håret, springe op og gyngede i lysekronen og lave et syndigt spektakel med alt, hvad der kunne skramle og støje.

Familien var meget lydør for anvisninger vedrørende den syge. Det skyldtes nok folks syn på sindslidelser. Ingen måtte få at vide om denne syge pige. Det ville være en skandale, hvis det kom frem, hvor galt det var fat. Tænk hvis hun slap ud af huset! Og hun gjorde de hæderligste forsøg. Margaret var ung og sportstrænet og meget smidig, så der var al grund til at holde hende isoleret.

Det gik dog fremad takket være dr. Lamberts store dygtighed, og så talte man om at få den unge patient ud, hvor

hun kunne få bedre luft - f. eks. på en lystgård. Altså blev der købt en lystgård i Connecticut, nord for New York, et skønt sted med park og stalde til rideheste. Vi var efterhånden kun tre sygeplejersker, og jeg havde nattjenesten. Da slappede patienten af, og når der så var en, hun kunne tale med, kunne hun ligesom lukke op for sig selv. Hun fik lov til at snakke, men jeg måtte være parat til at imødegå hende, hvis hun var helt på vildspor.

Her skulle vi nu prøve at leve et mere normalt liv, foretage os ting, som Margaret tidligere havde været med til at gøre, tage hende med på råd. Dog måtte der ikke komme besøgende til hende endnu. Det ville sætte hende tilbage.

Vi tog på badeture, og jeg måtte både svømme og dykke, ellers ville Margaret miste respekten for mig. Det var pinligt, fordi jeg var så afhængig af mine briller, men jeg fandt ud af, at det lod sig gøre.

En dag kom faderen og var i godt humør. Han spurgte, om der ikke var noget, vi ønskede, og jeg kunne ikke dy mig for at sige, at jeg forfærdelig gerne ville have en ridehest.

Den kom dagen efter. Hesteejeren kom selv ridende, og frit bagefter løb »min« hest, den kønneste unge hest, sprælsk og levende. Mens jeg stod og snakkede med ejeren, stod hesten og betragtede mig, og den må åbenbart ikke have været tilfreds, for pludselig drejede den rundt og strøg af sted. Ejeren var lidt

Lystgården i Greenwich, Connecticut.

slukøret, men han fik hurtigt fat i hesten igen.

Nu vidste jeg, at man ikke må give op for en hest. Den skal vide, hvem det er, der bestemmer, så selv om jeg var lidt nervøs, fordi den var så levende, så kom jeg da op på den, og vi blev hurtigt fortrolige og fik mange dejlige ture sammen.

Margaret var meget naturinteresseret og vidste en del om botanik og zoologi, og så blev der engageret folk, der kunne hjælpe hende med at udvikle disse interesser. På et tidspunkt var der en del sne, og Margaret blev dygtig til at modellere figurer i sneen. Det tiltalte hende meget, at her var noget, hun kunne. Hun fik også lov til at være bedst til det. Læreren var en god psykolog.

Det gik nu så meget fremad med Margaret, at hun kunne begynde at få besøg af andre end lige faderen, som var den, hun bedst kunne acceptere. En lidt ældre søster kom, og det gik helt godt. Søsteren havde været forlovet længe, men ville udsætte brylluppet, til Margaret kunne være med, og det mente man nu kunne gå an, selv om Margaret havde i sig, at hun altid ville være nummer et.

Vi talte med dr. Lambert om det, og der blev truffet en lang række foranstaltninger, så brylluppet kunne blive så festligt som muligt uden pinlige scener med Margaret.

Der kom en dameskrædderinde for at sy kjole til Margaret, som skulle være den første af otte ens brudepiger. Hun skulle også have syet kjole til mig, da jeg skulle med - som gæst hed det sig -, men det tog jeg nu selv til New York om, så jeg også blev standsmæssigt påklædt.

Edith Sørensen til hest i Connecticut.

På vor rejse til New York - Margaret, en anden sygeplejerske og mig - skulle vi passere et sund, og her var lejet en færge alene til os og vor bil.

Brylluppet skulle holdes i et hus - nærmest et slot -, som familien havde på Long Island. Det var meget tørt, men det klarede man. Plænerne var vandet gennem et stykke tid, så de stod frisk grønne. Da der ikke på den tid var blomster i naturen, havde man importeret blomster i tusindvis og anbragt dem i baljer rundt i parken. Også i huset var der blomster alle vegne.

Vielsen fandt sted i hjemmet, hvor der i en sal var opbygget et alter af lutter blomster. Vi måtte først komme, så der kun lige var tid for Margaret at tilslutte sig i det øjeblik, hendes far førte bruden ned ad den store marmortrappe i hallen, fulgt af de otte brudepiger i ens kjoler og

de ligeledes ens klædte otte brudesvende. Alt klappede.

Jeg skulle hele tiden følge patienten med øjnene, og et sted mellem gæsterne var også dr. Lambert. Efter vielsen gik brudeparret op på et podie og modtog gæsterne og fik kys og lykønskninger. Derefter var der reception med stående lunch, og så begyndte dansen. Det var brudesvendenes opgave at danse med Margaret, og hendes bror var hele tiden i hendes umiddelbare nærhed for at kunne holde ikke indviede på afstand. Nu gik brudeparret ovenpå for at klæde om til bryllupsrejsen. Fra balkonen kastede den nygifte sin buket ned til forsamlingen, men sørgede for at sigte mod Margaret,

Edith Sørensen ved et af den rige families gamle landsteder ved Adirondack Mountains nær grænsen til Canada.

så hun kunne gribe buketten. Det lykkedes heldigvis, og dermed antydedes, at hun skulle blive den næste, der stod brud.

Brudeparret kom nu ned og blev fulgt til deres vogn med ris og skramlerier, mens vi fik Margaret ind i en anden vogn, før hun rigtig var klar over, hvad der foregik. I vognen sad dr. Lambert parat til at hjælpe os. Det hele gik godt, og jeg oplevede et millionærbryllop, det sker dog ikke hver dag!

I virkeligheden havde Margaret klaret både rejse og bryllupsfestligheder ganske godt. Nu skulle hun som sidste fase i behandlingen flyttes til et sted, hun kendte godt. Det blev op til Adirondack Mountains og søerne der omkring, en bjergegn ved grænsen til Canada. Der havde familien et landsted. Der var en fast guide deroppe, og han hjalp os, når der var brug for det. Vi roede på søerne, tog på jagt- og rideture og klatrede i bjergene.

Eggen var meget vildsom, og selv de kendte skovfolk deroppe kunne komme på afveje. På en tur blev en af dem borte for os andre. Vi havde den aftale, at tabte en af os følingen med de andre, skulle vi affyre et riffelskud, og vi hørte også signalskud og svarede igen, men så hørte vi ikke mere, og vi fandt ikke manden. Det var med nogen uro vi vendte hjem uden ham, men det var nødvendigt af hensyn til Margaret. Hun måtte ikke ophidses. Vi underrettede det canadiske politi, som forberedte sig på at sende folk med hunde ud for at finde manden. To dage efter kom han og forklarede, at han havde indstillet signalskydningen for ikke at bruge sin ammunition op af hensyn til,

hvad han evt. senere kunne møde på sin vej, og han havde ikke kunnet høre vore skud. Det endte altså godt, og vi var meget lettede.

Det skete, at patientens gamle venner kom på besøg - altid en ad gangen, og så måtte vi nøje følge hendes reaktioner. Blev hun træt, begyndte hun at deklamere digte, og det var hun dygtig til, og hun ville gerne være i centrum, men blev hun hektisk, fik gæsten et tegn og fandt et påskud til at trække sig tilbage, og vi fik patienten til ro.

Det gik fremad. Margaret var dygtig til ridning og andre sportspræstationer og ivrig med at lære os andre. Engang blev der arrangeret klapjagt, hvor flere deltog, og da var jeg altid i følge med patienten. En af de sidste prøver for hende var, at hun og jeg skulle gå på jagt ena to. Af og til skulle jeg gå forrest, og så var det ikke så godt, når jeg begyndte at tænke, det skulle jeg helst ikke. Jeg vidste da godt, at hun kunne lide mig og havde tillid til mig, men have et menneske bag sig med en ladt riffel - et menneske, der rent sindsmæssigt let kunne komme ud af balance, det var ikke helt rart. Men det var en god prøve - for os begge! Hun opførte sig helt normalt, og alt var i den skønneste orden.

Jeg lærte meget under denne lange pleje, ikke blot om visse sindslidelsers opståen, betingelser og behandling, men også om rige mennesker og deres virke bag kulisserne, når det drejede sig om folk med humanitære følelser. For Margaret havde forældrenes formåen og høje standard sandsynligvis i forbindelse med en arvelig belastning været medårsag til hen-

des psykiske krise. Hun var ung og velbevæget, men ville være forrest i alt og helst kunne mere end det, forældrene formåede i kraft af deres position og forbindelser. Fru Smidt virkede meget for straffefanger - både i fængslet, når de kom ud og for deres familie. De kom ikke til hendes hjem eller i nærheden af mandens virksomhed. Hun mødte dem og drøftede deres situation med dem og tog sig af deres familie. I det hele tror jeg ikke, de vidste, hvem fru Smidt var. Det var humanitært og socialt arbejde på helt privat basis i en tid, hvor den slags ikke var meget udviklet på offentligt plan. Margaret kendte moderens arbejde og aspirerede til at arbejde på samme plan. Det havde hun naturligvis slet ikke erfaring og styrke til, og det var nok blandt andet med til at bryde hende så stærkt ned. Hun ville for meget, og så slog det klik.

Eftersom behandlingen skred frem, blev Margaret af dr. Lambert mere og mere sat ind i sin sygdom og lærte at forstå sig selv, og da hun var en klog pige og havde tillid til dr. Lambert og os, der tog sig af hende, fik hun lært at arbejde med sig selv. Så kom det tidspunkt, da lægen skønnede, at den unge pige skulle tilbage til en normal tilværelse. Der blev engageret en kompetent selskabsdame, og så kunne jeg som den sidste sygeplejerske trække mig tilbage. Jeg fortalte, at jeg skulle rejse til Danmark. Margaret prøvede at kontakte mig nogle gange, men jeg følte, at det var min pligt at bryde. Mindet om hendes sygdom skulle helt bort fra hendes bevidsthed, så jeg svarede ikke på brevene. Hun skulle videre, og jeg skulle videre.

Der var i min tid i Amerika en række hovedelementer, som var sammenkædede. Det var at lære mest muligt til gavn for mine patienter og mig selv, opleve mest muligt, se mest muligt og tjene mest muligt med tanke på fremtiden - og fremtiden skulle være Danmark.

Jeg ville ikke være sygeplejerske i Danmark, fordi jeg mente, at forholdene måtte være ganske anderledes end dem, jeg havde været vant til. Alligevel skulle min uddannelse gerne komme mig til gode. Jeg ville gerne have min egen virksomhed. Gik det så ikke, så kunne jeg sælge det hele, så havde jeg prøvet det. Sådan set ville jeg også helst se hele verden, i den retning var jeg umættelig. Jeg havde i mange år ikke haft et rigtigt hjem. Det ville være dejligt at høre til et sted. Da jeg var hjemme i 1920/21, havde jeg ikke rigtig fornemmelsen af, at jeg helt hørte til i Danmark. Kom jeg nu hjem og fik mit eget, så var det en kildrende tanke, at der var masser af muligheder for mig ved at rejse ud i ferier og se andre steder i Europa - nye steder, nye mennesker.

Det jeg skulle leve af, blev mere og mere klart for mig. Det skulle være skønhedspleje! Der måtte være behov for den. Min sygeplejeuddannelse måtte være et godt grundlag. Men jeg måtte se noget mere på skønhedspleje. Derfor rejste jeg til New York, hvor jeg stadig havde et værelse. Her kom jeg i kontakt med New York City Hospital, hvor jeg kunne få alle de plejer, jeg ønskede. Det var 12 timers job, og det passede mig udmærket. Men da jeg også skulle lære noget, blev det en tid i næsten døgndrift. Jeg søgte

natpleje på hospitalet. Når jeg var færdig kl. syv morgen, tog jeg bad, skiftede tøj - alt i hospitalets garderobe - fik et solidt morgenmåltid og var parat til at tage på kursus fra otte til tolv. Når jeg var færdig, spiste jeg i en drug-store, et slags apotek, hvor man kunne få alverdens ting - også mad, og den indtog jeg stående, før jeg tog hjem til mit værelse og sov. Undertiden var jeg i gang med to kurser samtidig med nattevagten. Så indrettede jeg det sådan, at jeg fik 4-5 timers søvn hveranden døgn og to timer hvertandet - undertiden slet ingen søvn. Når jeg var færdig med alt dette her, så kunne jeg jo sove lige så meget, jeg ville.

Skønhedsplejen var jeg ikke spor ængstelig for at gå i gang med, når jeg kom til Århus. Men var det ikke bedst af have frisørsalon samtidig? Ergo gik jeg til kurser om hårets pleje, lærte permanentkrøling, der ikke var så langt fremme dengang. Det var noget forfærdeligt noget, vi lavede - krus og krøl! Det kunne tage det meste af en dag, og det var dyrt, men jeg fik det lært, og nu ville jeg også lære at klippe, hvilket ikke var så almindeligt dengang.

Man kunne ikke lære dameklipping, så jeg måtte gå til en mandlig klippeskole, og her var jeg nødt til at lære både at klippe og barbere. Skolen lå helt nede i det mørkeste New York City, nede ved havnen i 3. - 4. gade. Modellerne var dem, der havde sovet under broerne og andre mærkelige steder om natten. Her kunne de blive gratis klippet og barberet. Jeg var ikke ovenud henrykt for at stå og rage i disse folk. De var mildt sagt ikke særlig rene, og hår havde de over det hele

- langt, tykt hår, der var temmelig levende - kort sagt med lus i massevis. At jeg ikke selv fik lus, skyldtes naturligvis min egen renlighed. Barberingen var jeg vant til fra min sygeplejeuddannelse, og dengang barberede man med kniv ved operationerne. Men der er nu forskel på et maveskind og et foldet, hæret ansigt med alt det hår. Disse landstrygere var nu alligevel temmelig gentlemanlike over for en dame, og jeg tog min tørn ved det hele. Jeg oplevede da også, at der kom mestre, som gerne ville have mig i deres forretning, men der sagde jeg stop.

Jeg købte et permanentkrølleapparat, som jeg tog med hjem. Det kunne ligefrem være lidt reklame.

Al denne kursusaktivitet gik der det meste af et halvt år med, for der var mange ting, jeg gerne ville have indblik i. Jeg kunne nok mærke, at jeg fik for lidt søvn, for der skulle også være tid til venner og kammerater. Vi havde det sorgløst og dejligt på ture og ved stranden, men bagved havde jeg den sære tanke, at det snart var forbi.

I den tid havde jeg en stor oplevelse. Det var et gymnastikstævne eller en opvisning, hvor Niels Buck kom og præsenterede sine gymnaster - sine karle og piger - som han kaldte dem. Det foregik i et af de store sportscentre i New York, og det var et stolt syn, da han kom ind med sin flok, mens Dannebrog blev båret forrest. Da rejste jeg mig op, og jeg kunne se, at rundt om i den tusindtallige skare var der også andre, som rejste sig, så der har nok været andre danskere til stede. Jeg syntes, at jeg bemærkede derovre, at danskerne var mere nationalt betonedede

end mange andre, og i hvert fald var det dejligt for mig at være med i den flok, der hilste det danske flag.

Så kom den dag, da jeg begyndte en dejlig 14 dages tur hjem til Danmark. Det var svært at sige farvel til vennerne, som stod på kajen. Følelsesmæssigt var det overvældende, og samtidig var jeg så træt, at jeg næsten ikke kunne holde mig oprejst. Nu kom reaktionen efter det hårde slid lige til det sidste. Men trætheden hjalp mig på en måde over afskeden. Jeg sov vist i to døgn. Så gjorde min ungdom sig gældende, og jeg begyndte igen at blive menneske. Resten af turen nød jeg, spiste, sov rigeligt og levede i forventningen om alt det, som forestod mig i Danmark.

Atter i Danmark

Endelig var jeg atter i København, hvor min familie tog imod mig - bl. a. min søde moster Marie fra Århus, som nu forekom mig at være min nærmeste - nok mest, fordi hun havde været mor så nær lige til det sidste.

Familien holdt fest for mig i København, og så rejste vi til Århus, hvor jeg boede hos moster Marie. Hun havde spurgt mig, hvad der var min livret, og jeg svarede - nærmest for dog at sige noget - gule ærter! Derfor fik jeg straks gule ærter hos moster. Hver dag i begyndelsen var jeg inviteret ud, og hvad fik jeg? Gule ærter - i over otte dage. Jeg lærte sandelig den danske unge kost med det samme.

Jeg var kommet hjem lige før jul, og julen skulle vi fejre hos min moster Anna i Skævinge. Det var hende, jeg elskede så

højt som barn, fordi hun forsøgte at hjælpe mig i mit handicap med de dårlige øjne. Hun havde pyntet juletræ på samme måde, som da jeg kom der som barn sammen med far og mor. Hun lavede al pynten i hvidt og guld. Der var en gavepakke til mig fra de to mostre - en flad pakke. Det var to fotografier af far og mor, de havde fået dem lavet i ens størrelse efter nogle gamle billeder. Da kunne jeg ikke mere! Jeg for ud af stuen, og så tudede jeg. De lod mig være, og det var klogt, for jeg havde ikke rigtig før ladet tårerne få frit løb, bestandig havde livet krævet selvkontrol og beherskelse af følelserne. Men det var en meget smuk og betænksom gave fra dem. Det var, ligesom mine forældre bød mig velkommen hjem til Danmark efter min udlændighed.

Efter jul begyndte jagten efter egnede lokaler til min skønheds- og damefrisørsalon, som jeg jo ville have i Århus. Det skulle være rigtigt og godt fra starten, så jeg fik arkitekt Bornø til at tegne inventar. Jeg lejede lokaler på Søndergade ved Reginakrydset. Det var Strøget og lige midt i byens hjerte. Jeg ved godt, at man dengang regnede Store og Lille Torv for byens centralpunkt, men med den nye banegård fra 1927 forskød eller bredte »Hjertet« sig. Det var i 1925, jeg var klar til at åbne min egen forretning.

På den tid var man lige begyndt at klippe damehår herhjemme - pagehår og garconnehår. Nu kom mine kurser mig til gode, både hvad angår klipning, hårfarvning og permanentkrølning. Otte kroner pr. permanentkrølle kostede det i København. Jeg var en af de første i Århus, der

gik i gang med permanentkrølning, og nu kan jeg da godt røbe, at det såmænd ikke var særlig godt, selv når en dame sad det meste af dagen. Men krøl fik hun da for alle pengene, og der var ikke noget sammenligningsgrundlag, fordi det hele var så nyt. Frisering havde jeg udlærte damer til - havde heller ikke tid til det, for min forretning skulle drives i vejret, og der var nok at styre.

Lokalerne blev snart for små, og da Demokraten byggede sit store hus ved banegraven, lejede jeg lokaler her og fik den større salon, jeg havde brug for. Folk var skeptiske - at jeg turde! Jeg sprang ud i det og var heldig!

Efterhånden opfyldtes også min drøm om at komme mere ud at rejse, og nu havde jeg et sted at vende hjem til, et sted, som var mit eget. Jeg skulle ikke længere bo i en kuffert. Jeg kunne også købe ind til mit eget hjem og indrette mig, som jeg ville. Jeg rejste meget - til Paris, Bryssel og London, hvor jeg kunne lære noget. Jeg brugte mine øjne og lyttede. Varer købte jeg, hvor jeg fandt ting, som egnede sig til nye behandlingsmetoder eller var gode salgsobjekter. Det var dog ikke arbejde altsammen - jeg legede også turist.

Jeg fik en række gode år og et arbejde, som passede mig, og hvor jeg kunne arbejde med mine hænder og med mennesker. Mine år med psykiatriske patienter havde givet mig en god portion menneskekundskab, som kom mig til gode på mangfoldige måder. Min tilværelse var fuld af gode oplevelser, selv om der også var skuffelser og forhindringer. Men jeg var ung og stærk som en hest, så besvær-

lighederne blev overvundet. Og var der endelig en dag, der drillede, så jeg blev sur og ikke var til at holde ud, så fik jeg den geniale ide at fjerne mig fra skuepladsen, og det blev optakten til en ny dimension i min tilværelse.

Jeg glemte gerne mine kvaler, når jeg på min cykel stampede mig op ad bakkerne omkring Århus. Sådan også den dag, da jeg trak mig tilbage fra det hele, fordi det drillede. Jeg kørte op til Højbjerg og satte mig på en af de højeste bakker ved den daværende golfbane og havde lidt medlidenhed med mig selv. Men noget distraherede mig - naturen, den blå himmel, blomsterduft og sommerfugle og duften af jord, og pludselig slog det ned i mig: Bare du havde et stykke jord, der var dit eget.

Gang på gang er sådanne spontane og tilsyneladende absurde tanker dukket op i mig, og hver gang har jeg sagt til mig selv: Hvis der er noget, du virkelig ønsker, så må du se at skaffe dig det, så må du arbejde for at få det. Da jeg kørte hjemad, var jeg travlt beskæftiget med at placere min drømmegrund her et sted i landskabet. Jeg kom forbi det sted, hvor nu Frederikskirken ligger, og så et bakke- drag bagved og tænkte, her må være skønt. Jeg gik derop, og hvor var der dejligt! På en mark gik en mand og pløjede. Jeg spurgte ham, om jorden deroppe var til salg. Joh, det var den da, når den blev udstykket. Det var hans egen jord. Det var vognmand Madsen, og han var en kendt jordejer derude i bakkerne.

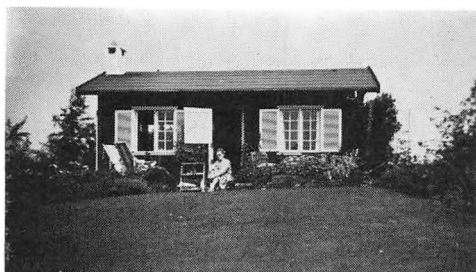
En måned efter havde jeg købt et lille stykke jord deroppe på toppen af bakke- draget, som vejen også senere kom til at

hedde. Det var noget nyt for mig og ikke så lidt uden for atmosfæren i min duften- de skønhedssalon. Men jeg læste og spurgte og gik i gang med senegræsset, og med bog i den ene hånd og centimeter- mål i den anden gik jeg i gang med at lægge kartofler. Det blev nærmest skytte- grave, de kom ned i, og de nægtede pure at formere sig. Men jeg blev klogere, og der kom senere både træer og buske til, og fugle kom fra skovbrynet, og jeg nød det - og så på min egen jord!

I min fritid tegnede jeg utallige skitser til et sommerhus, som jeg dog ikke syntes, jeg havde penge til, før jeg så en annonce fra et firma i Hørning, som solgte ud af deres færdige sommerhuse, fordi II. verdenskrig var brudt ud, og det ville blive svært at få materialer til den slags. Ved hjælp af et banklån på 2800 kr., som jeg fik på mit glatte ansigt, så jeg mig i stand til at erhverve et hus, der passede til mine ønsker. Vi skulle afslutte handelen netop d. 9. april 1940, så da de tyske flyvemaskiner formørkede den blå himmel, sagde jeg farvel til mit drømmehus, nu måtte vel alt gå i stå!

Jeg fik nu huset alligevel, cyklede der- ud hver dag og fulgte byggeriet og fryde-

Sommerhuset på Bakkedraget 1940.

de mig over, at mit store ønske var ved at gå i opfyldelse. Grundlovsdag d. 5. juni kunne jeg sammen med venner og kammerater indvi »slottet«. Det var vidunderligt at vågne op en morgen derude på landet, som det var dengang, noget helt andet end Banegårdspladsen med klemtende sporvogne, hvæsende biler og støvletramp fra vore »beskyttere«. Siden mødtes vi en del venner år efter år på grundlovsdagen for at mindes den første festlige dag i 1940.

Vort fredelige fristed undgik dog ikke helt tyskernes opmærksomhed. En dag i 1940-41, da vi sad en flok og spillede bridge i sommerhuset, kom en tysk soldat og bankede på. Da han spurgte, om vi talte tysk, rystede vi efter tur på hovedet, selv om flere i selskabet var telegrafister og dagen lang sad og ekspederede tyske samtaler. Da spørgsmålet kom til den sidste, smilede hun og svarede frejdigt: »Nein, leider nicht«! Da gik der et lys op for ham. Han slog hælene sammen og forsvandt. Senere erfarede vi, at hans ærinde var at få lov til at grave dybe forsænkninger i haven til kanon- eller maskingeværstillinger. Der skete ikke mere, men længere hen i besættelsestiden havde tyskerne nok ikke spurgt om forlov.

I oktober 1944, da det var begyndt at blive for koldt i det lille hus på bakkedraget, kom nogle beboere på Oddervej og tilbød mig, at jeg måtte flytte mit bohavn i sommerhuset over på deres loft på grund af de mange tyverier i sommerhusene. Flytteriet blev imidlertid udsat en uge på grund af sygdom i den pågældende familie. Altså blev jeg en uge længere og

vogtede på mine ejendele. Men den næste mandag morgen tidligt hørte jeg ude i Højbjerg et vældigt brag inde fra Århus. Da spærretiden blev ophævet, kom en lærling ud til mig fra forretningen for at fortælle, at en bombe var sprunget i Demokratens ejendom, hvor jeg jo havde salon og boede i et værelse i tilknytning dertil.

Det var et forfærdeligt syn, der mødte mig, da jeg kom ind til byen. Min salon havde taget meget skade og min lejlighed endnu mere. Men jeg skal love for, at man følte, at man havde venner. En af mine grossister sendte en af sine folk hen til mig med besked om, at han skulle blive, så længe han kunne gøre nytte. Mit eget personale gik rundt og vidste dårligt, hvor de skulle ende og begynde. Midt i det hele kom en rengøringsassistent med spand og klud - sendt af en af mine kunder. Jeg fik at vide, at en af mine kolleger, fru Adler Petersen på Ryesgade, som var husvagt og derfor kunne komme igennem uden at blive afvist, straks var taget op for at søge efter mig. Hun og andre vidste, hvor min sengeplads var, og alle var lettede over, at jeg ikke var der. Sylespidse glasstumper havde boret sig ned i sengens madras, som jeg ved et lykkeligt tilfælde altså ikke lå på den nat. I øvrigt har jeg den stadig, den blev repareret med masser af lapper, for man kasserede ikke noget dengang. Nu er den et kuriosum i mit gæsteværelse, og den minder mig stadig om 4. oktober 1944, da der var bud efter mig.

Netop sommeren 1944 havde to af mine mostre besøgt mig i sommerhuset, hvor en af mine gamle venner, frk.

Bruhn, også var. Over for hende udtrykte de deres bekymring over, at jeg boede på et så udsat sted som Banegårdsplads, nu hvor situationen tilspidsedes. Nu ringede frk. Bruhn og erklærede, at jeg måtte væk fra Banegårdsplads, men hun havde et værelse, som jeg kunne disponere over, så længe det var nødvendigt - og det blev det et halvt år!

Det passede mig udmærket at komme til at bo hos frk. Bruhn på Trøjborg, for på den tid var vi mange, der på en eller anden måde var impliceret i modstandsbevægelsen. Jeg havde stillet mit store hjørnelokale til rådighed for modstandsfolkene om natten. Herfra kunne de følge, hvad der foregik omkring banegården. Naturligvis »vidste jeg ikke noget«, men ingen ville nu undre sig over, at jeg ikke sov på Banegårdsplads, så der kunne også være held i uheld.

Skønt »lukket for vinteren« gjorde mit sommerhus også nytte. Nogle politifolk havde held til at gå under jorden, da besættelsestropperne gik i aktion over for dem, og nu blev mit vinterkolde sommerhus et af de nødvendige skjulesteder for nogle af dem.

Der var nogenlunde fredeligt på Trøjborg. Frk. Bruhn boede på fjerde sal med udsigt ned over byen, og vi stod tit ved vinduerne og fulgte med, når der skete noget. Det var et frygteligt syn, da Guldsmedgade blev bombet. Jeg troede, det var Demokratens hus, der igen blev bombet. Tyskerne havde lovet Demokraten en bombe til, fordi bladet havde trodset dem for meget. Eftersom frk. Bruhn var telegrafassistent, kunne hun komme igennem pr. telefon, og så fik vi at vide, at

det ikke var Demokraten, der var ramt denne gang.

Der var også lyspunkter i en mørk tid. Jeg fik på min fødselsdag i oktober en pakke fra mine mostre i Vejrumbro. Vi sultede ikke under besættelsen og skulle jo egentlig skamme os over at tale om mad, for vore mangler var intet mod, hvad de led i andre lande for slet ikke at tale om de mennesker, der sad i fange eller koncentrationslejre. Men et lækkert måltid var noget i retning af et fata morgana, og nu havde min onkel altså skudt en fasan, som kom færdig lige til at varme med kartofler og grønt og syltetøj og asier og sild og kaffebønner - ja, selv en snaps fra onkel personlig. Hvor var det en fryd, at jeg selv på et fremmed sted kunne være værtinde for mine fødselsdagsgæster. Det gav feststemning for en stund.

Vi skulle i forretningen bruge el og gas, og det var rationeret. Jeg havde lavet et skema over, hvad vi måtte bruge og hvad vi brugte. Det skema, som var reelt nok, samt bestillingsbogen, som var lidt halvfingeret, hjalp til at holde uønskede kunder ude. Der var en del tyske kvinder i Århus, beskæftiget hos værnemagten, og de ville også permanentkrølles. Når de kom, kaldte personalet på mig, og jeg forklarede på dansk og med skema og kundebog, hvor svært det var at finde en tid - ja, måske om tre uger! Så gik de for det meste knotne deres vej. Jeg tror ikke, vi behandlede ti af dem i besættelsestiden.

Efter befrielsen flyttede jeg tilbage til min stue ved salonen. En tid efter fandt man på loftet over frk. Bruhns lejlighed

Skønt Edith Sørensen (foran t.v.) ikke nåede at få mellemskoleeksamen, var hun inviteret med, da klassen holdt 35 års jubilæum i 1948. T.h. Peter Holm som havde været en elsket lærer.

et helt arsenal af ammunition, efterladt af folk fra modstandsbevægelsen. Vi havde nok ikke været så rolige deroppe, hvis vi havde vidst det.

Efter krigen var det mit store ønske at få mit eget hus, men det var næsten umuligt at bygge. Der var stor mangel på materialer, og de nye var ikke lige gode. Nu hjalp det at have en stor kunde- og bekendtskabskreds. Alle var svært interesserede. Jeg havde arkitekt og gode håndværksmestre, men når det gjaldt materialer, var man selv nødt til at skaffe meget af det. Jeg fik rigeligt krydsfiner, som jeg byttede med tagspær. Et stort parti fliser fik jeg fat i og byttede med jern til afstivning. Selv havde jeg søgt myndighederne om jern, og bevillingen

kom også - et halvt år efter at jeg var flyttet ind! Komfur fik jeg af en kunde, hvis mand var gas- og vandmester på Djursland. Han havde mange forespørgsler, men kun ét komfur, og for ikke at gøre forskel derude lod han mig få det, og det har jeg stadig glæde af. Gode beslag var svære at finde, men det lykkedes, og selv om beslaget på en af dørene vender den gale vej, så blev det godt alligevel. Det tog et årstid, men det var en lykke at se huset blive til.

Så var igen en drøm gået i opfyldelse - ikke sådan at alt var i orden. Lidt snedkerarbejde og alt malerarbejde klarede jeg selv, og så var der terrænet udenfor, der så temmelig håbløst ud. Også det gik jeg i gang med, og igen kom gode venner

mig til hjælp. Vi var jævnaldrende og friluftsmennesker, så vi fik faktisk en have ud af det.

En del møbler havde jeg, men derefter samlede jeg mig om at få et hjem, der stemte med mine ønsker og mit behov - med gode malerier, smukke lamper, grønne planter og vel afstemte farver som noget væsentligt.

Ser jeg tilbage, må jeg glæde mig over, at livet gav mig meget mere, end jeg i mine fantasier havde drømt om, for selv om jeg fik et arbejde, som levende optog mig, holdt jeg op i tide og afhændede min forretning. Derved blev der tid og især

kræfter til at nå en hel del af de egne af Verden, som jeg ikke fik set, da jeg var ung. Nu er jeg næsten mæt og rejser kun i selskab med en god kammerat, for mit syn og mit hjerte driller. Alligevel har jeg kræfter i behold.

Træerne i min have er blevet store og gamle, adskillige er i tidens løb fældet. Min jord på bakkedraget med dets træer og bevoksning er som min egen livscyklus, det groede, voksede og blev tæt, et vidunderligt forløb - haven er gammel og jeg med. Men begge kan vi noget endnu, haven grønnes og blomstrer stadig, og jeg kan save brænde til pejsen.

Huset på Bakkedraget efter besættelsen.

Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1981

Arkiver og lokalhistoriske samlinger

Fruering-Vitved sognes Egnsarkiv

Sevel Andersen

Arkivet er som de fleste indrettet med mapper til hver husstand og hylder til protokoller o.l. Af materialer udefra har vi folketællingslister, matrikelkort, kirkebøger og skøderegistre.

Fra 1972 har menighedsrådet udsendt et kirkeblad, ofte på 30 sider, som foruden kirkeligt stof indeholder boganmeldelser, tegninger og stof angående sogne. Der er i hvert blad et bidrag fra egnsarkivet af historisk eller anden art. Disse artikler har interesseret folk, og det blev derfor besluttet at udgive noget af arkivets materiale i bogform. Gennem en bestillingsseddel i kirkebladet kom der forudbestilling på 500 eksemplarer, og vi gik så i gang. Det blev til bogen »Fruering Sogn, som det var Engang«. Den omfatter 6 landsbyer, er på 400 sider med 300 illustrationer. Den kom i 1977 i 800 eksemplarer og var udsolgt på 3 uger. Trykningen kostede 11.500 kr., men med tilskud fra legater, banker og sparekasser løb det rundt. To år efter kom en lignende bog om Vitved sogn. Den omfatter

kun to byer, er på 200 sider med lige så mange illustrationer.

Foruden disse to bøger er der fremstillet en bog på 110 sider med uddrag fra sognerådsprotokollerne fra 1841 til 1970. Den er trykt på kopimaskine i ca. 60 eksemplarer og udsendt gratis til gamle sognerådsmedlemmer og andre interesserede, ligesom bibliotekerne i Skanderborg og Virring har et eksemplar.

Arkivet har en del bånd, indtalt af ældre mennesker. Bl. a. har vi ladet ældre folk gå gennem deres fødeby og fortælle om, hvordan byen og dens indbyggere var, da de var børn. Det er nu skrevet ned og samlet i et lille hefte. Muligvis kommer det i kirkebladet.

For nogle år siden forsøgte vi med et kursus i arkivet, og det gik udmærket. Vi er i færd med at lave en lysbilledserie, som vi kalder »Kend din by«. En gang årlig har vi en to dages udstilling, der som regel er godt besøgt. Forfatteren Albert Dam, som er født i Virring, har med sin utrolige hukommelse og indgående kend-

skab fortalt om sognene i bogen »Morfars By«. Ved udstillingen i Skanderborg på hans 100 års fødselsdag ydede arkivet et lille bidrag.

Det sidste bidrag til arkivet udover det almindelige er en regnebog i to bind fra Virring Rytterskole fra 1775 regnet af en 12 års dreng fra Hvolbæk. Ingen dreng i dag kan gøre det bedre.

Gedved kommunes sognearkiver

Niels Jørgen Andreasen

I Gedved kommune er der to arkiver. Det mindste arkiv er i Søvind på skolen, og det største arkiv er i Gedved i kælderen på alderdomshjemmet Nørrelide.

Oprettelsen af arkivet i Søvind er først og fremmest fhv. overlærer M. R. Mikkelsens fortjeneste, et navn de fleste af »Østjysk Hjemstavn's« læsere sikkert vil nikke genkendende til. Mikkelsens store interesse for egnens fortid bragte ham i nær kontakt med en stor del af lokalbefolkningen, der velvilligt overlod ham et værdifuldt kildemateriale. Det er dette materiale, der er grundstammen i det nuværende arkiv.

I Søvind er størsteparten af kildematerialet skriftligt. Det fotografiske materiale udgør endnu en ringe del.

I dag bestyres arkivet af overlærer Heunecke, der igennem en årrække har haft et tæt samarbejde med Mikkelsen på det lokalhistoriske plan.

De anvendte registreringsprincipper er udarbejdet af Mikkelsen, men man er på nuværende tidspunkt i gang med at om-

registrere arkivalierne efter SLA's system.

Arkivet i Gedved blev oprettet i 1971 af det nu opløste Voer herreds Samfund.

Selvom det i begyndelsen af 70'erne lykkedes »Samfundet« at erhverve sig en del arkivalisk stof og mange fotografier, fik man ikke det indkomne materiale registreret. »Samfundet« var på daværende tidspunkt allerede ved at gå i opløsning.

Først i 1978 blev arkivalierne støvet af, og man begyndte at registrere efter SLA's system. På nærværende tidspunkt er registreringen endnu ikke afsluttet, men der arbejdes intenst med opgaven.

Når arkivet åbnes for offentligheden (måske i begyndelsen af 1982) vil de besøgende få lejlighed til at se et stort fotografisk materiale, som dækker store dele af Voer herred - men først og fremmest sognene indenfor kommunen. På arkivet er der dels gamle fotografier, dels nyere, som man fornylig har erhvervet fra Horsens Folkeblad. Af direkte arkivalisk stof ligger der spændende ting i de forskellige arkiver, som f.eks. i erhvervsarkiverne, hvor der ligger meget om de nu nedlagte mejerier. Der findes også en ikke ubetydelig samling om Seminariet i Gedved, om lærere og elever.

På nuværende tidspunkt er der tilknyttet en langtidslidig journalist til arkivet. Denne drager rundt i hele kommunen og interviewer folk om så forskellige ting som: Landbrugets forhold før mekaniseringen, 30'ernes arbejdsløshed, de polske indvandrere, Indre Mission i Ørridslev sogn etc.

Disse vigtige interviews indgår som et naturligt led i arkivets opbygning.

I nær fremtid påtænkes oprettet en støttekreds for at skabe økonomisk dækning for arkivets virke, og for at skabe større interesse for dette. Måske kan arkivet af denne vej opnå at få sig nogle nye arkivmøbler og andre tiltrængte nødvendigheder?

Grenå Egnsarkiv

J. A. Nielsen

Arkivet har i den halve snes år, det har eksisteret, opnået god kontakt med befolkningen, så der jævnligt kommer indlevering af arkivalier. Navnlig i de første år reklamerede arkivet meget gennem udstillinger og pressemeddelelser, kort sagt ved at nævne arkivet så tit som muligt.

Arkivets ting befinder sig på lederens private bopæl og er nu så omfattende (og lederen så gammel!), at der snart må findes et blivende sted og helt ændrede forhold for arkivets virke. De primitive forhold hindrer dog ikke, at arkivet i et stort antal tilfælde har kunnet være til hjælp for klienter af mange slags: Slægtsforskere, studiegrupper fra lokale skoler og fra f.eks. arkitektskolen i Århus, handelshøjskolen i København, ligesom et pænt antal skribenter har hentet hjælp til bøger eller afhandlinger (Et lille hjertesuk: Kun få sender arkivet prøver på det, de skrev ned efter kontakten!!).

Arkivet har fået overdraget et meget stort antal gamle billeder. En grundstamme er Carl Svenstrups tusinder af optagelser. Et foto-samarbejde med Djurs-

lands Museum ventes der meget af. Et stort antal billeder er udlånt til lokalhistoriske bøger f.eks. årbogen »Grenå og omegn før og nu«. Lederen forsyner alle billeder med fyldige tekster og bidrager i øvrigt med et stort antal lokalhistoriske afhandlinger.

Anholt har arkivets særlige interesse, og man har formidlet udgivelse af bogen »Sandholm, breve fra en dansk ø«, udsendt af Holms forlag i Grenå og uden økonomisk »besvær« for arkivet. Manuskriptet fra 1908 skyldes en fiskeeksportør fra øen på den tid. Bogen var medvirkende til, at Holms Forlag sommeren 1981 udsendte en bog af Bo Nielsen, Fredensborg: »Anholt i skildringer og billeder«, 240 sider.

Arkivets leder har vist billeder for omsorgsklubben på Mølleskolen, ved hyggeaften i Åstrup forsamlingshus og causeret om Grenå for større børn på Søndre Skole. Båndoptageren bruges alt for lidt, men episkopet er flittigt i brug. Et par billedserier er forsynet med tekster på båndoptageren, så også folk uden for arkivet kan vise dem.

Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv

Nydam Jensen

Det har igen været et godt år for arkivet. Der har været over 500 besøgende, og mange ting er skænket til arkivet.

Årets begivenhed var vort 10 års jubilæum den 9. 9. 1980, og da vi ikke hidtil har lavet årsberetninger eller skrifter

bortset fra det, vi har sendt til pressen og forskellige foreninger, besluttede vi at udgive et jubilæumsskrift, hvor der fortælles om arkivets start, en kort omtale af de forløbne år og i øvrigt byens og egnens historie. Det blev på 120 sider, og med ekstra velvilje fra kulturelt udvalg og byens banker blev det trykt i 1000 eksemplarer. Det er blevet vel modtaget. Enkelte eksemplarer kan endnu købes for 20 kr. ved henvendelse til arkivet.

Jubilæet indledtes med reception i arkivets lokaler på Hadsten skole, hvor mange var mødt, bl. a. borgmester Henning Nielsen, der overrakte en vase med byvåbnet, desuden skolelederne og arkivar P. Bondesen, Randers, m. fl. Vi holdt åben 5 dage i jubilæumsugen. Der er leveret 25 jubilæumsskrifter til hver af kommunens 5 skoler, hvor de kan bruges til undervisning i byhistorie.

Vi har et godt samarbejde med skolerne, og der er tit besøg af klasser, gerne over to timer, hvor jeg i den ene fortæller om arkivet og viser lysbilleder, og i den næste får de lov at se på tingene.

Der har været talt meget om besættelsesårene, og to af skolerne har lavet skrifter herom på baggrund af vort materiale fra den tid. Børge Jensen og jeg har på skolerne fortalt om, hvad vi kan erindre fra den tid med mørkelægning, udgangsforbud m. m.

Der kommer en del slægtsforskere i arkivet, og da folketællingen 1901 nu er frigivet, har vi bestilt den på Rigsarkivet. Den fås kun i mikrofilm, så nu må vi have et læseapparat hertil.

Vi har deltaget i S. L. A. Århus amts ture og kurser med godt udbytte, ikke

mindst byttebordene er til stor nytte.

Foruden dokumenter, bøger og billeder har vi fået to navnetræer, det ene fra elektriker H. P. Christensen, Hadbjerg Landevejen 299. Det har siddet over en hestestald, en egeplanke med en smukt udskåret hest i midten og med initialer, der betyder »Bygt af Søren Therkildsen og Ane Nielsdatter 1841«. Det andet er fra Chr. Gæmelke, Stopdrupgården, Rud, men er kun halvdelen, fundet under gulvbrædderne, hærget af en brand i 1888, men årstallet 1794 er let læseligt.

Vi takker for udvist interesse for arkivet i det forløbne år.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv

Carl A. Laursen

Under biblioteket på Molsskolen har vi stadig vort lokale, som er ved at være noget tætpakket, idet vi efterhånden får større sendinger af protokoller eller kopier af samme.

En af vore medarbejdere indbinder bladene, vi får hjem, f. eks. folketællingslister fra Rigsarkivet og de senere hjemkomne justitsprotokoller, som jo på den måde er langt lettere tilgængelige og kræver mindre plads på hylderne.

Men steder, hvor der kommer meget ind, og ingenting går ud, bliver resultatet naturligvis pladsmangel. I vinter startede vi en omregistrering, som blev nødvendig, for at vi kunne nå frem til, hvad vi i de enkelte tilfælde skulle bruge ved f. eks. slægtsforskning og nærmere oplysning om visse pladser og bygninger og be-

vægelsers opståen. Slægtsforskningen har været det store kapitel for både lokale og fjerntboende. Vi har gennem de senere år haft forbindelse med mange mennesker, der skriver til os og beder om oplysninger. I de fleste tilfælde er det naturligvis folk her i landet, men det er sket adskillige gange, at vi har haft forespørgsler fra udlandet. I år havde vi besøg af amerikanere, der søgte oplysninger om deres slægt, som var udvandret herfra. Til det brug har vi nu på arkivet kirkebøger, folketællingslister, justitsprotokoller og mange andre faste vidnesbyrd, der klart taler om tidligere tiders bosatte mennesker og deres virke.

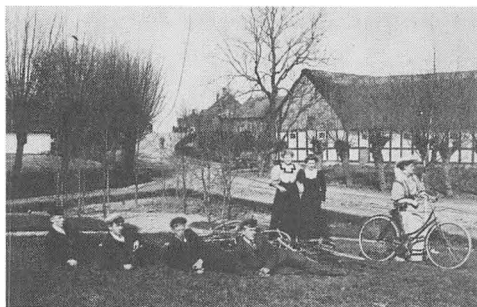
Med den store interesse, der er for nævnte forskning, skulle den nye registrering betyde en stor lettelse.

Vi får stadig materiale fra andre arkiver rundt om i landet, hvor man til tider modtager ting, som man skønner passer bedre på vort område. På samme måde gør vi gengæld, når noget kommer, som efter vort skøn mere naturligt hører til en anden egn.

Mårslet engsarkiv

Per Enevoldsen

Mårslet engsarkivs indsamlingsområde er Mårslet sogn, der bl.a. omfatter Vilhelmsborg og Moesgaard godser, Skovmøllen, 4 skoler, det gamle hospital, kirke, afholdshotel, station, idrætsforening m.v. Vi har i årets løb fået flere store afleveringer bl.a. fra en af landets ældste gymnastikforeninger, Testrup Mårslet

»Bomgården«, Mårslet 1910.

GF, der blev stiftet i 1870. Desuden fra »Bomgården«, der var beliggende i Mårslet centrum op ad Giberåen. Navnet på gården stammer fra gammel tid, hvor man krævede bompengge ved Giberåen. Vi har arrangeret hjemstavnsaften i fællesskab med Mårslet Borgerhus, hvor flere måtte gå forgæves p.g.a. pladsmangel. Borgerhuset er indrettet i det tidligere kommunekontor, der indtil 1931 var Mårslet skole, den såkaldte stråttækte skole, som tidligere har været beskrevet i Østjysk Hjemstavn. Endvidere har vi arrangeret flere udstillinger bl.a. i forbindelse med Mårslets »ny« skoles 50 års jubilæum. Mårslet Sogns Spare- og Lånekasse har fejret 100 års jubilæum, inden den blev opslugt af de store. Fra sparekassen får vi alle gamle protokoller m.v. Desuden har vi fra Sparekassefonden, som blev oprettet i forbindelse med fusionen, fået en transportabel båndoptager, som vi bruger flittigt, når vi besøger gamle Mårsletter. Egsarkivet har også kæmpet en kamp for bevaringen af de såkaldte »Polakhuse« (arbejderboligerne) på Vilhelmsborg, som Århus kommune ønskede nedrevet. Resultatet er blevet, at

husene bevares og sælges for højeste bud med klausul om istandsættelse og bevaring af facader, vinduer m.v. Arkivet er også tilsluttet Mårslet Fællesråd, der udgiver et månedsblad, i hvilket vi har artikler om gamle bygninger i Mårslet og deres historie.

Nørhald Egns-arkiv

Peter Østergaard

Et lokalhistorisk arkiv skal naturligvis primært fungere som håndbibliotek for publikum, der forsker i slægts- og gårdhistorie. Men arkivets udadvendte aktiviteter bør også være andet og mere end blot oplysnings- og agitations-virksomhed, idet arkivets formål: »At indsamle og bevare arkivalier, der belyser egnens erhvervsliv og kulturhistorie gennem tiderne«, tillige giver arkivet mulighed for selv at være et kulturelt aktiv på sin egn - f.eks. gennem mødearrangementer af forskellig art, at levendegøre og bygge videre på de kultur-traditioner, som er et særkende for egnen. Og dette er en virkelig fornem og perspektivrig opgave i dagens Danmark.

De enkelte kultur-ytringsfelter er mangeartede f.eks. møbelkunst og håndværk, byggeskik og folkedragt, spisevaner og festskikke, skolepolitik, forsamlingshuse, åndelige rørelser og bevægelser o.s.v. - Eksempelvis har Nørhald Egns-arkiv de senere år haft vældig medvind i forbindelse med mødearrangementer, hvor temaet var: Spillemand, folkemusik, viser og lejlighedssange og den hertil knyttede lokal-

historie. Publikums-interessen viser sig både ved stor mødedeltagelse og en anseelig høst af forfattede sange til mejerijubilæer, skoleudflugter, generalforsamlinger byfester og »runde dage«, der alt sammen afspejler det daglige liv på egnen.

Hertil kommer betydelige nodesamlinger fra egnens gamle spillemænd.

Ved arkivets årsmøde i maj kunne vi således udforme programmet som: En rundtur i Nørhald i sang og musik. Forsamlingen levede med og sang af hjertens lyst. At det blev en stor musikalsk oplevelse, skyldtes det nære samarbejde med Nørhald Promenade-orkester, der under ledelse af musiker Jørgen Hjulerå, Dalbynder, jævnligt optræder rundt om i kommunen og i høj grad har den lokale folkemusik på repertoiret.

Desuden har arkivet megen glæde af god kontakt med Folkemusikhuset i Ommerussyl v/ Tage Grøn Thorsen, Jennum, der velvilligt har gennemgået arkivets nodesamling og renskrevet og indøvet flere helt op til 150 år gamle spille-

Nørhald Promenade-orkester spiller Niels Krags »Monovetten«, der trædes af Nørhald Folkedansere ved friluftskoncerten i Dalbynder.

mandsmelodier fra egnen og indsamlet interviews og båndoptagelser med lokale spillemænd og komponister.

Egns-arkivet har virkelig mulighed for - med solidt rodfæste i lokalhistoriske traditioner - at blive en levende og formidlende faktor og inspiration i egnens kulturliv, og der er behov for det.

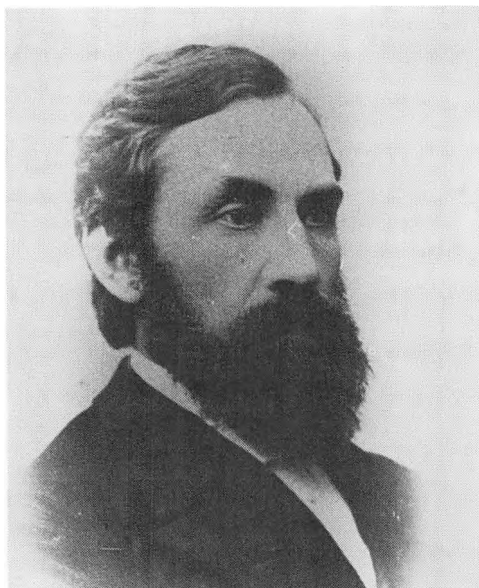
Purhus lokalhistoriske arkiv

Metha Laursen

Selv om Purhus lokalhistoriske arkiv hører til Østjyllands yngste arkiver (fra 1978), kan vi her fra den nordlige del af amtet berette om en jævn og stadig tilgang af arkivalier.

Arkivets område dækker 10 kirkesog-

Lærer Jess Waaben.

ne, så det kunne nok i starten knibe med at få øje på helheden; men allerede i sommeren 1981 har vi i forbindelse med foreningens aftenudflugt haft en omfattende udstilling i det ene af vore to arkivlokaler.

Efter omtalen af en indlevering fra efterkommere af *Jess Waaben* (lærer i Fårup skole fra 1869 til 1914), modtager vi stadig brikker til det store puslespil, som har kendetegnet J. W.s liv og virke. Foruden lærergerningen i Fårup skole var han aktiv i oprettelsen af Fårup Højskole, som efter oprettelsen i 1876 kun fik få års levetid. I sin egenskab af husmandsfører og bestyrelsesmedlem af landboorganisationer gjorde han en betydelig indsats for andelsbevægelsen.

I årets løb har vi fra anden side modtaget et fotografi af J. W., samt et dilettantbillede fra Purhus Kro, - hvor vi i baggrunden genkender J. W., - ifølge hans almanakoptegnelser ledede han også dilettanterne her på egnen. Når man desuden læser datoerne for hans foredragsrejser over hele landet, forstår man, at J. W. var et menneske af en ganske særlig kaliber.

Fornylig blev til arkivet indleveret et avisudklip fra 1919 med referat fra J. W.s jordefærd på Fårup kirkegård.

En stor tilfredsstillelse var det, - om vi havde tid til en dybere forskning i de mange indleveringer, men hver uge byder på nye udfordringer, der gør, at vi må gå hastigt videre, for at intet skal gå tabt! Vor knappe tid rækker kun til indsamlings- og arkiveringsfasen, men vi håber, at stadig flere vil benytte sig af arkivets åbningstid: Torsdag fra 15,00 til 17,30.

Randers lokalhistoriske arkiv

Peter Bondesen

Arkivets indsamlingsområde er Randers kommune. Ved fælles anstrengelser har arkivpersonalet kunnet styrke virksomheden inden for de felter, der er karakteristiske for os: Indsamling, tilgængeliggørelse og formidling.

I beretningsåret er der modtaget følgende større afleveringer: *Institutioner*: Randers Tekniske Skole. *Foreninger*: Afholdsforeninger med hjemsted i Randers, Vorup og Tebbestrup samt Randers afholdskreds: Fagforeninger alle fra Randers: Børstenbinderne (1904-71), murerne (1888-1965), snedkerne, træindustriarbejderne, tømrerne; andre: Dansk kvindesamfund (1925-75), Haveforeningen Flora (1908-66), Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed (1921-71), Kristrup Vaselaug (1915-64), Den Personlige Friheds Værn (1917-79), Randers Karetmagerlaug (1891-1976), Randers Stipendie- og Låneforening (1947-67), Turistforeningen (1947-67), Turistforeningen for Randers og Omegn (1906-51). *Virksomhedsarkiver*: Bagermestrenes Rugbrødsfabrik (1899-1980), Den jydsk Trælastimport (1919-77), Købmand F. J. Mikkelsens forretningsarkiv (1920-36); Forretningen lå i Kristrup, Randers Karosserifabrik (billedsamling). *Privatarkiver*: Otto Kraghs lejlighedssange (1882-1932), Karin Michaelis forfatterarkiv (supplerende afleveringer), A. H. Thomsens vers til Randers Amtsaavis.

Ved udsendelsen af 12.500 spørgeskemaer til samtlige pensionister i Randers kommune igangsættes 1.4.1981 en erindringsindsamling.

Som beskæftigelsesarbejde er afsluttet udarbejdelsen af navneregister til begravelsesprotokoller fra Østre Kirkegård.

Lokalsamlingen (den trykte samling) indkøber materiale fra det tidligere Randers amt. Indsamlingen og katalogiseringen er videreført som i de tidligere år. Som beskæftigelsesarbejde er afsluttet udarbejdelsen af gaderegister, ligesom der på samme måde er foretaget en vedligeholdende gennemgang af avis- og småtryksamlingen.

Arkivet har en fast åbningstid på 12 timer pr. uge. I 1980 besøgte arkivet af 2625 personer mod 2290 i 1979. Arkivaren holdt foredrag i følgende foreninger m.v.: Sct. Clemens kirkes kreds (2.10.), Amtscentralen (6.10.), Vorup Pensionistforening (11.11.) og Slægts- og egnshistorisk forening (17.2.). Følgende lokalhistoriske udstillinger har været vist i Kulturhuset: Turistplakater, Randers Gasværk, Randers-silhuetter, Anskuelsestavler fra lokale skoler, »Hvordan jeg undersøger mit hus' historie« og Randers karetmagerlaug. »På spor af vore aner« og »Jernbaneliv i dampalderen« var begge produceret af Danmarks biblioteksforening men blev suppleret med lokalt materiale, da de blev udstillet hos os. - Som arkivets bidrag til Randers-ugen 1980 (uge 34), blev der i samarbejde med byens to museer produceret en lysbilledfortælling om saneringerne i Randers »Byen der forsvandt«. Stud. mag. Karen Kirkholt udførte research i arkivet.

-Sammen med Kulturhistorisk Museum og Historisk Samfund afholdt arkivet 16.3.1981 et arrangement »Randers i 30-erne«, hvor et bredt anlagt historiespeci-

ale om krise og krisebekæmpelse blev præsenteret af tre unge historikere.

-Kulturhuset var rammen om S.L.A.'s amtskreds vinterkursus 14.2.81. Arkiv- og museumsfolk blev orienteret i »fysisk arkivpleje«.

I beretningsåret er der etableret et nærmere samarbejde mellem Randers Kommunes Arkiv og Lokalhistorisk Arkiv. Lokalhistorisk Arkiv huser lokalhistorisk relevant materiale fra kommunearkivet f.eks. udgåede byggesager mens kommunearkivet stiller hyldemeter til rådighed til de mindre hyppigt brugte erhvervsarkiver.

Arkivpersonalet har benyttet sig af de tilbud, som Sammenslutningen af Lokalhistoriske arkiver giver: Årsmødet i Ebeltoft, studietur på Statsbiblioteket og seminar om billedokumentation i Middelfart.

Arkivar Peter Bondesen er repræsenteret i bestyrelserne for Sammenslutningen af Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Århus amt, Historisk Samfund for Randers amt og Fonden til gamle bygningers bevarelse i Randers kommune.

Rosenholm Egnarkiv

Søren Sloth Carlsen

Rosenholm Egnarkiv har i det forløbne år, iøvrigt med bistand fra byens sparekasse, anskaffet et mikrolæseapparat, 16/35 mm, og det oplagte emne til udnyttelse af dette apparat er folketællingerne 1901. Disse folketællinger, der hidtil har været skærmet af 80-års klausulen, er nu

givet fri og kan erhverves for ¼ af den pris, det vil koste i xero-kopier.

Det skal dog hertil føjes, at det er nok så bekvemt at blade i papirkopier fremfor at skulle rulle frem og tilbage på en film, før det ønskede resultat træder frem på skærmen.

Til gengæld følger der med filmen en lang række folketællinger uden for det oprindeligt bestilte område. Ved en velvillig gestus fra Ebeltoft arkiv, der således også er kommet i besiddelse af en lang række for Ebeltoft arkiv uvedkommende herredsoptællinger, har vi kunnet supplere beholdningen.

Vi har hermed ved møjsommelig sammenfletning af årgange og herreder skabt et folketællingsarkiv, der i store træk dækker samtlige herreder fra Mariager og Grenå til Vejlbjerg-Risskov fra årene 1850-1890, ialt 9 herreder incl. Ø. Lisbjerg. De pågældende folketællinger er kronologisk og stedmæssigt indarbejdet i et katalog, der kan fås ved henvendelse til undertegnede fra interesserede arkiver i området.

Hertil kommer et projekt, der efter adskillige års pusleri er ved at nærme sig sin afslutning.

For Hornslet kommune/sogn er samtlige navne fra folketællingerne 1787-1901 påført specielle slægtskort. Navnene er a'jourført efter de tilsvarende års kirkebøger over et åremål på ca. 200 år.

Resultatet er et slægtshistorisk kartotek med flere tusinde kort, der hver især rummer navnene på en familie med forældre, børn og bedsteforældre, altså tre generationer med de data, som kilderne har muliggjort.

Stort set vil man i mange tilfælde kunne tage kort efter kort ud af kartoteket, kæde dem sammen og herved forme slægtsmønstre i flere variationer. Dette slægtskartotek er naturligvis opstået på grundlag af en speciel interesse for opgaven, men det har også vist sig at være en stor hjælp i besvarelse af slægtshistoriske spørgsmål fra mange sider.

Rougsø lokalhistoriske forenings egnsarkiv

Herman Johansen

Arkivet har i det forløbne år været i rivende udvikling. Medlemstallet nærmer sig 200. Arkivets grundareal dækker nu 500 m² fordelt over 7 lokaliteter: Oldtid, arkiv, foto, magasin, værksted, sogneinddelt fotoudstilling og Birkebæksamling, hvoraf sidstnævnte dækker 125 m². Indleveringer af arkivalier og effekter går støt, næsten hver mandag, når der er åbent, kommer der noget. Mange billeder fra alle sogne i kommunen bliver afleveret enten til opbevaring eller kopiering. I oldtidssamlingen er der mange forespørgsler om fund af flinteredskaber m.m. Gamle slægtspapirer, skøder, fæstebreve m.m. bliver overgivet til arkivet eller fotokopieret. Et værk af fhv. vice-skoleinspektør J. Schou (beskrivelse af matrikelnumrene i Rougsø) på 7 bind er i arkivets besiddelse. Beskrivelse af fæstningsanlægget i Udby, s.s. færgeriet samme sted forefindes også.

Til Birkebæksamlingen, som efterhånden er kommet op at stå, indleveres der

stadig ting. F. eks. har vi modtaget et snedkerværksted fra Ørsted, hvor værktøj og maskiner er lavet af daværende snedkermester selv. For tiden er vi i gang med at samle et gammelt smedeværksted.

Arbejdsvilkårene i arkivet er fortræffelige. Hver mandag aften 18,30 - 21,30 samles vi ca. 10 - 15 medarbejdere, hver med sit gøremål, i de forskellige afdelinger. Samtidig står vi til rådighed for vore besøgende, og de benytter sig af det, så der bliver drøftet og forsket. Interessen for arkivet og den lokale historie er stor fra beboerne og fra kommunens styrelses side.

Om udadventt aktivitet kan nævnes, at vi udsender et årsskrift med gode artikler vedrørende vor hjemstavn, dets tidligere beboere og virksomheder. Til vore møder er der foredrag, ofte med lysbilleder. Vi har udflugter til historiske steder eller oldtidsminder. Den 1. og 2. august er der arrangeret en to-dages tur til Sydslesvig, hvor vi besøger Gottorp Slot, Dannevirke m.m. Denne tur bliver nok gentaget, da der er meget stor tilmelding.

Vi er i Rougsø lokalhistoriske forening stolte over vort arkiv. Man må jo huske på, at det er opbygget udelukkende ved frivillig arbejdskraft, men fællesinteressen og glæden ved arbejdet giver sammenhold.

Egnsarkivet for Ry kommune

Poul Nørgård

I det sidste års tid har arkivet til stadighed kunnet glæde sig over indleveret materiale, samtidig med, at der er sket en

konsolidering af registrerings- og søgesystemet, der er bragt helt frem til dato efter SLA forskrifter. Arkivet modtog for nogle år siden en fotografisk pladesamling fra en lokal fotograf, som havde overtaget forretningen efter sine forældre, således at de ældste negativer er fra før år 1900. Derfor er der ved ansættelsen af ny medhjælp sørget for at få en fotokyndig person, hvilket har resulteret i, at der er etableret et mørkekammer i et tilstødende lokale, idet der er investeret i udstyr til fremkalde og kontaktkopiering, og da vi var så heldige at få overdraget et forstørrelsesapparat, kan vi ligeledes forstørre evt. småbilledfilm. Af de ca. 3500 negativer er ca. 2000 kontaktkopieret, hovedsageligt plader i 9 x 12, billederne er herefter i videst muligt omfang søgt identificeret, bl.a. ved hjælp af en udstillingsplance i Biblioteket, og faktisk er nu over 75% identificeret med navn, sted, årstal o.s.v. Billederne er opdelt i portrætter, ejendomme, gadebilleder, landskaber m.m., og for tiden bliver alle billeder monteret i album, som formentlig til sidst vil omfatte ca. 20 stykker. Endvidere overvejes det, om det i fremtiden skal være arkivets opgave at gennemfotografere lokale seværdigheder, virksomheder, gadebilleder o.s.v., idet alle disse ting en skønne dag bliver forandret, hvorved det let bliver for sent.

Endvidere har vi ca. 50 kassettebånd med interviews af egnens ældste indbyggere, som påtænkes sat i system således, at efter en vis redigering vil kopier blive fremstillet, som publikum kan låne med hjem.

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv

P. Holm Jensen

Stifteren af arkivet, Rs. Bendixen, måtte desværre 1. november 80 på grund af alder og svigtende helbred trække sig tilbage som leder af sognearkivet, og det er nu overladt mig at videreføre den store samling, der med velvilje af beboerne og en kæmpeindsats af Rasmus Bendixen er bragt til huse. Den største tak, vi kan give Rasmus, er, at arkivet bliver flittigt benyttet, og at det stadig udbygges ved nye afleveringer. Vi håber, det sker, og ikke mindst, at vi længe endnu kan få gode råd af Rs. Bendixen.

Arkivets bidrag til årbogen skal være nedenstående uddrag af en aflevering fra denne sommer.

I juli fik arkivet Jens Holms regnskabsbog overladt af sønnen Martin Holm. Bogen omfatter den udbetalte folkeløn til samtlige ansatte på Astrupgården i Lisbjerg fra 1886 til 1907. Den er ført meget omhyggeligt. Her et uddrag fra det første år:

Stadsbibliotekar Daugaard, Rasmus Bendixen og fru Minna Bendixen.

Søren Andersens Løn fra 1ste Novb. 1886 til 1ste Novb 1887 er 140,00 Kr.

Novb. 6	Til novembers Lørdag af Lønnen.....	1,00
De 12	Til en Harmonika fik han	5,00
D -	En Rulle Skraa	-,19
D -	Til Teatret	5,00
D -	Til en Flaske Fernis	0,29
D -	2 Savblade 15 Ør, Uldgarn ½ Pd. 1,20, 1 Rulle Skraa 19 Ør	1,54
-	1 Hatte 6 Kr. Avisen 1 Kr. 1 Rulle Skraa 19 Ør	7,19
Januar	Skraa 19 Ør, Barberkniv sleben 50 Ør, 1 Aften 1 Kr.	1,69
Februar	1 Rulle Skraa 19 Ør, 1 Aarhus 6 Kr. En Glassprøjte 50 Ør	6,69
Marts	1 Rulle Skraa 19 Ør, Et Sæt Klæder 22 Kr. 1 Aarhus 2 Kr.	24,19
April	Skraa 45 Ør, Træsko 1 Kr. Avisen 40 Ør	1,85
Maj	Skraa 19 Ør, Skraa 1,13	1,32
Do	½ Pd. Tobak 25 Ør. Til Barsel 2 Kr. Pinselørdag 10 Kr.	12,25
Juni 5	Grundlovsfest 2 Kr. 2 Pd Uld 2 Kr 20 Ør	4,20
D	1 Rulle Skraa 19 Ør. Bajere 1 Kr. Haandværkerfesten 2 Kr.	3,19
Juli	Skraa 19 Ør, Olufsdag 8 Kr. Bajere 28 Ør	8,47
Do	Skraa 19 Ør Sommerfrakke 5 Kr	5,19
Do	Trige Skov 5 Kr, 3 Bajere 21 Ør, En Søndag 1 Kr	6,21
Agust	1 Par Træsko 1,75 3 Bajere 21 Ør, Høstlørdag 5 Kr.	6,96
Do	Skraa 19 Ør. Drejejern 1,25 Kommuneskat 2,50	3,89
September	Til Lærred 10 Kr, 1 Aarhus 2 Kr, 1 Høle 1,50	13,50
Oktober	1 Rulle Skraa 19 Ør, En Aften 72 Ør, Lotteriseddel 1,50	2,41
	1 Par Træsko	1,50
		123,71

Det øvrige af lønnen 16 kr 28 øre er ham betalt den 1 November 1887.

N.B. I bogen ligger der et sirligt indpakket firkløver, mon det er fra samme tid, jeg tror det.

Lokalhistorisk arkiv i Solbjerg

Johanne Methling

Arkivet, der har til huse i biblioteket under Solbjergskolen, råder over materiale fra de fire sogne Astrup, Tulstrup, Hvilsted og Tiset. Solbjerg, der lægger navn til arkivet, er gøgeungen, der voksede sig stor på de fire gamle sognes bekostning fra sin position på grænsen mellem Astrup og Tiset sogne og ved søen, hvor herregården Rantzausgave i Hvilsted

sogn ejede jord. De fire sogne, som arkivet omfatter, udgjorde en selvstændig kommune i syv år, før hele området blev indlemmet i Stor-Århus.

I årenes løb er arkivet blevet ret betydeligt, idet det virker som en levende del af lokalsamfundet. En særlig støtteforening bruger bl. a. arkivets materiale som grundlag for arbejdet med et lokalhistorisk værk, hvoraf første bind udkom i 1979, og nummer to kommer i 1981.

Til arkivalierne hører foruden ca. 4000

billeder også kopier af kirkebøger og folketællingslister, tyendeprotokoller, arkiver fra så godt som alle foreninger på egnen - f. eks. et komplet materiale om Solbjerg Landboforening - der er vurderingsprotokoller og de tilgængelige dele af Astrup-Tulstrup-Hvilsted Sparekasses gemmer, bl. a. de gamle håndpantbøger.

I brandboksen findes også Henrik Schmidts lægebog fra 1577 og en håndskreven regnebog fra 1785.

Det lokalhistoriske arkiv i Solbjerg er i høj grad et arbejdende arkiv, hvilket bl. a. fremgår af, at det benyttes af seminarier og skoler som led i undervisningen.

Der er åbent tirsdage kl. 14-17 og første lørdag i hver måned samt efter aftale.

Sønderhald Egnarkiv

Vibeke Nielsen

På det egentlig arkivalske område er der ikke sket så meget i det forløbne år, i hvert fald m.h.t. nye afleveringer. Øster Alling Idrætsforenings arkiv er den eneste samlede aflevering, mens der stadig kommer enkeltsager i et vist omfang. Registreringen er fortsat skredet frem, og vi synes, der er ret godt overblik over sagerne nu. Vores største problem er den trang plads i »Den gamle Inspektørbolig«, som vi nu deler med kommunens kulturelle forvaltning. Et problem, der på det seneste er vokset betydeligt af en grund, der ellers er glædelig, nemlig at vi har modtaget en samling oldsager fundet på egnen og registreret til mindste detalje af den nu afdøde amatørarkæolog Marius

Saabye. Vi har netop fået en montre kombineret med et skab til den, så den efter ferien kan blive anbragt rigtigt.

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald kommune har haft en række aftenarrangementer og en sommerudflugt som de tidligere år. Endvidere har vi for anden gang haft en foredragsrække på fem aftener under aftenskolen.

Litteratur om Østjylland

Kjeld Elkjær

Skanderborgegnen, der i de senere år har set flere værdifulde bidrag til lokalhistorien, er nu blevet beriget med en sognehistorie helt ud over det sædvanlige. Det er *Anna Rasmussen: Hylke sogn i det attende århundrede* (Skanderborg 1980). Forfatteren er bibliotekar og leder af Hylke Sogns Historiske Arkiv. Hun er ikke historiker af fag, men har alligevel formået at granske kilderne til bunds: Kirkebøger, skifte- og fæsteprotokoller, tingbøger og centraladministrationens arkivalier. Og i modsætning til andre sognehistorier, der tørt refererer kildematerialet, er det vældige stof her gennemarbejdet og samlet til en levende helhed. Der gives anskuelige billeder af landbrugets kår, af bygningerne ude og inde, af familielivet, ikke mindst kvindernes stilling, af præst, degn og skolelærer, af retstilstanden og den sociale forsyning. Uden at gå på akkord med realiteterne har forfatteren givet spillerum for fantasi og intuition. Gennem hele bogen spores hendes menneskelige forståelse for alle i det lille

samfund, fra honoratiores til de håbløst fattige. På de sidste 50 sider bringes et fyldigt »register«, det vil sige en nogenlunde fuldstændig fortegnelse over sognets ejendomme og deres beboere i 1700-tallet. Bogen er sparsomt illustreret med tegninger, men den er fortalt med en oplagthed, der gør læsningen til en fornøjelse, ikke blot for sogneboere, men for alle kulturhistorisk interesserede. Der bebudes en fortsættelse om Hylke i det 19. århundrede, så vi har noget at glæde os til.

Blandt lokalhistorier af mere traditionelt tilsnit kan fremhæves *Søren Sloth Carlsen: Rodskov gennem skiftende tider* (Ringkøbing 1978). Forfatteren, den kendte leder af Rosenholms Egnsarkiv, har for et par år siden udgivet et større værk om Hornslet by og sogn. Her har han samlet skildringen om nogle mindre bebyggelser: Rodskov, Eskerod og Havhuse, og ført den helt op til nutiden. Blandt de lokale personligheder, der er portrætteret i bogen, kan nævnes den folkelige humanist, lærer og bibliotekar Johannes Grønborg og drengbogshelten Rasmus fra Rodskov. Den er illustreret med forfatterens egne tegninger og et fint udvalg af fotografier af huse og mennesker i den smukke egn ved Kalø Vig. I det hele taget er der tale om en meget fornem tryksag. Den er fremstillet af A. Rasmussens landskendte bogtrykkeri i Ringkøbing, hvis leder Sv. Aa. Jacobsen har fejret sit 25 års jubilæum ved at udsende dette mindeskrift om sin fødeby.

På Djursland har man i de senere år gjort en indsats for at udrede trådene i Kolindsunds historie. Udtørringen af

denne 18 km lange ferskvandssø, egentlig en gammel havarm, der skilte Nørre Djurs fra fastlandet, begyndte i 1872 og blev foreløbig afsluttet i 1880, men senere fortsattes der med kanalgravning og grundforbedring helt op til 2. verdenskrig. En forskergruppe, nedsat af Djurslands Museum i Grenå, har med støtte fra Undervisningsministeriet og Århus Amt indsamlet et vældigt materiale af dokumenter, avisudklip, billeder og interviews med beboerne og har fremlagt resultaterne i publikationen *Kolindsund. Et stykke Djursland fortæller Danmarkshistorie* (Grenå 1980). Bogen er skrevet af mange hænder, idet gruppen har delt arbejdet imellem sig, og lokale historikere og beboere har leveret andre afsnit. Der er ikke tale om en sammenhængende beretning, men om en fyldig materialesamling af værdi for den, der vil sætte sig ind i et af de største danske landvindingsprojekter i nyere tid.

En lettere tilgængelig fremstilling af samme emne findes i *Karl Mejnecke: En rejse på Djurs* (3. bind 1979). Denne samling Djurslandsskildringer, hvoraf 1. bind udkom 1970 og 2. bind 1973, består af bidrag, der har været trykt i Ryomgård Realskoles Elevforenings årsskrift. Forfatteren bor i København, men er gammel elev fra skolen. De giver i broget blanding indtryk af byer, herregårde, kirker og landsbyer og gengiver både folkelige overleveringer og historiske beretninger i en let og underholdende form.

De 10 år, der er forløbet siden kommunalreformen af 1970, har ikke givet anledning til mange bøger. Det er vanskeligt at få det historiske overblik over begi-

venheder, der endnu er så tæt på. I det stærkt lokalbevidste Hads Herred har man dog taget opgaven op med udgivelsen af *Sigrid Larsen: Odder i halvfjerdserne* (Odder 1980). Forfatteren har tidligere udsendt er par småbøger om sin fødeby og skrevet nogle kulturhistorisk interessante erindringer under titlen *Tyve år bag disken* (1975). I den foreliggende bog fortæller hun løst og fast om Odders udvikling fra provinsiel stationsby til moderne bysamfund. Hun kommer bl. a. ind på rådhus- og sygehusbyggeriet, Centralhotellets skæbne, bevarelsen af Rathlousdals allé, bibliotekets nybygning og det lokalhistoriske arkiv. Bogen er gennemillustreret, mest med pressebilleder, og det hele er fortalt ganske uhøjtideligt. Forfatteren lægger ikke skjul på sine selvstændige meninger om godt og mindre heldigt, men tendensen er afgjort optimistisk.

En mere officiel tiårsoversigt er fremkommet under amtsrådets auspicer med titlen *Århus Amtskommune i 10 år 1970-1980* (Århus 1980). Den er skrevet af historikere fra Erhvervsarkivet og skildrer det nye Århus storamt geografisk, befolkningsmæssigt, erhvervmæssigt og historisk. Et kapitel er optaget af de dramatiske begivenheder omkring amtets dannelse i årene 1968-70, et andet af amtsadministrationens vækst og arbejdsfordelingen mellem amt og kommuner. Et særligt afsnit om »de store sager« omhandler bl. a. sygehusplanerne, Gudenåundersøgelsen, regionplanlægningen og den skrinlagte lufthavn ved Hammel. I et afsluttende kapitel gøres op, hvad der er nået på de 10 år, og hvilke opgaver der

venter. Det er blevet en stor, pæn, velillustreret bog, trods det officielle stemmel ingenlunde kedelig læsning.

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet *Hans Rishøj: Århus i krisetider. Kalejdoskopisk billede fra 1920'erne og 1930'erne*. (Århus 1980). Forfatteren, der i en menneskealder var knyttet til dagbladet *Demokraten*, gennem 16 år som chefredaktør, har levet hele sit liv i Århus og kender byen til bunds. Han har skildret mellemkrigstiden med dens kriser og arbejdskampe, dens bolignød, arbejdsløshed og politiske uroligheder. Byens vitterlige fremgang i disse år: Erhvervslivets resultater, boligbyggeriet, udbygningen af hospitalerne og kulturlivets blomstring, særlig efter starten af universitetet, omtales kun kort i bogens slutkapitel. Disse lyspunkter er skildret før, også i Byhistorisk Udvalgs publikationer. Det nye ved Rishøjs bog er, at han fremdrager skyggesiderne: Den sociale nød og den utilstrækkelige forsorg. Det er rystende for den moderne læser at genopleve en tid, da der virkelig var tale om sult og nød. De fuldt forståelige demonstrationer og kampene med politiet, der kulminerede i slaget på Vesterbro Torv, har Rishøj fulgt på nærmeste hold, i mange tilfælde som øjenvidne. Af særlig betydning er redegørelsen for rivningerne i arbejderklassen mellem socialdemokrater og kommunister og nazismens uhyggelige opdukken i 30'erne. Bogen er fængslende skrevet, som man ventte det af en fremragende journalist, og den er gennemillustreret med fotografier og tegninger, der hovedsagelig skyldes to af Demokratens medarbejdere, pressefo-

tografen Aage Fredslund Andersen og tegneren Jens Ravnholm.

Bog anmeldelse

J. S. Thomsen

»Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I.« En oversigt. Første bind ved Hans H. Worsøe, Viborg 1980. 272 sider, kr. 61,-.

I juli 1981 forelå I. bind af denne bog som oversigt over, hvad der findes på Landsarkivet, og hjælpemidler til benyttelse af den vældige mængde arkivalier.

Ved første gennemlæsning skræmmes man næsten af mængden af oplysninger, fremstillingens overordentlig koncentrerede form (en hel side specielle forkortelser) og den gennemførte saglighed.

Men for det første indledes hvert afsnit med en god og klar vejledende orientering om netop dette afsnits specielle emne. Dernæst borger navnet Hans H. Worsøe for, at bogen er lagt til rette bl. a. netop for os private historisk interesserede, slægtsforskere og lokalhistorikere, der tålmodigt år efter år søger at dygtiggøre os i at udnytte den guldgrube, Landsarkivet er. Vi er mange, der står i stor gæld til Landsarkivet for den åbenhed, gæstfrihed og hjælpsomhed, vi møder, og som denne bog i al sin saglighed også er udtryk for. Den vil være på ønskesedlen hos mange til tålmodigt og indgående studium forud for besøgene på Landsarkivet.

Bogen kan købes på Landsarkivet i Viborg. Det afsluttende 2. bind ventes senere på året.

Museer

Clausholm

Henrik Berner

Aktiviteter på Clausholm i det forløbne år. Især på grund af den økonomiske stramning og den fortsatte usikkerhed om de fremtidige beskatningsformer har restaureringsaktiviteten også i 1980/81 været stærkt neddæmpet.

Til forhåbentlig udførelse i løbet af i år er der dog planlagt omsætning af den østre, udvendige sidetrappe i slotsgården. Begge sidetrapperne har i årenes løb sat sig en del, ligesom granittrinene på grund af frostskafer har forskubbet sig. Opmåling og projekt er udarbejdet og godkendt af Det særlige Bygningssyn. Halvdelen af finansieringen er sikret, og vi har begrundet håb om yderligere økonomisk bistand, så arbejdet kan komme i gang. Inden døre arbejder vi iøvrigt i disse år en del med restaurering af indboet - de fleste af de gamle stole og sofaer har trængt til nyt betræk. Samtidig benytter vi lejligheden til at gå møblerne efter rent snedkermæssigt - en del af dette arbejde er udført i løbet af foråret.

I fortsættelse af tidligere års tradition regner vi atter med i år at afholde 3 offentlige gudstjenester i slotskapellet: 2. pinsedag under ledelse af pastor Tranholm-Pedersen, Voldum; søndag, den 17. juli: Pastor Nørgaard, Hadsten; søndag den 6. september: Pastor Juul Hansen, Ødum.

Som tidligere regner vi også i år med musikalske aktiviteter: 2 »Clausholm-koncerter« - 29. maj en kombineret or-

gel- og blåserkoncert samt 21. august en kombineret orgel- og cellokoncert; sidstnævnte koncert som et led i »Randersugen«. Her udover er der planlagt en koncert 30. juli med et udenlandsk ensemble - såfremt vejret tillader det i slotsgården. Årets »Slotskoncert« med Randers Byorkester under ledelse af Lavard Friisholm er ansat til onsdag den 5. august. Endelig er der planlagt en opførelse af Straus-operetten »Valsedrømme« i slotsgården, weekend'en, lørdag den 15. - søndag den 16. august ved et amatørenssemble fra Busbjerg - det evt. provenue ved denne forestilling tilfalder indsamling til fordel for opførelsen af en »Voldumhal«.

Djurslands Museum, Grenaa

Bjarne Flou

Djurslands Museum har nu truffet aftale med Dansk Fiskeriforening om overførsel af *Dansk Fiskerimuseum* fra Brede, Nationalmuseets 3. Afd. til Grenå. Østjylland har altså fået et fiskerimuseum med landsdækkende virkeområde. Selve overflytningen af samlingerne påbegyndes i august, og samlingerne forventes færdigopstillet til sommeren 1982. Som museumsinspektør for Dansk Fiskerimuseum er ansat etnografen, magister Torben Vestergård.

Museet har også afsluttet sine forhandlinger angående erhvervelse af keramike-

ren Louis Ehlers enestående samling af dansk lertøj. Vi har modtaget omkring halvdelen af privatsamlingen. Magister Hans Lassen, Den Gamle By, har været behjælpelig med en foreløbig gennemgang af samlingen, der forventes færdigopstillet inden julen 1981.

I forlængelse af forskningsprojektet »Kolindsunds historie« er der i samarbejde med Århus Amtsentral udgivet undervisningsmateriale om, hvorledes elever selv kan drage ud i marken og foretage etnologiske undersøgelser. Materialet er illustreret med eksempler fra Kolindsund, men er tænkt som mere generelt anvendeligt, hvis man i undervisningen vil beskæftige sig med lokalhistorien.

På den arkæologiske front har arkæologen Niels Aksel Boas forestået museets undersøgelser. Af disse kan fremhæves undersøgelse af en såkaldt »grubekeramisk« boplads (ca. 2500 f.v.t.) nær Grenå. Undersøgelsen og bearbejdelsen af materialet sker på baggrund af bevilling fra bl. a. Humanistisk Forskningsråd til arkæologen Lisbeth Vincent. Undersøgelserne vil fortsætte de kommende år.

Museet har påbegyndt en undersøgelse af kalkudvinding og kalkbrænding på Djursland. Der er indsamlet gamle billeder og beretninger og en forsøgsbrænding i en gammel kalkbrændingssovn ved Balle er registreret. Museet planlægger i samarbejde med andre museer i 1981 at foretage en større samlet undersøgelse af »kalkens kulturhistorie« på Djursland.

Registreringen af museets samlinger og udskrivning af registreringskort er nu næsten afsluttet. Registreringen foretages af cand. phil. Brita Flou.

Forhistorisk Museum, Moesgård

Jesper Laursen

En væsentlig del af Forhistorisk Museums antikvariske arbejde er af opsøgende art. Som det fremgår af tidligere meddelelser, har museet foretaget omfattende rekognosceringer i forbindelse med større, »ødelæggende« anlægsarbejder, herunder især den østjyske motorvej. Århus kommunes lokalplaner og Varmeplan Århus. I forlængelse af disse rekognosceringer er der foretaget en række redningsudgravninger, som ofte har givet stort udbytte.

I 1981 har museet opsøgt et hidtil ret forsømt område, nemlig Århuskovene. Henvendelser fra publikum viste ofte, at kun et begrænset antal af skovområdenes fortidsminder var registreret. Og da det er kendt, at især skovene rummer mange forskelligartede kulturhistoriske mindesmærker, blev det besluttet, at der skulle foretages en samlet fortidsminde-registrering i Århuskovene. En sådan registrering er påkrævet af hensyn til bevarelsen af disse anlæg, som ofte er truet af det moderne skovbrugs tekniske hjælpemidler og driftsform i øvrigt. Samtidig danner den et instruktivt udgangspunkt for information af publikum.

Registreringsarbejdet blev udført som en grundig skovrekognoscering. Den foregik i det tidlige forår, hvor iagttagelsesbetingelserne er gode, idet sigtbarheden er stor og skovbunden mest muligt blottet.

Der blev undersøgt et område på ca. 1200 ha. Det omfatter de offentligt ejede Marselisborg-, Moesgård- og Vilhelmsborg skove, Riis skov og endelig Lisbjerg

skov, som kun delvis ejes af det offentlige.

Fundmængden var overvældende. I alt blev der registreret omkring 250 fortidsminder. Heraf var kun ca. 50 kendte i forvejen. Det samlede antal fordeler sig på ca. 100 gravhøje, 10 storstensgrave, 30 agersystemer, 30 hulvejssystemer, 75 stenrydningsbunker og 10 diverse. Herudover findes et stort antal skovhistoriske mindesmærker, f. eks. skovdiger, led, planteskolediger og savgrave.

Alle disse mindesmærker beretter om forskelligartede anvendelser af skovområderne gennem tiderne. Herom handler en bog, som inden længe udgives af Forhistorisk Museum. Samtidig vil der blive udsendt en folder om fortidsminder i udvalgte områder af Århuskovene.

Gammel Estrup — Jyllands Herregårdsmuseum

Vibeke Nielsen

Året, der er gået siden sidste beretning, har på Herregårdsmuseet været præget af to begivenheder. Den første var museets 50-års jubilæum, der blev fejret i weekenden den 23.-24. august. Om lørdagen var der om eftermiddagen en højtidelighed i Riddersalen for en indbudt kreds på godt 100 personer. Formanden, kontorchef Thrane, kom i en tale ind på udviklingen i de 50 år, der er gået, og profes-

sor Norn, der er medlem af bestyrelsen, holdt en forelæsning om herregårdenes rolle i kulturlivet. Medlemmer af Randers byorkester under ledelse af Lavard Friisholm spillede. Om søndagen var der gratis adgang til museet, hvad der resulterede i det største besøgstal nogensinde på en enkelt dag: 2194. De har nu næppe kunnet se ret meget andet end hinanden! Dejlige gaver fik museet: Et stort rokokospejl, tolv Nøstetangenglas, et maleri, for nu blot at nævne enkelte. Der blev oprettet et fond, båndlagt til anskaffelse af særlig værdifulde genstande og til konserveringsformål, ligesom en enkelt velgører blandt dem, der bidrog med penge til fondet, bekostede istandsættelse af hovedbygningens vestfacade. Trods den i øvrigt økonomisk anspændte situation har det således været et stort år for Herregårdsmuseet.

Den anden begivenhed var lederskiftet. Efter godt 35 års virke som daglig leder af museet trak museumsforvalter Andreas Bjerre sig tilbage med udgangen af 1980. Det tør nok siges, der er sket meget på Herregårdsmuseet i disse 35 år, både m. h. t. istandsættelse af rum efter rum, erhvervelse af genstande, herunder en del af det oprindelige inventar fra Gammel Estrup, og hele indretningen. Undertegnede skal nu - efter omdannelse af stillingen som museumsinspektør - tage fat, hvor Andreas Bjerre holdt op.

For ovennævnte fonds midler har museet erhvervet et billede tilskrevet Peder Als, og desuden er der, uden sammenhæng med jubilæet, i foråret kommet en

gave bestående af seks billeder, hvoraf to værdifulde pasteller fra 1700'tallet.

Landbrugsmuseet, Gl. Estrup

Svend Nielsen

Året 1980 blev et meget travlt år for landbrugsmuseet med ialt 21.567 besøgende og 174 omvisninger, hvoraf de 138 var skoleomvisninger. Der blev kun foretaget mindre ændringer i de 4 udstillinger, men til gengæld blev hele bibliotekets omfattende ca. 5.000 titler ordnet og registreret, og takket være henvist arbejdskraft, nåede vi et stort skridt fremad med konservering og ordning af håndredskaber m.m., ligesom vi kom et stykke videre med indretningen af magasiner. Derudover er der også sket fremskridt med hensyn til museets omgivelser såsom parkeringspladser og flisegange m.m.

En vigtig begivenhed var, at det omsider lykkedes at få etableret et cafeteria, selvom det af økonomiske grunde blev noget primitivt og nødtørftigt i starten. Cafeteriet blev godt besøgt og imødekom således et stærkt publikumsønske. Cafeteriet er endnu ikke færdigbygget, men det lykkes dog til 1981-sæsonen at få forbedret køkkenfaciliteterne og at få indlagt varme, så det nu også på kolde regnvejrsdage er et behageligt sted at opholde sig.

Ligeledes er i vinterens løb udstillingen »Mælk-smør-ost« blevet demonteret og erstattet af udstillingen Landbokvinden, der belyser forskellige arbejder såsom spinden, vask og strygning, ølbrygning, lysestøbning o.s.v.

Købstadmuseet »Den gamle By«

Henrik Nyrop-Christensen

I året 1980 havde »Den gamle By« et rekordstort besøg. Det skyldtes uden tvivl den opmærksomhed, der var rejst omkring museet gennem fjernsynets julekalender 1979, men dette kan næppe være den eneste grund, idet besøget også i 1981 har været over det normale. Dette på trods af en stigning i billetpriserne. Måske kan det store antal gæster tilskrives de usikre tider, hvor nostalgien som bekendt har gode kår.

Museets udadvendte virksomhed har i 1980 og -81 som sædvanlig omfattet tre foredragsaftener i Helsingør Theater. I 1980 under fællestitlen »Nydelsesmidler«; her talte først konsul Sigurd Müller om vin, dernæst Hans Lassen om kaffe og endelig tobaksfabrikant Asger M. Hirschsprung om tobak. I 1981 drejede foredragene sig om »Byer og bygninger«; først talte cand. mag. Ole Schiørring om »Byer i middelalderen«, dernæst talte Hans Henrik Engqvist om dansk købstads-bindingsværk, og endelig holdt Hans Lassen foredraget »Købstadmuseet Den gamle By - status og perspektiver«.

Museet har i de forløbne to år afholdt flere særudstillinger. I 1980 først en stor udstilling om dukketeatre i anledning af hundredåret for udgivelsen af Alfred Jacobsens første danske dukketeater. Den næste større udstilling blev juleudstillingen »Julemænd og julenisser« - udsprunget af formodningen om forrige års julekalender som årsag til den kraftige publikumsinteresse. Den væsentligste udstil-

ling i 1981 har været den hollandske vandreudstilling »Frisisk folkekunst« - fajancer fra Makkum«, der fandt sted i juli og august. I Århus festuge -81 vises bl. a. en udstilling af prospektkort fra Stenders forlag gennem 50'erne.

Helsingør Theater har som vanligt været hjemsted for en række kunstneriske aktiviteter, først og fremmest Aarhus Byorkester's kammerkoncerter; men også andre musikere har fået lejlighed til at give koncerter her, således i foråret 1981 Det Danske Wienerensemble, der gav sin første offentlige koncert. I 1980 opførte det århusianske kor Da Camera under ledelse af Erling Kullberg en dramatiseret udgave af Birger Sjöberg's »Frida's visor« under titlen »Lille Paris«; forestillingen samlede et stort publikum i festugen, og blev senere udsendt i TV. Blandt senere forestillinger på Helsingør Theater skal nævnes Århus Studentersangere's opførelse af »Vandmøllen i Apenninerne« (maj 1981), og Den Jyske Opera's opførelse af John Gay's »Tiggeroperaen« i festugen -81. I vintermånederne giver Helsingør Theater husly til Aarhus Teater, der er under ombygning; man vil her opføre J. L. Heiberg's »Rescensenten og Dyret«.

I løbet af 1980 blev Gøernes gård fra Næstved, hvis genrejsning blev påbegyndt i 1979, fuldført i det ydre. De planlagte museumsafdelinger af legetøj og musikinstrumenter agtes indrettet i løbet af vinteren 81-82. En anden væsentlig byggeopgave er museet gået i gang med, da det i efteråret 1980 pludselig blev aktuelt at foretage den længe planlagte overflytning af Ågade 7 i Lemvig. Hermed

har »Den gamle By« fået mulighed for at vise et karakteristisk vestjysk købstadshus, der ovenikøbet af den sidste beboer er skænket med både butiks- og boliginventar, man kan altså vise huset aldeles som det var, da det fungerede i Lemvig. Genrejsningen i »Den gamle By« blev straks påbegyndt og rejsegilde påregnes at finde sted i efteråret 1981.

Blandt de andre opgaver, museet har taget op i løbet af 1981, er en indsamling og bearbejdelse af materiale omkring fritids- og sportstøj; undersøgelsen ledes af museets tekstilafdeling.

Den 22. juli 1981 fyldte museumsdirektør mag. art. Hans Lassen 70 år og faldt dermed for aldersgrænsen; den 31. juli forlod han sit embede. Hans afgang slutter en epoke i museets historie, som især er præget af fremgang i museets udadvendte virksomhed. Mag. art. Erik Kjersgaard er udnævnt til direktør for »Den gamle By« pr. 1. september 1981.

Silkeborg Museum

Christian Fischer

I det forløbne år har Silkeborg Museum haft besøg af ikke færre end 36.873 personer, hvilket er ny besøgsrekord. For at understrege, at det ikke blot var det dårlige vejr skyld - det vejr, nogen kalder museumsvejr - så bød de våde sommermåneder på en tilbagegang i forhold til andre år.

På det udstillingsmæssige har vi haft en særudstilling om jysk granitskulptur lavet af fotografen Poul Pedersen, Århus. I

forbindelse med 100-års dagen for forfatteren Albert Dams fødsel lavede museet en særudstilling om ham og hans forfatterskab. Foruden det materiale, som museet har arvet efter Albert Dam, modtog vi fra det kongelige Bibliotek et stort depositum af originale manuskripter og lignende. I den faste udstilling er der sket den ændring, at det rum, der omfatter jernalderen, og dermed Tollundmanden, er blevet totalt nyindrettet, bl. a. med henblik på at varetage sikringsmæssige forhold.

Af specialarrangementer kan nævnes en ulddag, hvor der blev klippet får, kartet og spundet uld, plantefarvet og vævet og meget mere. Museets pottemagerværksted har også været i aktion om søndagen, bl. a. for at lave »lødige« souvenirs til museet.

Som et led i bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden har Silkeborg Museum siden efteråret 1980 permanent haft fire unge beskæftiget med registreringsarbejde, udgravningsarbejde og øvrigt forefaldende museumsarbejde. Dette projekt har været til stor glæde for både de langtidsledige og museet, og det vil fortsætte indtil videre.

I felten har vi foretaget en del udgravninger, oftest provokeret af bygge- eller andet anlægsarbejde. Ved Jordkærvej i Hvinningdal blev udgravet tre overpløjede gravhøje, og som tillægsgevinst var der anlagt en gravplads fra førromersk jernalder op ad den ene høj. Denne gravplads var markeret med cirkelrunde stenlægninger dækkende over en grube med brændte knogler. To af disse stenlægninger er blevet flyttet til museets have, så

Fra museumsforeningens forårstur til udgravningen ved Kragelund.

besøgende kan forvisse sig om, hvordan Tollundmanden egentlig burde være begravet, hvis han havde lidt en naturlig død i jernalderen.

Ved Gubsø har museet undersøgt et formodet middelalderligt anlæg. Denne formodning kunne ikke bekræftes, men i forbindelse med undersøgelsen fandtes syldsten til en bygning, som har rummet et bronzestøberi. Nærmere datering af dette foreligger endnu ikke.

Ved Vinding nær Bryrup har vi fortsat undersøgelserne af en gravplads fra ældre romersk jernalder, og indenfor et område på godt 200 kvadratmeter har vi i år frilagt 17 jordfæstegrave, alle med rigt indhold. 11 af de 17 grave indeholdt barnebegravelser, noget ret så usædvanligt fra denne periode. Undersøgelsen vil blive fortsat.

Blandt årets nyherhvervelser kan nævnes en punchekande, som var blevet overrakt til Studenterforeningen i København efter en vellykket udflugt til Silke-

borg i 1856. Punchekanden, som er lavet på Bing og Grøndahl, er udsmykket med Silkeborg-motiver.

For midler stillet til rådighed af Århus Amts Museumsråd har etnologen, mag. art. Margit Baad Pedersen udarbejdet en fyldig rapport om skovlovringsbruget Høgdal, historikeren, cand. mag. Ulla Qvortrup har undersøgt de materielle efterladenskaber fra de aktiviteter, der er foregået i tilknytning til Gudenåen, f. eks. pramfarten, og konserveringstekniker Eva Salomonsen har udarbejdet en rapport om tilstanden af keramik og glas, der befinder sig på amtets museer.

I lighed med andre år har museets medarbejdere været tilrettelæggere af 4 TV-udsendelser, bl. a. kan nævnes: På sporet af kongens borg og Vitus Berings 300-års jubilæum i Horsens. Museets foredragsrække er også blevet fortsat med bl. a. mag. art. Jørgen Ilkjær, som fortalte om udgravningerne i Illerup Ådal, museumsinspektør Hans Stiesdal om midtjyske voldsteder, og forfatteren Vagn Lundbye fortalte om Albert Dam og hans forfatterskab.

Ved hjælp fra svømmedykkere har museet i en vandfyldt mose ved Funderholme undersøgt et fund, som man nikker genkendende til, idet det drejer sig om tyvekoster stjålet på museet ved et stort natligt indbrud i 1971. Blandt de genfundne genstande er et stort antal gamle danske glas - alle desværre knust af tyven - to tinkrus, messinglysestager og et flint-låsgevær.

Østjysk Hjemstavnsforening

**Virksomheden fra 1. oktober 1980
til 30. september 1981.**

Den årlige generalforsamling blev holdt 29. november 1980 på hotel Ansgar. Efter beretningen var der bestyrelsesvalg. Gdr. Erling Holm ønskede ikke genvalg. I stedet valgtes Johanne Methling, og i stedet for Arne Gammelgaard valgtes H. Junker-Poulsen. Vi takker afgåede bestyrelsesmedlemmer for mange års trofast arbejde i bestyrelsen og byder velkommen til de nye. Bestyrelsen konstituerede sig på et senere bestyrelsesmøde (se s. 4).

Efter generalforsamlingen fortalte konsul Poul Harris meget interessant om forarbejdet til sit værk: »Bogen om Marselisslægten«.

12. februar var der møde på hotel Ansgar, hvor højskoleforstander Thorkild Clausen, Hadsten, talte om »Sognet i går, i dag og i morgen«. En oplevelse var det at høre Clausens levende måde at fortælle på. 4. marts igen møde på Ansgar, hvor tidligere biskop Henning Høirup, Århus, viste lysbilleder om ældre og nyere kunst i østjyske kirker. Der var næsten 100 deltagere til dette spændende emne.

Den 11. maj besøgte vi Amtsgården i Lyseng. Efter en rundgang i de store

bygninger gav amtsrådsmedlem Søren Vestergaard en udførlig og interessant redegørelse for, hvad der sker i Amtsgården. Derefter var amtet vært ved et fælles kaffebord. Der var 125 deltagere. 28. maj heldagstur til Sønderjylland med besøg på Jels Voldsted, Løgumkloster, Møgel-tønder, Gallehus, Rudbøl, det fremskudte dige, Rømø og Gram, 100 deltagere. 25. juni aftentur til Industrimuseet i Horsens, 30 deltagere. 30. august heldagstur til Nordfyn, og 17. september aftentur til Studstrupværket.

Bestyrelsen vil gerne her takke de mange, der støtter foreningen økonomisk. En varm tak til redaktionsudvalget, der står for udgivelsen af denne bog med J. S. Thomsen som ansvarshavende redaktør. I skrivende stund kender jeg ikke bogens redaktionelle form, men selv om der er meget at leve op til efter Erna Lorenzen, er jeg sikker på, at vor nye redaktør nok skal klare den opgave. Vi byder Thomsen meget velkommen til det største og vigtigste job i foreningen, nemlig udgivelsen af denne bog.

Erik Kjær

Personregister

- Aagaard, Per, provst, Astrup, 69, 89.
Agger, Åge, overlærer, Viby, 7, 65, 69, 83, 86.
Albertsdatter, Karen, 92.
Als, Peder, kunstmaler, 156.
Altholz, krigsråd, 33.
Andersen, Aage, sognepræst, Ravnbjergkirken, 81,86,89.
Andersen, Aage Fredslund, fotograf, 153.
Andersen, Anders, gmd., Gjern, 62.
Andersen, Kathrine, konditor, Århus, 121.
Andersen, Sevel, arkivleder, Virring, 138.
Andersen, Søren, 149.
Andersen, Valdemar, lærer, 19, 42.
Andreasen, Niels Jørgen, stud. mag., 139.
Andreasen, Preben, overtrafikassistent, 7, 99.
Andreasen, Svend, tømrermester, 86.
Asterg, Inge, 88.
- Baagø, højskoleforstander, Testrup, 93.
Bagge, N. Hulfeldt, godsinspektør, 60.
Balle-Christensen, Inge-Bente, 88.
Behr, Mette Sophie, g. m. pastor Worsøe i Ålso, 50.
Behr, Niels, godsejer, Skaføgaard, 50.
Bendixen, Kristen, Søften, 92, 95, 96.
Bendixen, Kristine, Søften, 92, 95.
Bendixen, Marie, Søften, 92, 95, 96.
Bendixen, Ole, gdr., Bendixminde, 90, 92, 98.
Bendixen, Ole, Søften, 92, 98.
Bendixen, Rasmus, Søften, 92.
Bendixen, Rasmus, 7, 90, 148.
Bennedsen, Dorthe, kirkeminister, 83.
Berg, Cathrine M., g. m. M. P. M. Nellemann, 55.
Berg, Peder, skræddermester, København, 55, 58.
Berg, Villas Th., 58, 59.
Bering, Vitus, 159.
Bernier, Henrik, Clausholm, 153.
Bertelsen, J. P., 88.
Bjerre, Andreas, museumsforvalter, 156.
Bjørnbak, højskoleforstander, Viby, 93.
Boas, N. A., arkæolog, 154.
Boelund, Claus, 12.
Bondesen, P., arkivar, 141, 145, 146.
Bondorff, E. V., præst i Harrested, 49.
Bornø, arkitekt i Århus, 132.
Bové, Anders, arkitekt, 89.
Brandt, Anne, 88.
Brandt, Hans, præst i Kaltrup, 45.
Bredal, assessor, Vinderlevgaard, 18.
- Bredgaard, N., administrationschef, 68.
Bruckmann, Henry, U. S. A., 109, 111.
Bruhn, frk., Trøjborg, 135.
Bruun & Sørensen, firma, 86.
Brøndlund, Birthe Marie, g. m. R. Nellemann, 49, 50, 54, 59.
Brøndlund, Chr. Jensen, forpagter, Tversted, 49.
Brøndsted, Chr., provst, Fruering, 47.
Buck, Niels, forstander, Ollerup, 131.
Buus, Lars, Ørumgaard, 53.
Bogh, Christoffer, præst i Trige-Ølsted, 44.
Bogh, Ide Margrethe, g. m. Laurids Sørensen Worsøe, 44, 46.
- Carlsen, Søren Sloth, arkivleder, Rosenholm, 142, 151.
Charisius, Sofie Elisabeth, 68.
Clausen, Th., højskoleforstander, Hadsten, 160.
Christensen, Anius, gdr., Hornsbjerg, 97, 98.
Christensen, Christiane fra Fensholt, 92, 96.
Christensen, H. P., elektriker, Hadbjerg, 141.
Christensen, Mads, overfører, 11.
Christian II, dansk konge, 66.
Christian IV, dansk konge, 12, 21.
Christian V, dansk konge, 10, 12.
Christian VI, dansk konge, 17, 23, 29, 37.
Christian VII, dansk konge, 61.
Christiansen, C. F., kirkegårdsinspektør, 83, 86.
Christophersen, Rasmus, gmd., Sminge, 62.
- Dalgaard, J. E., glarmester, Viby, 76.
Dalkjær, tandlæge, Århus, 121.
Dam, Albert, forfatter, 45, 138, 158, 159.
Dupont, Andreas, Løjstrup Nymølle, 52, 53.
- Ehlers, Louis, 154.
Ehrenreich, Niels, dommer, 69, 79.
Elkjær, Kjeld, bibliotekar, 150.
Enevoldsen, Per, arkivleder, Mårslet, 142.
Engquist, H. M., 157.
Erik Lam, dansk konge, 65.
- Fausbøll, Th. Hauch, 59.
Fischer, Chr., godsejer, Allinggaard, 60, 61, 64.
Fischer, Christian, museumsinspektør, 158.
Fjælrad, Georg, domorganist, 78, 84.
Flou, Bjarne, museumsinspektør, 159.
Flou, Brita, cand. phil., 154.
Folsach, Hans, krigsraad, Keldkær, 43.
Ford, Henry, Detroit, U. S. A., 121.
Frederik I, dansk konge, 66.
Frederik II, dansk konge, 11.
Frederik III, dansk konge, 66.
Frederik V, dansk konge, 17, 23, 36.
Friis, Anne Marie Rasmussen fra Bode, 92.
Friis, greve, 33.
Friisholm, Lavard, kapelmester, 154, 156.
- Gaarn-Larsen, J., sognepræst, Viby, 82, 86.
Gamborg, Ove, tømrermester, 86.
Gammelgaard, Arne, skolebibliotekar, Hammel, 160.
Gersdorff, Chr. L. Ph., baron, Marselisborg, 68, 70.

Gjern, Peder, gmd., Truust, 62.
 Gram, overjægermester, 16.
 Grandjean, Poul Bredo, 42.
 Grauballe, S. Chr., Fjellerup, 53, 54.
 Gregersen, S., 88.
 Groom, Dorothy, amk. sygeplejerske, 115.
 Grønborg, Johannes, lærer, 151.
 Guldborg, Hoegh, minister, 61.
 Gæmelke, Chr. Rud, 141.

Hansen, Charlotte Amalie, Grauballegaard, 60.
 Hansen, Juul, præst i Ødum, 153.
 Hansen, N. Chr., stadsskoleinspektør, 89.
 Hansen, Svend Nørregaard, 7, 9, 46.
 Harris, Poul, konsul, 160.
 Hartz, Carl, mølleforpagter, 57.
 Hauglund, Xenia, 88.
 Hede, Holger, 42.
 Heiberg, J. L., 157.
 Heide, Erik, kunstner, 85, 87.
 Hesse, P. Chr., skovrider, 16.
 Heunecke, overlærer, 139.
 Hirschsprung, A. M., fabrikant, 157.
 Hjuleraa, Jørgen, musiker, 143.
 Hoffmeyer, Skat, biskop i Århus, 74, 76, 77.
 Holm, Grenå, 140.
 Holm, Erling, gdr., Bendixminde, 90, 160.
 Holm, Jens, 148.
 Holm, Martin, 148.
 Holm, Peder, stifter af "Den gamle By", 136.
 Hygum, biskop i Århus, 44.
 Hyllested, Orla, borgmester i Århus, 69, 88.
 Højlund, Chr., præst, Ravnsbjergkirken, 89.
 Hækkerup, Per, minister, 85.
 Høgsbro, Kirsten-Elisabeth, museumsinspektør, 9, 10, 42.
 Høirup, Henning, biskop i Århus, 78, 80, 81, 86, 88, 160.
 Hågensen, Miss, amk. sygeplejerske, 123.

Ilkjær, Jørgen, mag. art., 159.
 Ingerslev, H. P., godsejer, indenrigsminister, 68.

Jacobsen, Alfred, 157.
 Jacobsen, Sv. Aage, bogtrykker, Ringkøbing, 151.
 Jensen, Anne, Skævinge, 131.
 Jensen, fotograf, Skanderborg, 57.
 Jensen, Borge, Hadsten, 141.
 Jensen, Frederik Damgaard, gmd., Onsted, 40.
 Jensen, Marie, Århus, 119, 121, 131.
 Jensen, Mogens, gmd., Mølhaage, 62.
 Jensen, Nydam, arkivleder, Hadsten, 140.
 Jensen, Peder, snedkermester, 76.
 Jensen, P. Holm, arkivleder, Skejby-Lisbjerg-Ølsted, 148.
 Jensen, Søren, skovrider, 12, 15.
 Johansen, Herman, arkivleder, Rougse, 147.
 Junker-Poulsen, H., statsaut. ejd.-mægler, 160.
 Juul, Jens, sognerådsformand, Viby, 74.
 Jørgensen, Chr., skovrider, Vrads, 17, 18.
 Jørgensen, Mogens, kunstner, 78.

Kaae, Peder Rasmussen, Vitved Mark, 58.
 Kahn, Astrid, væver, 78.
 Kieler, provst i Søften, 93.
 Kirkholt, Karen, stud. mag., 145.
 Kjersgaard, Erik, museumsdirektør, mag. art., 158.
 Kjær, Erik, godsejer, Ristrup Hovedgaard, 161.
 Klitgaard, Carl, 59.
 Knudsen, Niels, St. Sjørup, 53.
 Koch, Bodil, kirkeminister, 76, 77.
 Krag, Niels, 143.
 Kragh, Otto, 145.
 Kristensen, Evald Tang, folkemindesamler, 43, 44, 45.
 Krog, O. Villumsen, fotograf, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74.
 Krohn, Th., orgelbygger, 78.
 Kullberg, Erling, 157.

Ladefoged, P., 59.
 Lambert, amk. professor, 124, 127, 128, 129.
 Langballe, C., kobmand i Århus, 56.
 Lange, P. I., præst, Fredenskirken, 79.
 Larsen, Jermin, ingeniør, Odense, 84.
 Larsen, Sigrid, Odder, 152.
 Larsen-Ledet, Lars, redaktør, 73.
 Lassen, Hans, museumsdirektør, mag. art., 154, 157, 158.
 Laursen, Carl A., arkivleder, Mols, 141.
 Laursen, Jesper, museumsinspektør, Moesgaard, 155.
 Laursen, Metha, arkivleder, Purhus, 144.
 Laursen, Peder, 92.
 Lauritzen, Hans, skibsskriver, 47.
 Lauritzen, Søren, Løvenholm, Sødringholm, Vorsø, 43.
 Leth, Aksel, overlærer, 7, 60.
 Leth, Rasmus Jensen, forpagter, 57.
 Lundbye, Vagn, forfatter, 159.
 Lørring, Niels, 66.

Madsen, vognmand, Højbjerg, 133.
 Magnus, dansk kongesøn, 65.
 Marcussen & Son, orgelbyggere, 70, 84.
 Marselis, Constantin, baron, Marselisborg, 66.
 Marselis, Gabriel, hollandsk købmand, 66.
 Meinicke, Karl, København, 151.
 Methling, Johanne, arkivleder, Solbjerg, 149, 160.
 Michaëlis, Karin, forfatterinde, 145.
 Michelsen, Ingv., smedemester, 86.
 Michelsen, Laurids, skovrider, 19.
 Mikkell, tjenestekar, »Bendixminde«, 91.
 Mikkelsen, Ejnar, murermester, 86.
 Mikkelsen, Kaj, arkitekt, 89.
 Mikkelsen, M. R., førstelærer, Søvind, 10, 139.
 Mikkelsen, Niels, stenhugger, Horsens, 16.
 Millgaard, Kirsten, fotograf, 75, 77, 78, 79, 80.
 Mitchel, Mildred, amk. sygeplejerske, 109, 111.
 Mogensen, Svend, klosterforstander, 66.
 Morville, Niels, krigsråd, Brandbjerg, 21.
 Müller, Sigurd, konsul, 157.
 Møller, C. F., arkitekt, 82.
 Møller, Laurids D., regimentsskriver, 43.
 Møller, Mads, arkitekt, 82.
 Møller, Thorkild, 88.

- Mønster, Chr., underskovrider, 26.
 Mønster, Peder, skovrider, 15, 31.
- Nellemann, Aksel, 8, 49, 51.
 Nellemann, Anne Sofie, g. m. L. P. Schmidt, 49.
 Nellemann, Erik, Holbæk Mølle, 51.
 Nellemann, Laurids, Allingskovgaard, 55.
 Nellemann, Magdalene Kristine, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59.
 Nellemann, Marie Rasmine, 53, 54.
 Nellemann, Mogens, Lerbæk, 49.
 Nellemann, Mogens P. M., 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59.
 Nellemann, Peder Berg, 57, 58.
 Nellemann, Preben Schack, 55.
 Nellemann, Rasmus, forpagter, Estruplund, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59.
 Nellemann, Rasmus Hansen, Kværndrup, 49.
 Niclasen, F., arkitekt, 75.
 Nielsdatter, Ane, 141.
 Nielsdatter, Maren, 12.
 Nielsen, A., lærer i Ørsted, 92.
 Nielsen, Bent Frank, 88.
 Nielsen, Bo, Fredensborg, 140.
 Nielsen, Edvard, præst, Ravnsbjergkirken, 89.
 Nielsen, Früstück, arkitekt, 106.
 Nielsen, Harald, sognepræst, Viby, 66, 81.
 Nielsen, Henning, borgmester, Hadsten, 141.
 Nielsen, J. A., Grenå, 140.
 Nielsen, Svend, museumsinspektør, Gl. Estrup, 156.
 Nielsen, Vermund, direktør, 74.
 Nielsen, Vibeke, museumsinspektør, Gl. Estrup, 155.
 Nielsen, Vibeke, arkivleder, Sønderhald, 150.
 Nielsson, Laurs, stenhugger, 16, 17.
 Nielsson, Søren, stenhugger, 16, 17.
 Norn, professor, 156.
 Nyholm, Hans, konsulent, 84, 89.
 Nyrop-Christensen, Henrik, museumsinspektør, 157.
 Nyvang, Anker, sognepræst, Fredenskirken, 77.
 Nyvang, Grethe, organist, Fredenskirken, 78.
 Nørgaard, provst, Hadsten, 153.
 Norgaard, Povl, arkivleder, Ry, 147.
 Nørregaard, højskoleforstander, Testrup, 93.
- Olsen, Hans, lærer, 91.
 Olsen, Peder, lærer i Søften, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98.
 Olsen, Rasmus, gdr., »Bendixminde«, 90, 91, 95.
 Olsen, Sorine, g. m. Rasmus Olsen, 95.
 Otto, J. G., bagermester, 55.
- Pedersen, Adler, 134.
 Pedersen, Anne Margrethe, g. m. P. B. Nellemann, 58.
 Pedersen, Arne, sognerådsformand, Viby, 89.
 Pedersen, Axel, præst i Viby, 74, 76, 77.
 Pedersen, Birthe Skov, 88.
 Pedersen, Jens Arberg, rådmænd i Århus, 69.
 Pedersen, Kaj Fisker, fuldmægtig, 86, 88.
 Pedersen, Margit Baad, etnolog, mag. art., 159.
 Pedersen, P. A., værkstedschef, 74, 76.
 Pedersen, Poul, fotograf, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 158.
 Pedersen, Th., fotograf, 83, 84, 85, 86, 87, 88.
 Poulsen, P. L., trafikinspektør, 100.
- Prip, gdr. i Søften, 93, 96.
 Pultz, Fr., overførster, 18, 19, 26, 31, 35, 42.
- Quortrup, Ulla, cand. mag., 159.
- Rasmusdatter, Helvig, Fjellerup, 53.
 Rasmussen, lærer i Søften, 97.
 Rasmussen, A., bogtrykker i Ringkøbing, 151.
 Rasmussen, Anne, Hylke, 150.
 Rasmussen, Børge, prokurist, 74.
 Rasmussen, Ejv., Viborg, 44, 47.
 Rasmussen, Hans, Blegind præstegaard, 48.
 Rathlow, jægermester, 15, 16, 17, 19.
 Ravnholm, Jens, tegner, 153.
 Reerslev, J. Fog, afdelingsleder, 88.
 Reppke, Gerda, Solbjerg, 42.
 Richter, J., kgl. bygningsinspektør, 82.
 Rishøj, Hans, redaktør, 152.
 Ritter, overførster, 12, 15, 17.
 Rohde, Chr., murermester, 76.
 Rosenkrantz, Dorothea Øllegaard, g. m. Chr. Gersdorff, 70.
 Rosenkrantz, Mogens, 19.
 Rosenlund, Johannes, overlærer, Viby, 74.
 Rowan, F. J., jernbanearkitekt, 103.
 Rugholm, provst, 77.
 Røder, jægermester, 29.
- Saabye, Marius, arkæolog, 150.
 Salling, H. F. & Sønner, firma, 76.
 Salomonsen, E., skoleinspektør, 86.
 Salomonsen, Eva, 159.
 Schmidt, Henrik, 150.
 Schmidt, L. P., gmd., Brandse, 49.
 Schou, forpagter, Østergaard, 53.
 Schou, J., viceinspektør, 150.
 Schørring, Ole, cand. mag., 157.
 Siegumfeldt, præst i Hasle og Søften, 94, 96.
 Sjøberg, Birger, 157.
 Seidelin, Kirsten Nichelsdatter, g. m. pastor Bøgh i Trige, 44.
 Seidelin, Mogens, 48.
 Seidelin, Nichel, provst i Skanderborg, 44.
 Skov, A., arkitekt, 75.
 Slante Laus = Laurids Sørensen Worsøe, 43, 44, 48.
 Smith (pseudonym), amk. industrimand, 125.
 Smith, fru, g. m. ovennævnte, 129.
 Smith Margareth, datter af ovennævnte, 125, 127, 129.
 Snitker, læge i Solbjerg, 39.
 Soetmann, Ditlev, skovrider, 26.
 Steenberg, Gudrun, billedhugger, 78.
 Steinholt, Grethe, 88.
 Steenbuch, Hans, professor, 44.
 Stiesdal, Hans, museumsinspektør, 159.
 Struensee, minister, 61.
 Svenstrup, Carl, Grenå, 140.
 Søegaard, købmand, 57.
- Thane, L., 59.
 Therkelsen, Herdis, Flemming, 10.
 Therkelsen, Johannes, 45.
 Therkildsen, Søren, 141.

Thomsen, A. & Th., firma, 76.
Thomsen, A. H., 145.
Thomsen, J. S., 153, 161.
Thomsen, Steen Rudi, journalist, 88.
Thorsen, Tage Gron, Jennum, 143.
Thorviidsen, Knud, 42.
Thrane, kontorchef, 155.
Tinning, G., arkitekt, 79.
Tranholm-Pedersen, præst i Voldum, 153.
Trap, topograf, 29, 100.

Ulvbjerg, Elna, 42.
Ussing, J. L., Randers, 54.

Valdemar d. Store, dansk konge, 65.
Valdemar Sejr, dansk konge, 66.
Vestergaard, Soren, hjemmeværnskonsulent, 161.
Vestergaard, Torben, etnograf, 154.
Vincent, Lisbeth, arkæolog, 154.
Voyda, amtmand, etatsraad, 16.

Waaben, Jess, lærer i Fårup, 144.
Wad, Leo, 49, 55.
Weng, O. P., Svejstrup, 57.
Weismann, Carl, 9, 42.
Withen, Walther, tømrermester, 9, 42.
Worsøe, Christopher, præst i Tønning-Træden, 47.
Worsøe, Elisabeth Cathrine, g. m. Rasmus Nellemann, 50, 53, 54, 55, 58, 59.
Worsøe, Hans H., landsarkivar i Åbenrå, 8, 43, 45, 46, 153.
Worsøe, Jørgen Seidelin, præst i Hinge-Vinderslev, 47.
Worsøe, Laurids Sørensen, provst i Blegind, 43, 44, 45, 46, 47.
Worsøe, Peder, præst i Ålso, 50.
Wøldike, Marcus, professor, 44.
Wøldike, Peder, præst i Sommersted, 44.

Zølner, Hans Pedersen, skovrider i Vor herred, 14.

Østergaard, Peder, arkivleder, Nørhald, 143.

Stedregister

Aagaard, 26.
Aakjær Mark, 38.
Aarslev, 33.
Addit, 18.
Adirondack Mountains, U. S. A., 128.
Aldrup Mølle, 34.
Alheden, 18, 19, 42.
Allinggaard, 60.
Allingskovgaard, 55.
Amazonlandet, 117.
Amerika, 113, 114, 115, 116, 121, 123, 130.
Anbækgården, 27.
Anholt, 140.
Antvorskov, 17.
Apenninerne, 157.
Astrup, 69, 149, 150.
Astrupgården, 148.
Astruplund, 79.
Astrup Mark, 35.
Azorerne, 118.

Balbao, 117.
Balle, 154.
Begtrup, 28.
Bering Bro, 34, 36, 38.
Blegind, 34, 44, 45, 46, 47.
Bloomingdale, U. S. A., 123, 124.
Bode, 92.
Bodil Mølle, 34, 38, 39.
Borre Mark, 26.
Borum, 25, 31, 32, 33, 36.
Bov, 13, 15, 42.
Brabrand, 85.
Brandbjerg, 43.
Brandsø, 49.
Brede, 154.
Brejning, 105.
Bryrup, 159.
Bryssel, 132.
Busbjerg, 153.
Bygholm, 20.
Børkop, 103, 105.

Californien, 106, 109, 111, 112.
Canada, 128.

Christiania (Oslo), 119.
Christobal, 118.
Clausholm, 153.
Colon, 118.
Connecticut, U. S. A., 126, 127.
Cuba, 118.

Dalbyneder, 143.
Danmark, 11, 13, 42, 100, 103, 106, 108, 111, 117, 118, 120, 121, 122, 125, 129, 130, 131, 132, 143.
Dannevirke, 147.
Daugaard, 103.
Degnebro, 26, 27.
Den engelske Kanal, 118.
Det caraimiske Hav, 118.
De vestindiske Øer, 118.
Djursland, 79, 136, 140, 151, 154.
Djurs Nørre herred, 52.
Djurs Sønder herred, 50.

Ebeltoft, 146.
Edslev, 34.
Egeskov, 49.
Eskerod, 151.
Espengaard, 29.
Estruplund, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 59.
Europa, 113, 130.

Farre, 28, 31.
Fastrup, 35.
Fensholt, 92.
Finderup, 19.
Fjellerup, 52, 53, 54.
Flade, 88.
Flemming, 10.
Folling Mark, 27.
Forlev, 56, 57.
Framlev, 15, 18, 21, 31, 35, 36, 40.
Fredensborg, 140.
Fredenskirken, 65, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 89.
Fredens Sogn, 69, 78.
Fredensvang, 72.
Fredericia, 100.
Frederiksbjerg, 71.
Frederikshavn, 119.
Frijsendal, 60.
Frijsenborg, 29, 60.
Frisenvold, 51.
Frøring, 47, 138.
Funderholme, 159.
Fusvad, 34, 35.
Fyn, 17.
Fårvang, 60.
Fårup, 144.

Gallehus, 161.
Gammel Estrup, 155, 156.
Gangsted, 21, 100.
Gatun Søen, 118.
Gødved, 21, 139.

Gern, 60, 62.
 Gern herred, 16, 21, 22, 25, 29, 31, 32, 56, 57.
 Giberaen, 142.
 Gielaa, 26.
 Gjelbro, 26.
 Gjessing, 35, 36, 40.
 Gottorp, 147.
 Graastenen, 28, 31.
 Gram, 161.
 Grauballegaard, 60.
 Greenwich, Connecticut, U. S. A., 126.
 Grenå, 140, 146, 151, 154.
 Grøfthøjparken, 80.
 Grønland, 98.
 Gub sø, 159.
 Gudenåen, 52, 152, 159.

Hadbjerg, 141.
 Haderslev, 17.
 Hads herred, 18, 21, 22, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 90, 95, 152.
 Hadsten, 140, 141, 153, 161.
 Haiti, 119.
 Hald, 27, 30, 152.
 Harlev, 33.
 Harlevholm, 33.
 Harreslev, 49.
 Hasle, 94.
 Havhuse, 151.
 Havreballegaard, 66.
 Herskind, 28, 31, 33.
 Hids herred, 21.
 Hinge, 47.
 Hjelmslev herred, 15, 21, 31, 35, 36, 43, 56, 57.
 Hoed, 50.
 Hoffuidgaarde, 100.
 Hoffuitsmark, 100.
 Holbæk (Roug sø herred), 51.
 Holstebro, 105.
 Holme, 73, 77.
 Horn, 60.
 Hornslet, 146, 151.
 Horsens, 17, 21, 35, 36, 40, 43, 100, 159, 161.
 Hovedgaard, 19, 20, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105.
 Hundslund, 22.
 Hvilsted, 35, 149, 150.
 Hvinningdal, 158.
 Hvolbæk, 139.
 Hylke, 20, 101, 150, 151.
 Høgdal, 159.
 Højbjerg, 81, 133, 134.
 Højmose, 28.
 Hørring, 34, 36, 44, 45, 46, 58, 103, 133.

Illerup, 57, 58, 159.
 Ingerslev Mølle, 34.
 Isted, 91, 96.

Jels Voldsted, 161.
 Jennum, 147.
 Jetsmark, 40, 50.

Kalø Vig, 151.
 Kännicke Møllebro, 33, 36, 38.
 Kansas, U. S. A., 116.
 Katstrup, 44, 100.
 Keldkær, 43.
 Kina, 113.
 Kjærslund, 80.
 Kipleev, 105.
 Koldinghus, 17, 22.
 Kolindsund, 15, 11, 54.
 Kongensbro, 21, 11, 16.
 Kongsvang, 72.
 Korsør, 13, 14.
 Kragelund, 159.
 Kristrup, 145.
 Krogstrup, 35.
 Kværndrup, 49.
 København, 44, 45, 58, 119, 123, 131, 140, 151, 159.

Labing, 32, 33, 36.
 Lading, 25, 28.
 Laurbjerg, 50, 55-
 Lemvig, 157, 158.
 Lerbæk, 49.
 Lethenborg, 35.
 Lille Bælt, 49.
 Lille Mølle, 60.
 Linå, 61.
 Lisbjerg, 148, 155.
 London, 132.
 Long Island, New York, 127.
 Ludvigsholm, 33, 34.
 Lundergaard, 49.
 Lyngballegaard, 24, 28, 31, 36.
 Lyngby (Djursland), 91.
 Lyngbygaard, 33, 36, 38.
 Lyseng, 161.
 Lysgaard herred, 21, 47.
 Læborg, 17.
 Løgumkloster, 161.
 Løjstrup, 50, 51, 52.
 Løsning, 103.
 Løvenholm, 43.

Makkum, 157.
 Malling, 84.
 Malmø, 119.
 Mariager, 146.
 Marselisborg, 66, 68, 70, 72, 155.
 Middelfart, 146.
 Mirafforasøen, 142, 155.
 Moesgaard, 142, 155.
 Mols, 141.
 Mors, 88.
 Møgeltønder, 120, 161.
 Mølhauge, 62.
 Mårslet, 142, 143.

Napa Bjergene, U. S. A., 109.
 New York, 106, 118, 121, 123, 125, 126, 127, 130, 131.
 Nim herred, 10, 12, 13.
 Nim Mark, 14.
 Nim sogn, 15, 21, 23.
 Nordfyn, 161.
 Nordsoen, 118.
 Norge, 119.
 Næstved, 159.
 Nørhald, 143.
 Nørre Djurs.
 Nørrejylland, 153.
 Nårup, 60.

 Odder, 90, 101, 152.
 Odense, 84.
 Oldrup, 38.
 Onsted, 25, 35, 40.
 Ordrup, 98.
 Oslo (Kristiania), 119.

 Panama, 117.
 Purhus, 144.

 Randers, 17, 26, 32, 36, 55, 92, 141, 145, 146, 154, 156.
 Rakkeby, 49.
 Rantzausgave, 149.
 Rasborg Bro, 40.
 Rathlousdal, 20, 152.
 Raunholt, 34.
 Ravnsbjergkirken, 65, 80, 83, 84, 85, 86, 88, 89.
 Ravnsbjerg sogn, 88, 89.
 Rindelevgaard, 35.
 Ringkøbing, 36, 151.
 Ringsted, 55.
 Riisskov, 73, 146, 155.
 Rodskov, 151.
 Roigaard, 35, 40.
 Rosenholm, 80, 81.
 Rosenvang, 65, 72, 73, 74.
 Rougsø, 147.
 Rud, 141.
 Rudbøl, 161.
 Ry, 147.
 Ryomgaard, 151.
 Rødekro, 24, 28.
 Rødelund, 28.
 Rødkjærsbro, 81.
 Røme, 161.

 Sacramento, U. S. A., 115.
 Saksen, 28, 31, 36.
 Sejlstrup, 49.
 Serridslevgaard, 21.
 Siam, 114.
 Sierra Nevada, U. S. A., 112.
 Silkeborg, 13, 16, 18, 30, 58, 158, 159.
 Sjelle, 28.
 Sjælland, 17, 29.
 Skaføgaard, 50.

 Skagerak, 118.
 Skanderborg, 15, 29, 32, 34, 44, 57, 58, 105, 138, 139, 150.
 Skanderborg Vildtbane, 9, 16, 17, 19, 21, 22, 29, 31, 36.
 Skanderup, 57, 60.
 Skejby, 148.
 Skibby, 33.
 Skivholme, 28, 29, 31, 36.
 Skorup, 16, 17, 27, 29.
 Skovmølle, 142.
 Skævinge, 131.
 Slesvig, 91.
 Smeris, 27.
 Sminge, 60, 62.
 Snaastrup, 33, 38.
 Snærrild, 90.
 Sofienlund, 35.
 Solbjerg, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 43, 149, 150.
 Solvang, 119.
 Sommersted, 43.
 Sørø, 17.
 Sporup, 27, 28.
 Stenalt, 50.
 St. Francisco, 106, 107, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118.
 Stillehavet, 107, 117.
 St. Sjørup, 53.
 Studstrup, 161.
 Svejstrup, 57.
 Svenstrupgaard, 13, 14.
 Svinsager, 35.
 Sydamerika, 118.
 Sydslesvig, 147.
 Synderbrohave, 27.
 Søbygaard, 26, 27, 60.
 Søbyvad, 60.
 Sødringholm, 43.
 Søften, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98.
 Sønderborg, 66.
 Sønderjylland, 105, 120, 161.
 Sønderhald, 150.
 Sønder Vissing, 18.
 Søvind, 10, 22, 139.

 Tarskov Mølle, 34, 35.
 Tebbestrup, 145.
 Testrup, 20, 93, 142.
 Thailand, 114.
 Thorsager, 79.
 Thorso, 27, 29.
 Thyrestrup Gods, 42.
 Tiiset, 34, 149.
 Toersølund, 27.
 Tolne, 79.
 Torrild, 20, 35, 92.
 Tranbjerg, 73.
 Trebrandsmøllen, 31, 32, 36.
 Trige, 44, 92.
 Troedyb, 26.
 Truust, 26, 60, 62.
 Træden, 47.
 Tulstrup, 149, 150.

Tvilumgaard, 60, 61, 64.
 Tvilum Hovedgaard, 60.
 Tvilum kirke, 61.
 Tvilum kloster, 60, 61.
 Tvingstrup, 101.
 Tyrsting herred, 12, 15, 18, 21, 23.
 Tyskland, 113, 114.
 Tønder, 112.
 Tønning, 47.

Udby, 147.
 U. S. A., 106, 108, 114, 117, 118, 119.

Vadsted, 27.
 Vedstet, 35, 40.
 Veierslev, 27.
 Vejlbj, 73, 85, 146.
 Vejle, 17, 43, 49, 100, 105.
 Vejrumbro, 135.
 Vendsyssel, 49, 79.
 Viborg, 9, 21, 27, 42, 47, 95, 153.
 Viby, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 80, 83, 85, 86, 88, 89.
 Vilhelmsborg, 142, 155.
 Vinderslev, 47.
 Vinderslevgaard, 18, 19.
 Vinding, 159.
 Vissing, 35, 138, 139.
 Vitved, 58, 138.
 Voel, 60.

Voldby, 28, 31.
 Voldum, 153, 154.
 Vor herred, 10, 12, 13, 14, 15, 21, 22, 23, 36, 139.
 Vordingborg, 17.
 Vorsø, 43.
 Vorup, 145.
 Vårkjærparken, 80.

White Plain, U. S. A., 123.

Ødum, 91, 153.
 Ølsted, 44, 92, 148.
 Ørridslev, 100, 139.
 Ørsted, 92, 147.
 Ørumgaard, 53.
 Øster Alling, 150.
 Østergaard, 53.
 Øster Lisbjerg, 146.
 Østjylland, 138, 144, 150.

Åbenrå, 84.
 Åbyhøj, 73.
 Ålborg, 43.
 Ålsø, 50.
 Århus, 44, 55, 56, 57, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 77, 81, 92, 93, 97, 98,
 100, 105, 106, 119, 121, 123, 130, 132, 133, 134, 135, 140, 142,
 146, 149, 151, 152, 154, 155, 157, 158, 159.
 Åstrup, 140.